

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Библиотека
ЗНАМЕН СРБИСТИКЕ
Одјељење за језик

Књига 20

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Милош Ковачевић

Рецензенти
Проф. др Миланка Бабић
Проф. др Милка Николић
Проф. др Милош Ковачевић

© Андрићев институт, Андрићград, 2025

Мијана Кубурић Мацура

КРОЗ ЈЕЗИК И СТИЛ СРПСКОГ РОМАНА

Андрићев институт
Андрићград, 2025

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР 7

I ДИО

ГЕНИТИВ С ПРИЈЕДЛОГОМ *БЕЗ*
СА ЗНАЧЕЊЕМ ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ
У РОМАНИМА ИВЕ АНДРИЋА 13

ПРИЛОЗИ СА КОНЦЕСИВНОМ СЕМАНТИКОМ У
РОМАНИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА 37

РЕЧЕНИЦЕ СА УСЛОВНОКОНЦЕСИВНОМ
СЕМАНТИКОМ У РОМАНУ *ГЛУВИ БАРУТ*
БРАНКА ЋОПИЋА 55

II ДИО

СИНТАКСА И СТИЛИСТИКА ПИТАЊА
У РОМАНУ *АРЗАМАС* ИВАНЕ ДИМИЋ 79

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ДОМИНАНТЕ РОМАНА
ЛУЗИТАНИЈА ДЕЈАНА АТАНАЦКОВИЋА 103

НЕРЕЧЕНИЧНЕ ПОРЕДБЕНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ
У РОМАНУ *ЗАБЛУДА СВЕТОГ СЕБАСТИЈАНА*
ВЛАДИМИРА ТАБАШЕВИЋА – СИНТАКСИЧКИ
И СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ 125

БИБЛИОГРАФСКА НАПОМЕНА 153

ИНДЕКС ИМЕНА 155

О АУТОРУ 159

ПРЕДГОВОР

Књигу *Кроз језик и стил српског романа* чини шест радова у којима су дата истраживања језика и стила знаменитих српских романа 20. вијека, те савременог српског романа из друге деценије 21. вијека. Ова временска раздјелница поклапа се са формалном и тематском структуром књиге.

Први дио књиге обухвата радове посвећене језику романа Меше Селимовића, Иве Андрића и Бранка Ћопића. Оријентисан је синтаксичко-семантички, а избор у њему представљених тема условљен је понајвише мојим интересовањем за конкретна језичка питања која се овдје обрађују – језичке јединице са семантиком пропратне околности, те оне са концесивним значењем, којима сам се бавила у свом магистарском и докторском истраживању. Ови радови, прецизније – радови који стоје у основи ова три текста, претходно су објављени, и то у периоду од 2005. до 2018. године. Први рад, „Генитив с приједлогом *без* са значењем пропратне околности у романима Иве Андрића" дјелимично се заснива на претходно објављеном чланку који је за истраживачки корпус имао само Андрићев роман *Госпођица*. Овдје је корпус проширен романима *На Дрини ћуприја* и *Проклета авлија*, а обухвата и прилично исцрпан преглед литературе о језичким јединицама са пропратнооколносним значењем, укључујући и чланке објављене у посљедњих

двадесетак година. Ексцерпцијом примјера из корпуса у овом раду се показује како посматрана приједлошко-падежна веза најчешће има значење пропратне околности, било као једино, било као интерферирајуће са неким другим значењем. У анализи се показује семантичка диференцијација која се тиче учешћа реченичног агенса у имплицираној пратилачкој радњи (тј. њеном одсуству), типова пратилачког значења, те услова који омогућавају интерференцију са другим значењима. Рад „Прилози са концесивном семантиком у романима Меше Селимовића", претходно изложен као реферат на научном скупу и објављен у зборнику радова, за ову прилику врло мало је допуњен. У овој књизи нашао се из неколико разлога. Прилог *низашто*, који у Селимовићевим романима има високу фреквентност и представља специфичност језика овог писца, показује да је српски језик, за разлику од већине језика свијета, развио концесивни замјенички прилог. У одабраном корпусу потврђено је да је систем правих прилога са концесивним значењем семантички врло разуђена група, те да они у великом броју случајева имају узрочно поријекло. На основу тога, преко ове групе ријечи, може се сагледати и поријекло концесивног од узрочног значења, као и улога негације у том процесу. „Реченице са условноконцесивном семантиком у роману *Глуви барут* Бранка Ћопића" рад је који је, такође, претходно објављен, а за потребе објављивања у овој књизи врло мало је измијењен и допуњен. Истраживање реченица са условноконцесивном семантиком као тема се наметнуло због увида да овај тип реченица представља доминантно средство за исказивање концесивног значења у овом роману. Међу регистрованим реченицама уочавају се субординиране, али и координиране, и то адверзативне реченице са овом семантиком, које смо представили сврставајући их у различите синтаксичко-семантичке моделе.

Други дио књиге чине радови који су тематски условљени језичко-стилским доминантама одабраних дјела, те мојим интересовањем за језик наше новије књижевности. Истраживачки корпус за ове текстове представљају три романа награђена НИН-овом наградом (за 2016, 2017. и 2018. годину), аутора Иване Димић, Дејана Атанацковића и Владимира Табашевића, а приступ истраживању је синтаксичко-стилистички. У раду „Синтакса и стилистика питања у роману *Арзамас* Иване Димић", који се овдје објављује први пут, приказано је, прво, који формалнограматички облици чине инвентар упитних реченица у одабраном дјелу, а потом је коментарисан њихов стилистички аспект. Указано је на неколико специфичних језичко-стилских поступака за којима ауторка посеже у формулисању драмског дијалога и постиже ефекат свакодневности, обичности и „разговорности" приказаних драмских ситуација. Рад „Језичко-стилске доминанте романа *Лузитаниј*а Дејана Атанацковића" претходно је објављен, али је за ову прилику унеколико измијењен, али и допуњен, највише у дијелу о нагомилавању појмова. У раду се указује на најупечатљивије карактеристике Атанацковићевог језика – визуелизацију исказа употребом екфразе, деперсонализовану нарацију у првом лицу множине, суздржавање од судова о изнесеним садржајима, имперцептивност и употребу експланативних конструкција, чиме се постиже „интелектуализација" исказа, као и ефекат емотивне дистанце. Такође, указује се на склоност аутора према нагомилавању појмова – најчешће зоонима, фитонима и различитих бизарних појава – које је стилистички врло ефектно и доприноси интензивном визуелном утиску. Напосљетку, у раду „Нерече̂ничне поредбене конструкције у роману *Заблуда светог Себастијана* Владимира Табашевића – синтаксички и стилистички аспект", објављеном први пут у овој књизи, након синтаксичко-семантичке

анализе забиљежених примјера, показали смо како писац изненађује читаоца успостављајући иновативне и неочекиване везе поредбене конструкције и појма који се упоређује, и на тај начин неријетко приказује мисаоне и логичке процесе путем којих дијете гради језичку слику свијета.

Ауторка

I ДИО

ГЕНИТИВ С ПРИЈЕДЛОГОМ *БЕЗ* СА ЗНАЧЕЊЕМ ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ У РОМАНИМА ИВЕ АНДРИЋА

1. УВОД – ИСТОРИЈАТ ПИТАЊА

У проучавању језичких јединица са пропратнооколносним значењем у србистичкој научној и граматичкој литератури могу се разликовати два периода – период до деведесетих година 20. вијека и период који обухвата посљедњих тридесетак година. До касних деведесетих година, у србистичкој/сербокроатистичкој литератури врло је мало писано о пропратнооколносним конструкцијама. Конструкције са значењем пропратне околности (углавном на нереченичном – синтагматском плану) у скоро свим разматрањима сврставане су међу јединице са начинским значењем, са којима су семантички врло блиске. Оне у овом периоду нису биле у цијелости нити пописане, а поготово не детаљно описане, јер су се углавном разматрале у склопу неких других језичких проблема.

Међу сербокроатистичким граматичким приручницима објављеним у периоду до краја 20. вијека, термин „пропратна околност" спомиње се први и једини пут у граматици Томе Маретића. Маретић тај термин помиње узгред, кад говори о значењима приједлошко-падежних конструкција, и приписује ово значење сљедећим конструкцијама: акузативу с приједлозима *кроз*, *на* и *у*, инструменталу без приједлога и с приједлогом *с* (*са*), те локативу с приједлозима *на* и *у* (1963: 589–598). Од

појединачних лингвистичких истраживања пак могу се навести сљедећа. У докторској дисертацији о значењима српскохрватског инструментала, Милка Ивић (1954: 195–200), разматрајући типове „псеудосоцијативног" инструментала, говори, поред инструментала „карактеристичне појединости" и инструментала „саставног дијела", и о „пратилачком" инструменталу. Под појмом који се јавља у форми пратилачког инструментала ауторка подразумијева појаву везану за остварење глаголске радње, тј. апстрактне или конкретне именице које изазивају представу о извјесном догађају као нешто што открива околности под којима се остварује глаголска радња. Такође, у свом чланку о прилозима „за начин", Милка Ивић указује на искључиво пропратнооколносно значење неких прилога (1979: 16). Милорад Радовановић даје веома прецизан попис падежних конструкција са девербативним именицама које исказују значење пропратне околности. То су сљедећи модели: *у + NDev* (*Loc*), *уз + NDev* (*Acc*), *без + NDev* (*Gen*), *с + NDev* (*Instr*) и *кроз + NDev* (*Acc*) (1977: 94–98). Аутор овдје не дефинише значење пропратне околности, већ само наводи да „терминолошки елемент *пратилачки*, који за у основи исту врсту значења у својој књизи о српскохрватском инструменталу употребљава М. Ивић, ја овде замењујем унеколико преправљеним термином *пропратни*" (1977: 94). Радовановић потврђује пропратнооколносно значење наведених падежних конструкција реконструишући у њиховој дубинској структури клаузе уведене везничким спојем *(и) при том* или *а да при том*. Даље, Љиљана Суботић у раду о глаголским прилозима у роману *Уста пуна земље* Б. Шћепановића наводи да глаголски прилог садашњи, у потврдном или одричном облику, може бити и кондензатор независне, копулативне или адверзативне реченице, које се, поред везника *и*, *а* и *али*, могу уводити и везничким конструкцијама *и при том*, *а (да) при том*

и *али при том*, које су „сигнал који упућује на конкомитативну околност нове предикације" (1977–1978: 54–56). Стана Ристић бавила се у овом периоду пропратнооколносним значењем прилога, користећи термин *пратећа околност*. Ова ауторка значење пропратне околности види као својство неког од учесника радње које као стално или привремено прати остваривање глаголске радње одређујући и начин њеног вршења, а за прилоге са тим значењем наводи да именују околност која прати остваривање радње, процеса, која се може тицати и неког од учесника радње. Ауторка тврди да је већина прилога те групе морфолошки и творбено особена (да су у њиховој основи именице, предлошко-падежне синтагме и глаголски облици, те да се изводе посебним суфиксима: *-це*/*-ице*, *-ке*). Такође, Стана Ристић наводи три подгрупе у оквиру ове групе прилога, дефинишући их према синтаксичким и семантичким особеностима: а) прилоге који као омогућивачи или спроводници допуњавају глаголску радњу; б) прилоге код којих се значење „пратећих околности" реализује као напоредност двије или више радњи; и в) прилоге са значењем услова, околности које прате остваривање радње исказане предикатом (1990: 96–103). Напосљетку поменимо и да се, у неколико својих публикација, синтаксичким јединицама са значењем пропратне околности бавио Милош Ковачевић. У средњошколском уџбенику *Наш језик* (Ковачевић и др. 1991) указује се на то да је значење пропратне околности веома слично начинском значењу, те да језичке јединице које носе ово значење обиљежавају радњу која се одиграва истовремено са радњом у предикату, али се појављују као мање значајна, пратилачка радња. Као појавне облике адвербијалне одредбе пропратне околности коаутори овог уџбеника издвајају разне типове предлошко-падежних конструкција (потврђујући оне које наводи М. Радовановић [1977: 94–98]), глаголски прилог садашњи

и предикатски апозитив. Такође, овдје се истиче да су конструкције са значењем пропратне околности показатељ да свакој прилошкој одредби не мора нужно да одговара и посебна врста зависне реченице, „јер не постоје зависне прилошкоодредбене реченице са значењем пропратне околности" (Ковачевић и др. 1991: 93–94). Касније, пишући о усложњавању система модела зависносложених реченица у српскохрватском језику, Ковачевић указује на то да се предикатски проширене конструкције са значењем пропратне околности изражавају или дискурсно или независносложеном реченицом, при чему је верификатор тог значења увијек лексички конектор *ӣри ӣом*. Међутим, како овакво стање „крши правило" да у српском језику свакој врсти прилошких одредаба одговара адекватна врста зависне реченице, долази до стварања зависног везника *ӣри чему*, који постаје, у ствари, везничка конструкција зависносложене реченице односног типа, али и значењски еквивалент везнику *и ӣри ӣом* (Ковачевић 1992: 214–228).

У посљедњих тридесет година, језичке јединице са значењем пропратне околности у српском језику привукле су већу пажњу истраживача. Паралелно са низом чланака, и научноистраживачких и прегледних, у којима се указује на то да ово значење и јединице којима се оно манифестује на језичком плану нису довољно проучени и да им се не поклања довољно пажње (нпр. Кубурић Мацура 2005: 80; 2006: 217; Тодоровић 2014: 397; 2015: 297), појавило се неколико радова који су у знатној мјери попунили ту празнину у србистичкој литератури, а конструкције са пропратнооколносном семантиком описане су и у граматичким приручницима.[1] Тако се у *Синӣакси*

1 И данас, међутим, стоји констатација Стефана Тодоровића (2014: 397) да ово значење још увијек није самостално описано у монографији и сагледано на корпусу репрезентативном за савремени српски језик.

савременог српског језика – проста реченица Предрага Пипера и сарадника, у дијелу о синтакси и семантици падежа (чији је аутор Ивана Антонић), наводи низ конструкција којима се могу исказивати пропратне околности. Као прво, пропратнооколносно значење уочава се као саприсутно у квалификативној детерминацији која се исказује бесприједлошким генитивом, нпр. „Седела је *прекрштених руку*" → „Седела је *и при том су јој руке биле прекрштене*" (Пипер и др. 2005: 159), али и генитивом с приједлогом *без*, нпр. „Отишао је *без поздрава*", који је кондензатор клаузе с везником *и / а (да) при том / а да* („Отишао је *и / а при том се није поздравио / а да се није поздравио*"), те генитивом с приједлогом *из* („Урадио је то *из незнања*" → „Урадио је то, *а разлог је његово непознавање ствари*") (Пипер и др. 2005: 162–163). Акузативу пропратне околности посвећује се знатна пажња, па се тако издваја акузатив с приједлогом *уз* у својству кондензатора клаузе с везником *и при том*, нпр.: „Седели су *уз кафу* и разговарали" → „Седели су, разговарали, *и при том пили кафу*"; те акузатив с приједлогом *кроз* оних именица које означавају психолошка или физиолошка стања и процесе у својству кондензатора пропратнооколносне клаузе, нпр.: „Говори *кроз смех*" → „Говори *и при том се смеје*" (Пипер и др. 2005: 227). Инструментал пропратне околности такође се врло детаљно представља, а као основни семантички тип наводи се „инструментал с предлогом *с(а)* девербативне, а у ређим случајевима и 'праве' именице, којим се реченична предикација детерминише преко околности која прати предикацију или преко неке особине, расположења и сл. која се приписују агенсу док врши глаголску радњу", и уочава да се значење пропратне околности више или мање мијеша са значењем квалификативности, нпр. „*Са сузама у очима* испричала је шта се догодило" → „Испричала је шта се догодило *и при том је имала сузе у очима*" (Пипер и др. 2005: 258–259). Такође,

издваја се и инструментал „карактеристичне појединости" као пропратне околности, „којим је, по правилу, означен интегрални, неотуђиви део тела живог бића, који се у тренутку вршења радње налази у одређеном стању или носи одређену особину, и као такав представља пропратну околност реченичне предикације": „Корачао је храбро, *с уздигнутом главом*..." → „Корачао је храбро *и при том му је глава била уздигнута*" (Пипер и др. 2005: 259). Аутори бележе и локатив пропратне околности (нпр. „Председник се задржао с добитником награде *у краћем разговору*" → „Председник се задржао с добитником награде *и при том су кратко разговарали*") (Пипер и др. 2005: 291). Иако се у литератури клаузе са значењем пропратне околности помињу углавном као трансформи нереченичних синтаксичких јединица са овом семантиком, у *Синтакси сложене реченице у савременом српском језику* Предрага Пипера и сарадника (2018), као посебан синтаксичко-семантички подтип начинских клауза издвајају се начинско-околносне клаузе. Марина Николић, ауторка поглавља о реченицама с начинском клаузом, наводи да начинско-околносне клаузе улазе у опсег начинских реченица иако у њима доминира значење околности, која може бити пратећа или недостајућа, те да се пратеће околности изражавају клаузама уведеним везничком скупином *и притом* (нпр. „[...] вода је прскала *и при том ме хладила*"), а недостајуће клаузама са субјунктором *а да* + негација (нпр. „Овде можеш да попијеш пиће, *а да не платиш*") (Пипер и др. 2018: 428–429). Врло детаљан и разрађен преглед семантичке структуре пропратнооколносног значењског поља даје Јелена Редли у својој студији о адвербијалној и адноминалној квалификативности (2020). Ауторка уочава диференцирање интегратива (пропратне околности као интегралне, инхерентне особине, нпр. „чекати *оборене главе*"), конлатива (пропратна околност као пратећи детаљ или околност, нпр. „руковати се *са шеширом на глави*", „спавати *с будил-*

ником испод јастука") и синелатива (пропратна околност као лишеност или одсуство, нпр. „слушати *без гласа*") (Редли 2020: 179–190). На крају овог прегледа, треба поменути и чланке у којима се разматрају појединачне језичке јединице којима се исказује пропратнооколносно значење у савременом српском језику, у различитим функционалним стиловима или у неким специфичним корпусима, као што су чланак о глаголским прилозима (Кубурић Мацура 2005), акузативним конструкцијама са предлогом *уз* (Петковић 2008) и глаголском прилогу прошлом са значењем пропратне околности (Тодоровић 2015).

2. ИСТРАЖИВАЧКИ КОРПУС И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

У истраживачком поступку у овом раду, у корпусу који чине три романа Иве Андрића (*На Дрини ћуприја*, *Проклета авлија* и *Госпођица*), прво ћемо идентификовати и ексцерпирати све примјере генитива с предлогом *без* који било као једино, било као саприсутно имају пропратнооколносно значење. Забиљежене примјере разврстаћемо у семантичке групе на основу тога да ли у њима значење пропратне околности постоји као једина значењска компонента или оно интерферира са неким другим значењем, идентификоваћемо интерферирајућа значења, те провести детаљнију синтаксичко-семантичку анализу забиљежених примјера. У идентификацији семантичких компоненти користићемо поступак реконструкције дубинске структуре исказа (термин преузет од М. Радовановића, 1977) помоћу интерпретационог трансформационог теста. Употребом тог теста, реконструисањем клауза са везничким конструкцијама које садрже семантички кон-

кретизатор[2] *прӣтом* / *прӣ томе*, потврдићемо пропратно-околносно значење анализираних јединица.

3. ГЕНИТИВ С ПРИЈЕДЛОГОМ *БЕЗ* КАО НОСИЛАЦ ЗНАЧЕЊА ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ

Како бисмо коректно сагледали семантику ексцерпираних примјера, на првом мјесту потребно је да подсјетимо који су то критеријуми на основу којих идентификујемо значење пропратне околности неке језичке јединице. Синтаксичке конструкције са пропратно-околносном семантиком на језичком плану репрезентују околности које се одигравају паралелно са корелативном радњом, а као њихове најважније карактеристике могу се издвојити сљедеће:

а) језичке јединице са значењем пропратне околности кондензују радње, стања или збивања који се одигравају симултано са корелативном глаголском радњом – најчешће реченичним предикатом;
б) околност (радња, стање, збивање) репрезентована јединицом са значењем пропратне околности „прати" радњу исказану реченичним предикатом, тј. придодата јој је, и на комуникативном плану од ње је мање важна;
в) околност исказана јединицом са значењем пропратне околности не утиче на начин реализације радње исказане предикатом, тј. на њен квалитет (в. нпр. Кубурић Мацура 2005: 80).

2 Овај термин користимо у значењу које је дефинисала Маја Вукић: „Семантички конкретизатор јесте реч или скуп речи у постпозицији у односу на значењски недовољно спецификовани везник, чија је функција семантичка специјализација тог везника и клаузе која се њиме везује" (Вукић 2014: 66).

Међу језичким јединицама са значењем пропратне околности у српском језику (које смо навели у прегледу литературе), конструкција *без* + генитив издваја се по томе што има и додатну семантичку компоненту – њоме се исказује одсуство околности, које, такође, семантички представља околност вршења глаголске радње.

Карактеристика јединица са пропратнооколносним значењем да се њима исказује околност која не утиче на начин, тј. квалитет реализације радње исказане предикатом нарочито је важна за успостављање односа значења пропратне околности према семантички најближем, начинском значењу. Наиме, околности које су исказане оваквим језичким јединицама нису присутне у семантици глагола којим се управна радња исказује, не описују начин вршења те радње, те се, самим тим, не могу ни тумачити као језичке јединице са начинским значењем.[3]

Да бисмо разлику између ова два сродна значења лакше уочили, навешћемо неколико примјера из анализираног корпуса у којима генитивна конструкција с приједлогом *без* има начинску семантику без примјеса пропратнооколносног значења:

> (...) али је Лотика (...) тврдила да је тешко пловити *без кривудања* са толиким светом на броду (...) (*На Дрини ћуприја*, 312); Понајвише су седели или лежали, неми и *без покрета*. (*Проклета авлија*, 44); И држећи се сунчане стране, шапутао је *без гласа*, сам себи: (...) (*Госпођица*, 124).

3 Исмаил Палић као услов да се овом конструкцијом искаже начинско значење наводи успостављање изразите опозиције између радње и околности исказане везом без + генитив. Уколико такав однос није успостављен, Палић тврди да ће конструкција имати условно („наљутити се *без* разлога", „удаљити се без допуштења" и сл.) или пропратнооколносно значење („ходати без паре у џепу", „отићи у град без кишобрана" и сл.) (2007: 96–97).

У сва три наведена примјера генитивном конструкцијом с приједлогом *без* описује се квалитет, тј. начин вршења радње исказане реченичним предикатом, нпр. „тешко је пловити без кривудања” → „тешко је пловити мирно”; „сједјели су или лежали без покрета” → „сједјели су или лежали (потпуно) мирно”; „шапутао је без гласа” → „шапутао је безгласно, потпуно тихо”. Другачије речено, радња, тј. изостанак радње кондензоване у приједлошко-падежној вези („не кривудати”, „не помјерати се”/„не кретати се”, „не испуштати глас”/„не говорити”) у оваквим реченичним контекстима представља карактеристику – квалитет предикатске радње.

С друге стране, у истраживачком корпусу забиљежили смо бројне примјере у којима је значење генитивне конструкције с приједлогом *без* усмјерено на глаголску – предикатску радњу тако што кондензује комуникативно мање значајну радњу (тј. њен изостанак) која не представља квалитативну карактеристику реченичне предикације. Навешћемо само један дио великог броја забиљежених примјера:

> И сам Абидага је пролазио *без ūриīовора* поред ње (...) (*На Дрини ћуūрија*, 34); (...) ископаше дубок гроб, брзо, тихо, *без речи и шума*. (*На Дрини ћуūрија*, 58); (...) и с времена на време бацао поглед на старца који је *без сūраха и рђаве īомисли* гледао у њега (...) (*На Дрини ћуūрија*, 94); А кад је човек заиста отишао, они су били срећни што могу да се врате својим навикама и да и даље седе мирно на капији, *без ūих разīовора* од којих долази човеку живот немио и будућност страшна (...) (*На Дрини ћуūрија*, 105); Мустајбег га је у томе помогао и подржао како само добри чаршијски људи могу да подрже и помогну један другог у тешком тренутку: једноставно, природно, и *без речи*. (*На Дрини ћуūрија*, 118); И Милан је послушао, *без īоīовора* отишао и покорно се вратио. (*На Дрини ћуūрија*, 168); Јер, тешка времена не

могу проћи *без нечије несреће*. (*На Дрини ћуприја*, 179); (...) али је исто тако умела да великодушно и *без речи* „отпише дуг" или заборави губитак. (*На Дрини ћуприја*, 207); Лотика му прилази *без страха*, лако и природно. (*На Дрини ћуприја*, 210); (...) прва помисао и код једног и код другог била је: да се што пре растану *без разговора*, који може бити само непријатан. (*На Дрини ћуприја*, 282); Два младића се тада дигоше и *без поздрава* кренуше, сваки за себе, својим кућама. (*На Дрини ћуприја*, 302); И отпутовао је готово *без опроштаја*. (*На Дрини ћуприја*, 324); Хтела је сама са собом да расправи своју кривицу и срамоту, *без ичије помоћи и утехе* (...) (*На Дрини ћуприја*, 325–326); Умрети, мислила је Зорка, омакнути се ту са капије у реку, као случајно, *без писма и опроштаја, без признања и понижења*. (*На Дрини ћуприја*, 326); Пролазиле су летње ноћи, али *без песме, без младићких седења на капији, без шапутања парова у тами*. (*На Дрини ћуприја*, 333); (...) Лотика је управљала и распоређивала, искључиво и *без поговора*. (*На Дрини ћуприја*, 356); А потврђивао је све, *без размишљања*. (*Проклета авлија*, 47); И ствар се увек свршавала тако да би фратар на крају попустио и ћутке,[4] *без одобравања али и без гласног отпора*, слушао младићев страствени шапат. (*Проклета авлија*, 91); У собу су *без шума* ушла два тамна човека. (*Проклета авлија*, 96); Али онда се одједном тргнуо (...) и *без поздрава* отишао даље спорим кораком (...) (*Проклета авлија*, 110); Ово *без велике штете* неће моћи да прође. (*Госпођица*, 125); *Без речи*, намрштена и мирна, упознавала се са књиговодством, трговачком преписком и целим начином пословања. (*Госпођица*, 37); *Без иједне излишне речи и без осмејка*, она је долазила пред свакога са скромним молбама или одређеним захтевима. (*Госпођица*, 33); Кад родитељи нису хтели да чују о Рафи као зету, девојка

4 У наведеном примјеру, и подвучени прилог *ћутке* носилац је истоврсне семантике – пропратне околности, тј. њеног одсуства.

је побегла за њега, *без опреме и мираза*. (*Госпођица*, 63); Лекар је у слободним часовима долазио код њих *без много извињавања* и мирно и природно отпочињао разговор о свему и свачему. (*Госпођица*, 111); И зар нико никоме не може да приђе *без скривених намисли и прохтева*? (*Госпођица*, 194); Мајка је неговала своју ћерку *без сенке прекора*, *без речи питања*, са оном љубави која не тражи разлога ни објашњења. (*Госпођица*, 197) итд.[5]

У свим наведеним примјерима, посматраном приједлошко-падежном конструкцијом исказује се лишеност, одсуство (*синелатив* – термин који користи Ј. Редли [2020]) кондензоване пратилачке радње, које се на семантичком плану јавља такође као значење пропратне околности. У највећем броју забиљежених случајева, пратилачка радња (прецизније – њено одсуство) везана је за самог агенса (постоји идентичност агенаса експлициране и кондензоване радње), тј. њом се квалификује вршилац предикатске радње, а примјери из корпуса показују да је најчешће у питању ћутање, неговорење агенса као пропратна околност. Значење пропратне околности у забиљеженим примјерима показаћемо трансформацијом приједлошко-падежне везе *без* + генитив у реченице с везничким конструкцијама *и притом* или *а (да) притом*:

И сам Абидага је пролазио *без приговора* поред ње (...) [→ И сам Абидага пролазио је поред ње, *и притом*/ *а (да) притом није приговарао (...)*]; (...) ископаше дубок гроб, брзо, тихо, *без речи и шума*. [→ (...) ископаше дубок гроб (...), *и притом* / *а (да) притом нису рекли ни ријечи нити направили шума*.]; (...) и с времена на време бацао поглед на старца који је *без страха и рђаве помисли* гледао у

5 Из ове групе реченица очигледно је да је највећи број забиљежених примјера из романа *На Дрини ћуприја*, што је и очекивано, због његовог већег обима у односу на кратке романе *Проклета авлија* и *Госпођица*.

њега (...) [→ (...) који је гледао у њега, *а да се притом није плашио ни шта нешто рђаво помислио* (...)]; Али онда се одједном тргнуо (...) и *без поздрава* отишао даље спорим кораком (...) [→ (...) отишао је даље спорим кораком, *а да се притом није поздравио*]; *Без речи*, намрштена и мирна, упознавала се са књиговодством, трговачком преписком и целим начином пословања. [→ Упознавала се са књиговодством, трговачком преписком и целим начином пословања, *а да притом није проговарала ни речи* (...)]; *Без једне излишне речи и без осмејка*, она је долазила пред свакога са скромним молбама или одређеним захтевима. [→ Она је долазила пред свакога са скромним молбама или одређеним захтевима, *а да притом није говорила ниједне излишне речи ни ти се осмехивала*.] итд.

У мањем броју случајева, можемо говорити о пратилачким околностима које су репрезентоване одсуством нечега што се налази ван агенса, па увиђамо да се генитивом с приједлогом *без* не исказује само пропратна околност као нека квалификација (тј. одсуство квалификације) вршиоца предикатске радње, већ и као нека екстерна околност, тј. пратилачка радња коју пропушта да врши неки други вршилац:

Јер, тешка времена не могу проћи *без нечије несреће*. [→ Јер, тешка времена не могу проћи *а да притом некоГ не снађе несрећа*.]; Хтела је сама са собом да расправи своју кривицу и срамоту, *без ичије помоћи и утехе* (...) [→ Хтела је сама са собом да расправи своју кривицу и срамоту, *а да јој притом нико не помаже и не теши је*.]; Пролазиле су летње ноћи, али *без песме, без младићких седења на капији, без шапутања парова у тами*. [→ Пролазиле су летње ноћи, *а (да) притом нико није певао, младићи нису седели на капији, парови нису шапутали у тами*.]; (...) Лотика је управљала и распоређивала, искључиво и *без поГовора*. [→ (...) Лотика је управљала и распоређивала (...), *а (да) се притом нико није противио*] итд.

4. ГЕНИТИВ С ПРИЈЕДЛОГОМ *БЕЗ* СА ПРОПРАТНООКОЛНОСНОМ КАО ИНТЕРФЕРИРАЈУЋОМ СЕМАНТИКОМ

У већини примјера ексцерпираних из истраживачког корпуса у којима је конструкција *без* + генитив употријебљена у адвербијалној функцији, пропратнооколносна семантика интерферира са неким другим адвербијалним значењем: начинским, допусним или условним. Интерференцију ових значења омогућава чињеница да се свим овим релационим категоријама исказује неки тип околности које се на неки начин односе на одређену радњу (пратилачке, квалификативне, ометајуће или условне околности), а будући да генитивна конструкција с приједлогом *без* представља семантички неспецификовану – немаркирану јединицу, она може исказивати сва ова значења, у зависности од реченичног контекста.

4.1. Интерференција пропратнооколносног и начинског значења

У највећем броју регистрованих примјера, генитивна конструкција с приједлогом *без* има значење пропратне околности које интерферира са значењем начина, тј. то су примјери у којима се ова конструкција може тумачити и у начинском и у пропратнооколносном смислу. Навешћемо само неке од мноштва примјера регистрованих у анализираним Андрићевим романима:

> Сељаци се све више збијају око гуслара, али *без најмањеī шума*; дах им се не чује. (*На Дрини ћуӣрија*, 31); Тако би над њима прошло и друго столеће, са сменом годишњих доба и људских поколења, а грађевине би трајале *без ӣромене*. (*На Дрини ћуӣрија*, 76); Устали се мишљење да султан предаје Босну *без оӣӣора*. (*На Дрини ћуӣрија*,

126); Он је насртљивом Осман-ефендији доказивао *без и најмање злурадости*, хладно и безобзирно, да се са устанком десило оно што му је он на овој истој капији пре месец дана прорекао. (*На Дрини ћуприја*, 131); А све то раде мирно и *без много речи, без силе и изазивања* (...) (*На Дрини ћуприја*, 154); Уколико од нашег света зависи, живот на капији наставио би да тече *без промене*. (*На Дрини ћуприја*, 160); (...) оно неколико другова који су још били у спаваоници изгубише се на прстима, затварајући опрезно и *без шума* врата за собом. (*На Дрини ћуприја*, 193); *Без много оклевања и без крупних речи* он је одговорио непосредно и попу и вахтмајстеру: (...) (*На Дрини ћуприја*, 195); А ко би смио опет узети на душу да га покопа к'о никакву вјеру, нђе иза плота и *без свештеника*? (*На Дрини ћуприја*, 195); Регрути одлазе *без буне и гужве*. (*На Дрини ћуприја*, 199); Нова држава, са својим добрим управним апаратом, успевала је да на безболан начин, *без насртаја и потреса* извуче из народа порезе и намете (...) (*На Дрини ћуприја*, 203); Плакат је био прилепљен испод беле плоче са натписом (...) и свет га је читао са узбуђењем (...) али *без правог разумевања и дубљег учешћа*. (*На Дрини ћуприја*, 234); (...) али свет говори о њима и даље, *без памети*, са узбуђењем (...) (*На Дрини ћуприја*, 248); (...) у сећању на Мехмедпашин караван-серај, који је некад био на том месту па нестао *без трага*. (*На Дрини ћуприја*, 263); Људи се деле и издвајају, и то, како њој изгледа, *без реда и видљивог смисла*. (*На Дрини ћуприја*, 305); (...) пуцају, кољу, даве, све редом, уништавају *без милосрђа и разума*. (*На Дрини ћуприја*, 359); Девојку су силом удали за Грка изван Смирне, глуво, *без свадбе* (...) (*Проклета авлија*, 59); *Без увода и видљиве везе, без временског реда*, младић би почињао да прича неки призор из средине или са краја Џемовог заточења. (*Проклета авлија*, 90); Прошли су први месеци забуне и великих покрета у којима се живело *без мере* и трошило *без рачуна*. (*Госпођица*, 101); То обично

и свакидашње народско име (...) изговарало се *без ӣрезимена или надимка* (...) (*Госӣођица*, 155); Госпођица је примила вест *без најмањеї узбуђења*. (*Госӣођица*, 48); Исто тако није умела да исприча садржину ничијег казивања *без оӣонашања њеїовоӣ ӣовора и њеїових ӣокреӣа и без сликовиӣоӣ и заморноӣ оӣисивања њеїове личносӣи и средине у којој се креће*. (*Госӣођица*, 174) и др.

Све маркиране конструкције генитива с приједлогом *без* можемо тумачити и у начинском и у пропратнооколносном смислу, што ћемо показати на неколико примјера. На примјер, у реченици „Сељаци се све више збијају око гуслара, али *без најмањеї шума*; дах им се не чује", посматрана приједлошко-падежна веза семантички је еквивалентна и начинском прилогу („бешумно"), али се може трансформисати и у клаузу са пропратнооколносним семантичким конкретизатором („и притом не праве ни најмањег шума"); у реченици „То обично и свакидашње народско име (...) изговарало се *без ӣрезимена или надимка* (...)" конструкција *без* + генитив исказује истовремено и начин изговарања имена („тако што се не изговара ни презиме ни надимак"), али и пропратну околност тој радњи („а да се притом не изговара ни презиме ни надимак") итд.

4.2. Интерференција пропратнооколносног и допусног значења

У одређеним реченичним контекстима, пропратна и управна радња могу имати различито усмјерење, тј. пропратна радња може да не погодује остваривању управне радње (која се, упркос тој чињеници, ипак остварује). Ова могућност отвара простор у којем значење пропратне околности интерферира са значењем концесивности (Кубурић Мацура 2018: 308).

Преплитање пропратнооколносног и концесивног значења најочигледније је у примјерима у којима се генитивом с приједлогом *без* исказује изостанак разлога или повода[6] као адекватне пропратне околности, што ћемо одмах потврдити трансформацијом у одговарајуће клаузе:

> *Ишчекивање великих догађаја почиње поново да расте, без видљива разлога и непосредног повода*. (*На Дрини ћуприја*, 264) [→ *Ишчекивање великих догађаја почиње поново да расте, а да притом за то не постоји видљив разлог и непосредан повод / иако за то не постоје видљив разлог и непосредан повод.*]; (...) ја још нисам нашао да је неко *без разлога и без неке кривице* доведен. (*Проклета авлија*, 32) [→ (...) да је неко доведен *а да притом не постоје разлог и нека кривица / иако за то није било разлога и иако није крив.*]; Уопште, играла [је] улогу Провиђења, *без личне користи и видљива разлога*. (*Госпођица*, 157) [→ (...) играла је улогу Провиђења, *а да притом није имала личне користи од тога и видљива разлога за то / иако није имала личне користи од тога и видљива разлога за то.*].

Међутим, концесивна семантика саприсутна је и у сљедећим примјерима из корпуса:

> Везир је био тачно обавештен да је за ове две године сваког дана радило између две и три стотине кулучара *без једне паре надница* (...) (*На Дрини ћуприја*, 62); Ту сваки путник може да остане један дан и једну ноћ и да има *без паре динара* конак, ватру и воду за себе, послугу и коње. (*На Дрини ћуприја*, 73); Ту су и ови варошки Турци, добровољци, који мрко и важно обилазе варош, хватају сумњиве путнике и мешају се *без потребе* у ње-

6 Као супротност узрочним значењима разлога и повода, у језику се јавља значење одсуства разлога или повода као недјелујући узрок, што представља један тип концесивног значења (в. Ковачевић 1992: 77–78; Кубурић Мацура 2018: 310; 2021: 52–55).

гов службени посао. (*На Дрини ћуприја*, 94–95); И климнувши главом крену напред, *без поздрава и погледа*. (*На Дрини ћуприја*, 150); Фењере је чистио, пунио и палио високи Ферхат, један сиромашак са пуном кућом деце, који је дотада послуживао у ућумату, пуцао уз Рамазан из прангије и вршио сличне послове, *без сталне и сигурне плате*. (*На Дрини ћуприја*, 161); И разговор пијаног човека и трезне жене наставља се без краја и конца, *без смисла и исхода* (...) (*На Дрини ћуприја*, 211); (...) добили су од судбине, *без своја нарочитог напора*, отворен излаз у свет и велику илузију слободе. (*На Дрини ћуприја*, 273); (...) а ти се *без потребе* плашиш и сумњичиш људе. (*Проклета авлија*, 69); Она то увиђа јасно, али не може да се помири с тим да има нешто у свету што сме и може *без њене кривице* да угрози њено имање и ремети њене планове. (*Госпођица*, 83); Са пробојем Солунског фронта и они су пуштени *без суђења*. (*Госпођица*, 175) и др.

У наведеним примјерима, у мањој или већој мјери може се примијетити семантика одсуства неких других адекватних пропратних околности за реализацију реченичне предикације, која се, без обзира на њих, ипак остварује. Преплитање концесивног и пропратнооколносног значења и овдје можемо потврдити трансформационим тестом:

Везир је био тачно обавештен да је за ове две године сваког дана радило између две и три стотине кулучара *без једне паре наднице* (...) [→ Везир је био тачно обавештен да је за ове две године сваког дана радило између две и три стотине кулучара, *а да им притом није била плаћена ниједна пара наднице / иако им није била плаћена ниједна пара наднице* (...)]; Ту сваки путник може да остане један дан и једну ноћ и да има *без паре динара* конак, ватру и воду за себе, послугу и коње. [→ (...) и да има конак, ватру и воду (...) *а да притом не плати ни паре динара / иако неће платити ни паре динара*]; Ту су

и ови варошки Турци, добровољци, који мрко и важно обилазе варош, хватају сумњиве путнике и мешају се *без потребе* у његов службени посао. [→ (...) мешају се у његов службени посао *а да притом нема потребе за тим / иако за тим не постоји потреба.*]; И климнувши главом крену напред, *без поздрава и погледа.* [→ (...) крену напред *а да се притом није поздравио нити их погледао / иако се није поздравио нити их погледао.*] итд.

Треба уочити да наведене адекватне околности чија реализација изостаје могу бити интрасубјекатске (нпр. „крену напред, *без поздрава и погледа*") или екстерне (нпр. „они су пуштени *без суђења*").

4.3. Интерференција пропратнооколносног и условног значења

У истраживачком корпусу забиљежили смо и два примјера посматране приједлошко-падежне везе у којима се уочава семантичка интерференција пропратнооколносног и условног значења:

(...) али пре тога и мимо тога нико не би *без потребе* и са планом и предвиђањем стварао посао, дирао у темеље грађевина (...) (*На Дрини ћуприја*, 159); Не предузима се толики посао случајно ни *без неког циља*. (*Проклета авлија*, 98).

Наведене примјере могуће је путем трансформационог теста развити у реченице којима се потврђује и једно и друго значење:

(...) али пре тога и мимо тога нико не би *без потребе* и са планом и предвиђањем стварао посао, дирао у темеље грађевина (...) [→ (...) нико не би са планом и предвиђањем стварао посао, дирао у темеље грађевина *а да притом нема потребе за тим / ако за тим нема*

йошребе.]; Не предузима се толики посао случајно ни *без некоī циља.* [→ Не предузима се толики посао *а да йриīом не йосīоји неки циљ / ако не йосīоји неки циљ*].

У оба примјера уочавамо да генитивна конструкција с приједлогом *без* истовремено кондензује радњу која представља пропратну околност (тј. одсуство пропратне околности) радњи исказаној предикатом, али и услов, и то реални услов њеног извршења.

5. УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Истраживање проведено на трима романима Иве Андрића показало је да приједлошко-падежна веза *без* + генитив, у доминантном дијелу своје адвербијалне употребе, има значење пропратне околности, било као једино/примарно, било као саприсутно, тј. интерферирајуће са неким другим значењима – првенствено начинским, семантички најближим, али и значењем допуштања и услова, под одговарајућим околностима које обезбјеђује реченични контекст. Синтаксичко-семантички потенцијал ове конструкције на примјерима из одабраног корпуса детаљније смо разрадили, уочавајући специфичности одређених група примјера које се тичу учешћа реченичног агенса у имплицираној пратилачкој радњи (тј. њеном одсуству), типова пратилачког значења, услова који омогућавају интерференцију са другим значењима, као и семантичку диференцијацију тамо гдје је то ексцерпирана грађа омогућила. Оваква анализа, шире гледано, показује да постоји и простор и потреба да се синтаксичке јединице са значењем пропратне околности у српском језику детаљније и свеобухватније сагледају.

ИЗВОРИ

На Дрини ћуприја: Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Beograd: BIGZ. 1985.
Проклета авлија: Андрић, Иво. *Проклета авлија*. Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна заложба Словеније; Скопје: Мисла. 1978.
Госпођица: Andrić, Ivo. *Gospođica*. Sarajevo: Svjetlost; Prosveta: Beograd. 1988.

ЛИТЕРАТУРА

Вукић 2014: Вукић, Маја. *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*. Докторска дисертација. Пале: Филозофски факултет.
Ивић 1954: Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Београд: САНУ.
Ковачевић и др. 1991: Ковачевић, Милош, и др. *Наш језик, уџбеник хрватскосрпског – српскохрватског језика за 3. разред средњих школа*. Сарајево: Свјетлост.
Ковачевић 1992: Kovačević, Miloš. *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Svjetlost.
Кубурић Мацура 2005: Кубурић Мацура, Мијана. Изражавање пропратне околности глаголским прилозима у савременом српском језику. *Зборник друштвено-хуманистичких наука*, V/7–8. Бања Лука: Књижевна задруга, 385–403.
Кубурић Мацура 2006: Кубурић Мацура, Мијана. Конкурентска средства у изражавању пропратнооколносног значења у савременом српском језику. *Зборник радова са научног скупа „Култура и образовање"*. Бања Лука: Филозофски факултет, 217–238.
Кубурић Мацура 2018: Кубурић Мацура, Мијана. Концесивна интерпретација генитивних конструкција с предлогом „без" у савременом српском језику. Међународни тематски зборник радова у част проф. Милошу Ковачевићу: *Српски језик: статус, систем, употреба*. Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 305–319.

Кубурић Мацура 2021: Кубурић Мацура, Мијана. *Категорија концесивности у савременом српском језику*. Бања Лука: Филолошки факултет.

Маретић 1963: Maretić, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Палић 2007: Palić, Ismail. *Sintaksa i semantika načina*. Sarajevo: Bookline.

Петковић 2008: Петковић, Јелена. Акузативне конструкције са предлогом *уз* у значењу пропратне околности у електронском корпусу српскога језика. Зборник радова са научног скупа: *Српски језик у (кон)тексту*. Крагујевац: ФИЛУМ, 167–179.

Пипер и др. 2005: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко. *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Пипер и др. 2018: Пипер, Предраг; Алановић, Миливој; Павловић, Слободан; Антонић, Ивана; Николић, Марина; Војводић, Дојчил; Поповић, Људмила; Танасић, Срето; Марић, Биљана. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Радовановић 1977: Radovanović, Milorad. *Imenica u funkciji kondenzatora*. Zbornik za filologiju i lingvistiku, XX/1 (63–144), XX/2 (81–160). Novi Sad: Matica srpska.

Редли 2020: Редли, Јелена. *Адвербијална и адноминална квалификативност у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Ристић 1990: Ристић, Стана. *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику (лексичко-граматички приступ)*. Библиотека Јужнословенског филолога, књига 9. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.

Суботић 1977–1978: Суботић, Љиљана. Значење и функција глаголских прилога у роману „Уста пуна земље" Бранимира Шћепановића. *Прилози проучавању језика*, 13–14, 53–67.

Тодоровић 2014: Тодоровић, Стефан. Значење пропратне околности у србистичкој (и сербокроатистичкој) литератури. *Philologia Mediana*, 6. Ниш: Филозофски факултет, 397–411.

Тодоровић 2015: Тодоровић, Стефан. Глаголски прилог прошли са значењем пропратне околности у савременом српском језику. *Савремена п̄роучавања језика и књижевностӣ* VI/1 (ур. М. Ковачевић). Крагујевац: ФИЛУМ, 297–307.

ПРИЛОЗИ СА КОНЦЕСИВНОМ СЕМАНТИКОМ У РОМАНИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА

1. УВОД

1.1. Избор предмета истраживања и истраживачког корпуса

Истраживање прилога са концесивном семантиком у Селимовићевим романима наметнуло се из два разлога. Први је чињеница да су концесивни прилози најподеснији језички материјал за истраживање везе између концесивног и каузалног значења (а расвјетљавање тог односа представља и кључ за разумијевање суштине концесивних релација у језику и мишљењу), док је други разлог за избор ове теме то што се у Селимовићевим дјелима могу пронаћи сви типови оваквих прилога, па и они који се ријетко јављају у савременом српском језику. Као истраживачки корпус одабрана су три Селимовићева романа – *Дервиш и смрт*, *Тврђава* и *Круг*.

1.2. Преглед литературе

Прилозима са концесивном интерпретацијом, који представљају врло важне језичке јединице за извођење закључака о природи и типовима концесивности, у нашој лингвистици први је пажњу посветио Милош Ковачевић (Ковачевић и др. 1991: 90–91; 1992: 73–82),

констатујући притом како су прилози, поред приједлошко-падежних конструкција, језичке јединице које су најпогодније за анализу међуодноса језичких категорија концесивности и каузалности (Ковачевић 1992: 75). Ковачевић подсјећа на став да је основна законитост језика да при формирању нових категорија иде од простијих ка сложенијим и да се притом не креирају одмах посебна језичка средства специфична за нову категорију, него да се користе ресурси постојећих категорија (в. нпр. Будагов 1981: 87–88; Касирер 1985: 147–148). Уз хипотезу да су у почецима формирања категорије концесивности употребу каузалних јединица у концесивној улози омогућавали само они контексти који су могли преводити везу „дјелујући узрок – посљедица" у везу „недјелујући узрок – посљедица", и то, логично се намеће, негацијом, Ковачевић анализира однос значења концесивности и каузалности на примјерима у којима се јављају глаголско-прилошке синтагме са негираним прилозима воље, тј. хтијења: *ненамјерно*, *нехотично* и *нехотице*. Ковачевић наводи да прилози којима се исказује узрочно значење „вољног ефектора" *намјерно*, *хотимично* и *хотимице* негацијом постају чисто концесивни прилози *ненамјерно*, *нехотично* и *нехотице*. Аутор то показује на примјерима типа „Он ју је *намјерно* / *хотимично* / *хотимице* увриједио", гдје је интерпретација прилога каузална („Он ју је увриједио *јер је то хтио*"), и који негацијом прилога типа „Он ју је *ненамјерно* / *нехотично* / *нехотице* увриједио" добијају концесивно значење („Он ју је увриједио *иако то није хтио*"). Дакле, негацијом се одриче воља вршиоца радње као узрок и та воља негирањем добија улогу недјелујућег узрока, који, доведен у однос са афирмативном посљедицом, имплицира однос концесивности. Негирана воља, негирано хтијење агенса не може, логично, бити прави узрок вршења глаголске радње, већ само недјелујући узрок, узрок који ничим не иницира глаголску радњу, док

прави узрок, иманентни узрок, остаје неспознат (Ковачевић 1992: 77–78). Прилози са концесивним значењем детаљно су потом описани у монографији посвећеној категорији концесивности у српском језику, гдје је издвојено неколико њихових семантичких подтипова: прилози са значењем концесивности као негираног вољног ефектора, негираног разлога и додатног коментара (Кубурић Мацура 2021: 84–97).

2. ВРСТЕ ПРИЛОГА СА КОНЦЕСИВНОМ СЕМАНТИКОМ У РОМАНИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА

2.1. Замјенички концесивни прилог *низашто*

Поријекло концесивног значења од категорије каузалности, тј. чињеница да је каузалност била не само логичка, мисаона, него и формална основа за образовање категорије концесивности, може се јасно уочити на примјеру замјеничког прилога *низашто*, ријечи која је по својој функцији у реченици – прилог, а замјеничке специфичности добија по свом значењу и упућивачкој улози у тексту (в. нпр. Пипер 1988: 12; Пипер и Клајн 2017: 202). Иако се у литератури (мислимо првенствено на Екехарда Кенига [1986, 1991], који се бавио компаративним проучавањима категорије концесивности у различитим језицима) наводи да већина језика свијета није развила концесивни замјенички прилог, ексцерпирани примјери који слиједе и њихова анализа показују да у српском језику замјенички прилог *низашто* има концесивну семантику, засновану на негацији каузалности.[7] Овај замјенич-

7 *РСАНУ* ову лексему дефинише на сљедећи начин: „низашта, низашто, прил. 1. а. *ни због чега*, *без правог разлога*, *без потребе*, тек

ки прилог у Селимовићевим романима показује високу фреквентност:[8]

> Почињем ову своју причу, *низашто*, без користи за себе и за друге (...) (*Дервиш и смрт*, 9); Он је убица, гадни, сурови убица што носи туђу смрт на оштрици хитрог ножа, *низашто*, за ријеч или за злато (...) (*Дервиш и смрт*, 64); Само бих своје дијете научио свему лијепом што знам, *низашто*, из чистог задовољства, да му буде угодно. (*Тврђава*, 37); – Зашто си дошао? – упитао ме смркнут. – Зашто? *Низашто!* (*Тврђава*, 47); Ал јест, ту сад почиње петљанија, а *низашто*. (*Тврђава*, 48); А опет, стидим се да признам како сам посљедња фукара на овом свијету, кога бију на улици као презреног кокошара. *Низашто*. (*Тврђава*, 62); Ако си се на мене наљутио, *низашто*, за лијепу ријеч, шта ти је Шехага крив? (*Тврђава*, 171); – Причај нешто. Шта било. – Зашто, Шехага? – *Низашто*. (*Тврђава*, 177); – Пјеваш пјесме? – упитао је, одуставши. Коме? И зашто? – Себи. *Низашто*. (*Тврђава*, 118); Зато што сам изненада осјетио жаљење *низашто* (...) (*Тврђава*, 139); Како онда може бити тужна *низашто* (...) (*Тврђава*, 205); А онда сам се

онако. – Нисте имали права. Наљутили сте се низашта. [...] б. *узалудно, узалуд*. – А низашто чезнем оном бољем, вишем, | а низашто стремим овом сату тишем [...] 2. *ни по коју цену, нипошто*. – Низашто на свијету не би пристао, да она макар из којих било разлога пође за њега [...]" (књ. XV 1996: 648). У *РМС* налазимо овакво појашњење: „низашта (низашто) прил. – *без разлоīа, без поīребе; узалуд*" (2011: 820). *Правопис срūскохрваūскоīа књижевноī језика* (1960: 483) наводи само облик *низашто*, као прилог, док *Правопис срūскоīа језик*а (2014: 373) наводи облике *низашто* и *низашта* „(у зн. *без поīребе, безразложно*), растављено *ни за што* у зн. *ни због чеīа* и сл.".

8 И у истраживању категорије концесивности на обимном и функционалностилски разноврсном корпусу, овај прилог са концесивном семантиком потврђен је само у Селимовићевом језику (Кубурић Мацура 2021: 86). Међутим, прегледом додатних извора, може се уочити да он није специфичан само за овог писца.

окренуо, изненада, *низашто*, и очима се сусрео са сердар-Авдагиним погледом. (*Тврђава*, 230); Хрушчов на XX конгресу наводи невероватну, астрономску цифру од 21 милион побијених у Стаљиновим логорима и затворима. И зашто? За друкчију мисао од службене, за сумњу, *низашто*. (*Круг*, 74) и др.

Поријекло овог замјеничког прилога од (упитног) узрочног замјеничког прилога *зашто* сасвим је очигледно.[9] Негацијом узрочног замјеничког прилога настаје значење супротно узрочном, значење одсуства одговарајућег узрока неке појаве, тј. значење концесивности (најприближније значењу приједлошко-падежне везе *без разлога* или из ње развијене субординиране допусне реченице са општеконцесивним везником *иако*):

Почињем ову своју причу, *низашто*, без користи за себе и за друге (...) [→ Почињем ову своју причу, *без разлога / иако за то немам разлога* (...)]; Он је убица, гадни, сурови убица што носи туђу смрт на оштрици хитрог ножа, *низашто*, за ријеч или за злато (...) [→ Он је убица, гадни, сурови убица што носи туђу смрт на оштрици хитрог ножа, *без разлога / иако за то нема разлога* (...)]; Зато што сам изненада осјетио жаљење *низашто* (...) [→ Зато што сам изненада осјетио жаљење *без разлога / иако за то нема разлога* (...)]; Како онда може бити тужна *низашто* (...) [→ Како онда може бити тужна *без разлога / иако за то нема разлога* (...)]; А онда сам се окренуо, изненада, *низашто*, и очима се сусрео са сердар-Авдагиним погледом. [→ А онда сам се окренуо, изненада, *без разлога / иако за то није било разлога* (...)] итд.

9 Како наводи М. Ковачевић (1988: 235), узрочном замјеничком прилогу зашто својствена је узрочно-упитна употреба („*Зашто* га Мијат није вечерас дочекао?", Ћосић 13), мада се он може, помоћу ријечце *ето*, превести у прилог којим се исказује изјавни садржај, и тада је он еквивалентан прилогу *зато* („Мислио сам да ти помогнем, *ето зашто* нисам дошао", Селимовић 141).

Међутим, концесивну интерпретацију овог прилога, ипак, првенствено предодређује контекст, тј. његова семантика постаје концесивна тек кад је употријебљен у реченици са предикатом у афирмативној форми. Ова законитост може се приказати поређењем наведеног примјера са примјерима у којима је овај замјенички прилог употријебљен уз одричну форму глагола у предикату:

Нисам се бринуо *низашто*. (*Тврђава*, 22); Још рече да се не каје *низашто* (...) (*Тврђава*, 175).[10]

Уз овакву форму предиката, наведени замјенички прилог нема концесивну семантику, док би уз потврдну форму предиката она била евидентна:

*Бринуо сам се низашто. [→ Бринуо сам се *без разлоīа* / *иако за то није било разлоīа*.]; *Још рече да се каје *низашто* (...) [→ (...) рече да се каје *без разлоīа* / *иако за то нема разлоīа* (...)].

2.2. Прави прилози са концесивном семантиком

2.2.1. Прилози са значењем концесивности као неīираноī вољноī ефектора

Ова група прилога својим значењем представља својеврстан антипод типу узрочног значења које се назива

10 У наведеним примјерима са одричном формом глагола у предикату, очекивана би била употреба неинтегрисане форме *ни за шта* / *ни за што*, тј. употреба одричне замјенице *ништа* с предлогом за. Међутим, Селимовић, иако је то у супротности са ондашњом (а и са данашњом) језичком нормом, редовно у овом контексту употребљава форму *низашто*. Навешћемо овдје још неколико таквих примјера, у којима Селимовић одступа од ортографског рјешења: (...) да се не везујем *низашто* (...) (*Дервиш и смрт*, 115); (...) моја мисао не може да се ухвати низашто (...) (*Дервиш и смрт*, 189); Нећу више, немам снаге *низашто*. (*Дервиш и смрт* 315); Кажем ти, будало, *низашто* нисам знао, све сам од тебе чуо. (*Дервиш и смрт*, 366) и др.

узроком мотивом као вољним ефектором. Вољни ефектор као узрок садржи вољу агенса као специфичну додатну семантичку компоненту, која диктира тип свјесне, намјерне посљедице. Ово се значење у српском језику, ако говоримо о прилозима, исказује прилозима насталим од именице *воља*, тј. прилозима *вољно*, *својевољно*, *добровољно*, *драговољно* и *самовољно*, те прилозима који се везују за намјеру или свијест – *намјерно*, *свјесно*, *хотимично* и *хотимице* (Ковачевић 1988: 107–108). Са друге стране, у језику постоји и низ прилога који исказују значење супротно од наведеног, тј. значење непостојања – изостанка воље или намјере за извршење радње. Међу таквим прилозима разликују се двије групе – прилози са негираном формом (са префиксом *не-*) и прилог *случајно*, као једини концесивни прилог са „афирмативном" – „ненегираном" формом.

а) Прилози настали префиксацијом узрочних прилога

У ову групу сврстали смо прилоге из анализираног корпуса чије се поријекло од узрочних прилога са значењем вољног ефектора може сасвим јасно уочити и који су настали префиксацијом (префиксом *не-*). Ови прилози оформљени су од узрочних прилога превођењем значења вољног ефектора у значење одсуства, тј. непостојања вољног ефектора. Тако је у сљедећим примјерима:

(...) за лаж коју не зна, којом се *несвјесно* вара, нико није крив (...) (*Дервиш и смрт*, 12); Да ли сам случајно наишао на Тијану, или сам *несвјесно* ишао за мајчином сликом? (*Тврђава*, 212); Осјетио је како му удара црвенило у лице: па он је то учинио зато што је сигуран да га штите његови мртваци! *Несвјесно*, наравно, не мислећи о томе. (*Круг*, 163); (...) али сам се и *нехотице* уздржавао да не покажем хладноћу и увријеђеност (...) (*Дервиш и смрт*, 96); Тако сам и *нехотице*, без своје воље, на супротној страни,

против њега, а волио бих да то не зна. (*Дервиш и смрт*, 258); Пустио сам низ воду њихова човјека, и они ће га вадити, не знајући да раде за мене. И за правду, јер сам на божијој страни, па нека буду и они, *нехотице*. (*Дервиш и смрт*, 309); Не волим да их видим уништене, мржња ми клоне кад моја мисао, и *нехотице*, не слушајући ме, оде даље него што желим. (*Дервиш и смрт*, 322); Трошна породична кућа је изгорјела, запалили су је цигани кад су се зимус склонили од зиме, запалили *нехотице*, непажњом (...) (*Тврђава*, 15); И *нехотице* је додавала уља преко одређене мере (...) (*Круг*, 130); И *нехотице* је скренуо разговор на њега (...) (*Круг*, 191); Отац се нервозно окренуо, да није чула жена, и тиме се *нехотице* открио. (*Круг*, 248).

Из наведених примјера видимо да се међу прилозима из ове групе у одабраним Селимовићевим романима најчешће јавља прилог *нехотице*, чија је семантика врло прозирна и којим се јасно исказује значење одсуства воље или намјере да се нека радња реализује (али до њене реализације ипак долази), те, рјеђе, прилог *несвјесно*, чија семантика подразумијева недостатак плана или свјесности као елемената воље / намјере за извршење радње у предикату реченице. Њихово концесивно значење, формалносинтаксички манифестовано помоћу одричног префикса „не", а на семантичком плану постигнуто тако што се негацијом дјелујући узрок трансформисао у недјелујући, може се лако потврдити преобликовањем у концесивне зависне клаузе:

(...) за лаж коју не зна, којом се *несвјесно* вара, нико није крив (...) [→ (...) којом се вара *иако не постоји свијест о томе / намјера за то* (...)]; Тако сам и *нехотице*, без своје воље, на супротној страни, против њега, а волио бих да то не зна. [→ Тако сам на супротној страни, против њега, *иако то нисам хтио / намјеравао* (...)]; Трошна породична кућа је изгорјела, запалили су је цигани кад су се зимус склонили од зиме, запалили *нехотице*,

непажњом (...) [→ (...) запалили су је *иако то нису хтјели / намјеравали* (...)]; И *нехотице* је додавала уља преко одређене мере (...) [→ *Иако то није хтјела*, додавала је уља преко одређене мере (...)] итд.

У знатном броју примјера, концесивно значење појачано је интензификаторском партикулом *и*, која наглашава неадекватност значења прилога у односу на радњу на коју је упућен.

Прилоге *ненамјерно* и *нехотично*, које биљежи Ковачевић (1992: 77), нисмо регистровали у ова три анализирана романа.

б) Прилог „случајно"

Прилог *случајно* је, ако га посматрамо у односу са осталим прилозима из ове групе, једини „ненегирани" прилог, тј. једини прилог којим се, на формалном плану, не исказује одсуство одговарајућег основа, већ присуство неодговарајућег основа за реализацију реченичне предикације.[11] У романима Меше Селимовића забиљежили смо сљедеће примјере:

Али тога часа осјећао сам се као гоњени, *случајно*, јер се могло десити да мислим и као гонитељи (...) (*Дервиш и*

11 Случајност у својој основи представља супротност нужности, непостојање одговарајућег основа за реализацију надређене радње, али подразумијева и одсуство воље агенса као компоненту значења. Дејвид Бом (1972: 36–39) наводи да каузалне релације могу бити нужне само уз апстраховање случајних околности – независних фактора који су изван онога што обухвата каузални закон. Случајност се тако може дефинисати као дјеловање фактора који не учествују у остваривању узрочно-посљедичне везе. Из овога слиједи да се категорија концесивности дјелимично семантички преклапа са категоријом случајности јер и једна и друга обухватају слијед догађаја који представља каузални низ, али ти догађаји нису повезани очекиваном, природно претпостављеном узрочном везом, већ је стварни узрок појаве неексплициран, непознат и неспознат.

смрт, 44); (...) наишао је *случајно* (...) (*Дервиш и смрт*, 93); – Одакле то знаш? – *Случајно* – рекао је мирно (...) (*Дервиш и смрт*, 95); Ухватио сам једног кад је *случајно* улетио, грешком (...) (*Дервиш и смрт*, 196); А кад расплетем чворове, кад сам учиним избор, знаћу да ли сам *случајно* бачену мутну матицу, или постоје узроци и виновници. (*Дервиш и смрт*, 224); Покушао је немоћно да понови, како је наишао *случајно*, али ја сам одмахнуо руком (...) (*Дервиш и смрт*, 234); – Мислио сам да си учинио *случајно*, или из страха. (*Дервиш и смрт*, 238); Он се нада да се то хаџи-Синанудину десило *случајно* (...) (*Дервиш и смрт*, 255); – А зашто си слушао? – *Случајно*. Хтио сам да купим неку ситницу за жену. (*Тврђава*, 34); Наилазим *случајно*, и видим, неко лежи (...) (*Тврђава*, 55); Ко би вјеровао да смо *случајно* срели Тоску, и да нас је Тоска пустио без ријечи? (*Тврђава*, 88); На сокаку ме сачекао Махмут Неретљак, као да је *случајно* наишао. (*Тврђава*, 91–92); (...) кад су сердар Авдага и његова два помоћника, сасвим *случајно* и сасвим неочекивано, у њиховој соби наишли на непознатог наоружаног човјека. (*Тврђава*, 98); Јуче, док је старац говорио, *случајно* сам се сјетио хаџи-Духотине (...) (*Тврђава*, 176); Да ли сам *случајно* наишао на Тијану, или сам несвјесно ишао за мајчином сликом? (*Тврђава*, 212); Не знам зашто сам почео овај разговор. *Случајно*. А можда и није *случајно*. (*Тврђава*, 218); *Случајно* присуствујем животу, и све што учиним, није моје. (*Тврђава*, 225); Наишао је ваљда *случајно*, или је чекао неког другог (...) (*Тврђава*, 250); Годинама сам у сну снио ово што ми је сад *случајно* пало шака (...) (*Тврђава*, 254); Сад су *случајно* на реду кадија и његов први писар, и ништа их не може спасти. (*Тврђава*, 266); Сјетио се и упро прстом у њих. Можда *случајно*, као што гром удара у неко стабло за педаљ више од других. (*Тврђава*, 267); Спустио је поглед и *случајно* га зауставио на два нежна обла колена (...) (*Круг*, 41); Дошао је овамо *случајно*, да проведе слободно

> вријеме. (*Круг*, 141); Шта је необично у томе што се младић и девојка љубе, и што је *случајно* наишао на њих? (*Круг*, 143); Сјећа се, нашли су се сасвим *случајно*. (*Круг*, 209); – Да ли *случајно* набрајаш само представнике мисли? (*Круг*, 273); (...) мада ни његова мисао није сувише неприлична, само је понекад сувише врела, кад сувише дуго, намерно или *случајно*, заборави на тело и његове прохтеве. (*Круг*, 284) итд.

У свим наведеним примјерима, прилогом *случајно* исказује се значење случајности као значење непостојања воље / намјере агенса за реализацију глаголске радње, чиме се остварује концесивна релација са предикатом.

У посљедњој ексцерпираној реченици, значење синтагме *намерно или случајно* јесте алтернативно условно-концесивно значење, које подразумијева експлицираност двије потенцијалне опције као околности у којима се радња одвија, али и њихову ирелевантност за реализацију те радње (в. Кубурић Мацура 2018а: 38; Кубурић Мацура 2021: 150–156):

> (...) мада ни његова мисао није сувише неприлична, само је понекад сувише врела, кад сувише дуго, намерно или *случајно*, заборави на тело и његове прохтеве. [→ (...) *било то намјерно или случајно* (...)].

2.2.2. Прилози са значењем концесивности као неираног разлога

Значење разлога – семантичка подлога за образовање овог типа концесивног значења – најраспрострањенији је тип узрочног значења у српском језику. Разлог представља оно што предодређује тип агенсове одлуке и условљава свјесно понашање, аргумент за дјеловање, или оно што предодређује одређено стање (Ковачевић 1988: 140–190). Као супротност овом значењу, у језику се јавља значење одсуства узрока разлога као недјелујући узрок,

док дјелујући узрок остаје неексплициран и неспознат.

Једина прилошка форма којом се исказује овај подтип значења концесивности у српском језику јесте прилог *безразложно*, који у својој семантици има и начинско-пропратнооколносну компоненту. У Селимовићевом језику, овај прилог јавља се изузетно ријетко – у анализираном корпусу потврђен је само једним примјером:

> Али како је наишла празнина у мозгу, како сам осјетио страх у срцу, ненадно и *безразложно*, тако се у мени јавила срџба (...) (*Тврђава*, 251).

Семантика овог прилога врло је транспарентна:

> Али како је наишла празнина у мозгу, како сам осјетио страх у срцу, ненадно и *безразложно*, тако се у мени јавила срџба (...) [→ Али како је наишла празнина у мозгу, како сам осјетио страх у срцу, ненадно и *без разлоīа / иако за то није било разлоīа*, тако се у мени јавила срџба (...)].

Овдје треба напоменути да афирмативни, тј. каузални „пар" овог прилога није прилог *разложно*, који носи начинско значење, него падежни исказ *с разлоīом* (Ковачевић, 1992: 78), а конкурентна синтаксичка јединица прилогу *безразложно* у Селимовићевим романима и, уопште, у српском језику јесте знатно фреквентнија приједлошко-падежна веза *без разлоīа*.[12] У истраживачком корпусу забиљежено је више од 20 примјера ове приједлошко-падежне везе.

2.2.3. Прилози са значењем концесивности као додатноī коментара

Прилози „додатног коментара" спадају у прилоге који имају улогу модификатора реченице у цјелини, тј. у ре-

12 И ова приједлошко-падежна веза у својој семантици, као саприсутно, има значење пропратне околности (Кубурић Мацура 2018б: 309–310).

ченичне прилоге (Ивић 1978: 1). То су прилози којима се говорно лице служи да би изнијело неки свој коментар о садржају реченице коју изриче, а препознају се по томе што их је могуће из дате реченице пребацити у посебну релативну структуру у којој им се додјељује улога лексичког језгра предиката, као нпр.: „Он нас је *срамно* издао у одлучном тренутку" → „Он нас је издао у одлучном тренутку, *што је било срамно*" (Ивић 1978: 9).

Прилози које смо сврстали у ову групу имају значење на овај начин дефинисаног „додатног коментара", али се њихова саприсутна концесивна семантика огледа у чињеници да је „додатни коментар" концесивне природе:

> *Зачудо*, то прелажење преко мене, као да сам дрво, жбун или дијете, погодило је моју сујету (...) (*Дервиш и смрт*, 50); Али ја сам, *зачудо*, дуго послије памтио ту стидну слабост као бескрајно олакшање (...) (*Дервиш и смрт*, 67); *Зачудо*, није ми сметала ова немарност (...) (*Дервиш и смрт*, 106); Полако, *зачудо* спорим покретима, сагнуо се челом до пода (...) (*Дервиш и смрт*, 235); (...) а мени је, *зачудо*, годило њихово признање за оно што није било истина. (*Дервиш и смрт*, 242); А *зачудо*, чаршија је мирна (...) (*Дервиш и смрт*, 302); *Зачудо*, ниједном досад није ме упитао зашто је хаџи-Синанудин затворен, ни да ли је крив. (*Дервиш и смрт*, 318); *Зачудо*, није се наљутио. (*Тврђава*, 226); *Зачудо*, они спадају у кодекс грађанског морала (...) (*Круг*, 254); А онда би ме, *неочекивано*, без видљива разлога, без мисли која би га изазвала, прострijелио ватрен убод (...) (*Дервиш и смрт*, 245); (...) кад су сердар Авдага и његова два помоћника, сасвим случајно и сасвим *неочекивано*, у њиховој соби наишли на непознатог наоружаног човјека. (*Тврђава*, 98); Чак се и гласно насмијао, сасвим *неочекивано*, кад сам завршио. (*Тврђава*, 274); (...) говори о сину и о својој тузи због њега, шкрто и уздржано, додуше, али за њега затвореног сасвим *неочекивано*. (*Тврђава*, 284) и др.

Дакле, у ову групу прилога сврстали смо прилоге *зачудо* и *неочекивано*, којима се исказује лични став, коментар о цјелокупном реченичном садржају који се изриче, али се јасно исказује и то да изнесени садржај одступа од очекивања, да је супротан ономе што је говорно лице претпостављало и очекивало, што је суштина концесивног значења. Зато овакве прилоге можемо двојако интерпретирати:

> *Зачудо*, то прелажење преко мене, као да сам дрво, жбун или дијете, погодило је моју сујету (...) [→ То прелажење преко мене, као да сам дрво, жбун или дијете, погодило је моју сујету (...), *што ме је изненадило (што је било зачуђујуће) / иако ме је то изненадило (иако је то било зачуђујуће)*]; Али ја сам, *зачудо*, дуго послије памтио ту стидну слабост као бескрајно олакшање (...) [→ Али ја сам дуго послије памтио ту стидну слабост као бескрајно олакшање (...), *што ме је изненадило (што је било зачуђујуће) / иако ме је то изненадило (иако је то било зачуђујуће)*]; *Зачудо*, није ми сметала ова немарност (...) [→ Није ми сметала ова немарност (...), *што ме је изненадило (што је било зачуђујуће) / иако ме је то изненадило (иако је то било зачуђујуће)*] и др.

Овим се прилозима изражава колизија између очекиваног, прижељкиваног, намјераваног, и онога што се остварује, али та неподударност обухвата очекивања и намјеравања свих учесника у ситуацији, а не само очекивања агенса.

На крају, треба поменути да се у анализираном корпусу врло често среће приједлошко-падежна веза „за чудо", тј. одвојено, неинтегрисано писање овог прилога, које није у складу са правописном нормом (нити је било у вријеме објављивања ових Селимовићевих романа (*Правопис* 1960: 312; *Правопис* 2014: 308):

> Али *за чудо*, био сам свјестан свега, осјетљивији и пријемљивији за све око себе него малоприје. (*Дервиш*

и смрт, 39); *За чудо*, чула су чиста и невина кад их ја не оптерећујем насиљем мисли, или жеља (...) (*Дервиш и смрт*, 40); *За чудо*, није викнуо (...) (*Дервиш и смрт*, 113); *За чудо*, највише је у њему повезана слика о његовој жени. (*Тврђава*, 84); *За чудо*, та уверљива тајна коју је створила његова врела уобразиља, не само да је живела с њим већ је почела и да утиче на његов живот. (*Круг*, 8); – Зар си већ огладнео? *За чудо*, и ја сам – (...) (*Круг*, 117); *За чудо*, и мртви су у приличној мери одредили његов животни пут. (*Круг*, 138); Понављање, *за чудо*, никоме не смета (...) (*Круг*, 152); *За чудо*, није више осјећао глад, иако је једва додирнуо јело. (*Круг*, 195); *За чудо*, тако је: због родитеља! (*Круг*, 258).

Са друге стране, разумије се, приједлог *за* и именица *чудо* не срастају (и ова приједлошко-падежна веза задржава концесивну семантику) кад уз именицу *чудо* стоји, на примјер, придјев *дивно*, што је потврђено у једном примјеру из романа *Дервиш и смрт*. Придјев *дивно* у исказ уноси појачавање значења неподударности са очекивањем:

За дивно чудо, било ми је драго да мислим како се јавила неочекивано (...) (*Дервиш и смрт*, 245).[13] [→ Било ми је драго да мислим како се јавила неочекивано (...), *што ме је веома изненадило (што је било веома зачуђујуће) / иако ме је то веома изненадило (иако је то било веома зачуђујуће)*].

3. ЗАКЉУЧАК

У одабраном корпусу – у Селимовићевим романима *Дервиш и смрт*, *Тврђава* и *Круг* – јављају се сви типови прилога који у српском језику имају концесивну

13 И прилог *неочекивано* у овој реченици има значење концесивности као додатног коментара.

семантику као искључиву или као саприсутну значењску компоненту. Прилог *низашто*, који у Селимовићевим романима има високу фреквентност, показује да је српски језик, за разлику од већине језика свијета, развио концесивни замјенички прилог. Овај замјенички прилог настао је негацијом узрочног замјеничког прилога *зашто* и, у условима које задаје реченични контекст, може имати концесивно значење. Наиме, да би се то значење остварило, потребно је да предикат реченице буде изражен глаголским обликом у афирмативној форми. У одабраном корпусу потврђено је, потом, да се систем правих прилога са концесивним значењем, на основу семантичког критеријума, може подијелити на три групе. У прву групу спадају прилози којима се исказује негација воље или хтијења агенса да се глаголска радња изврши, тј. прилози са значењем негираног вољног ефектора (у корпусу смо забиљежили прилоге *нехотице* и *несвјесно*, као и прилог *случајно*). У другу групу, на основу семантичке специфичности да изражава одсуство разлога за извршење глаголске радње, сврстали смо прилог *безразложно*. Ови прилози, уз начинску или пропратнооколносну компоненту значења, увијек имају и концесивну вриједност као саприсутну. И на основу ове двије наведене групе прилога може се јасно видјети веза концесивности и каузалности, тј. узрочно поријекло ових прилога, па, преко њих, и поријекло самог концесивног значења од узрочног значења и улога негације у том процесу. Посљедњу групу прилога са концесивном интерпретацијом представљају реченични прилози *зачудо* и *неочекивано*, у којима се, уз семантику додатног коментара, увијек може идентификовати и концесивна семантика.

ИЗВОРИ

Дервиш и смрт: Selimović, Meša. *Derviš i smrt*. Sarajevo: Svjetlost. 1968.
Тврђава: Selimović, Meša. *Tvrđava*. Sarajevo: Svjetlost. 1973.
Круг: Selimović, Meša. *Krug*. Beograd: BIGZ. 1983.

ЛИТЕРАТУРА

Бом 1972: Bom, Dejvid. *Uzročnost i slučajnost u savremenoj fizici*. Beograd: Nolit.
Будагов 1981: Budagov, Ruben, A. *Razvitak i usavršavanje jezika*. Sarajevo: Svjetlost.
Ивић 1978: Ивић, Милка. О српскохрватским реченичним прилозима, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, Београд, 1–16.
Касирер 1985: Kasirer, Ernst. *Filozofija simboličkih oblika, I – Jezik*. Novi Sad: Dnevnik, Književna zajednica Novog Sada.
Кениг 1986: König, Ekkehard. Conditional, Concessive Conditionals and Concessives: Areas of Contrast, Overlap and Neutralization, у: E. C. Traugott и др. (ур.), *On Conditionals*, Cambridge University Press, 229–246.
Кениг 1991: König, Ekkehard. Concessive Relations as the dual of Causal Relations, у: D. Zaefferer (ур.), *Semantic Universals and Universal Semantics*, Berlin: Foris, 190–210.
Ковачевић 1988: Kovačević, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost.
Ковачевић и др. 1991: Kovačević, Miloš; Rebić, Čedomir; Baotić, Josip; Okuka, Miloš. *Naš jezik, udžbenik hrvatskosrpskog-srpskohrvatskog jezika za 3. razred srednjih škola*. Sarajevo: Svjetlost.
Ковачевић 1992: Kovačević, Miloš. *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Svjetlost.
Кубурић Мацура 2018а: Кубурић Мацура, Мијана. Реченице с алтернативним концесивним значењем у савременом српском језику, *Филолог*, год. IX, бр. 17, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, 34–51. DOI 10.21618/fil1817034k.

Кубурић Мацура 2018б: Кубурић Мацура, Мијана. Концесивна интерпретација генитивних конструкција с предлогом *без* у савременом српском језику, *Српски језик: статус, систем, употреба, Зборник у част проф. Милошу Ковачевићу*, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 305–318.

Кубурић Мацура 2021: Кубурић Мацура, Мијана Ч. *Категорија концесивности у савременом српском језику*. Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.

Пипер 1988: Пипер, Предраг. *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 8, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Пипер и Клајн 2017: Пипер, Предраг; Клајн, Иван. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска / Загреб: Матица хрватска.

Правопис 2014: *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.

РМС 2011: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ 1994: *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, књига XV, Београд: Институт за српски језик САНУ.

РЕЧЕНИЦЕ СА УСЛОВНОКОНЦЕСИВНОМ СЕМАНТИКОМ У РОМАНУ *ГЛУВИ БАРУТ* БРАНКА ЋОПИЋА

1. УВОД

1.1. Избор теме

Истраживање реченица са условноконцесивном семантиком у Ћопићевом роману *Глуви барут* као тема се наметнуло због увида да овај тип реченица представља доминантно средство за исказивање концесивног значења у посматраном роману, бројно надмашивши чак и, у савременом српском језику знатно фреквентније, узрочноконцесивне реченице с везницима *иако*, *мада* и *премда* или приједлошко-падежне конструкције са узрочноконцесивном семантиком.[14] Синтаксичко-семантичка анализа условноконцесивних реченица које се региструју у корпусу на којем се овај рад заснива проведена је с циљем да допринесе бољем познавању синтаксичких средстава која су специфична за језички израз Бранка Ћопића.

1.2. Преглед литературе

О реченицама са концесивним значењем у савременом српском језику зна се много, тако да постојећа литература

14 Тврдње које се односе на стање у савременом српском језику износимо на основу истраживања синтаксичких јединица са концесивним значењем које је обухватило корпус репрезентативан за савремени српски језик (Кубурић Мацура 2021).

нуди чврсту основу за даља истраживања клауза с концесивним значењем у дјелима појединих наших писаца.

Прилично исцрпне прегледе концесивних везника налазимо у свим нашим старијим граматичким и синтаксичким приручницима: у Маретићевој *Грамаѓици* (1963: 550), у *Синѓакси срискохрваѓскоѓа књижевноѓ језика* Миодрага С. Лалевића (1962: 224), у Стевановићевој граматици (1969: 874–875) и др. Међутим, тек у неким новијим граматикама помињу се и везници односно реченице које бисмо могли сврстати у граничне случајеве, тј. реченице које се својим значењем позиционирају на периферију концесивног семантичког поља, интерферирајући с неким другим значењима, нпр. у *Грамаѓици срискохрваѓскоѓ језика за сѓранце* Павице Мразовић и Зоре Вукадиновић (1990: 375, 535–539), те у *Синѓакси сложене реченице у савременом сриском језику* Предрага Пипера и сарадника (2018: 467–478).

Поред аутора граматика, реченицама са условноконцесивним значењем бавили су се, у оквиру својих студија и радова који су посвећени концесивности или је се само узгред дотичу, и многи други аутори са нашег лингвистичког простора.

Сложене реченице с концесивном клаузом Ксенија Милошевић (1986: 33–45) класификује у двије групе – оне које припадају општеконцесивном моделу и оне које спадају у парцијалноконцесивни, тј. комбиновани модел. Као карактеристику општеконцесивног модела ауторка издваја то да „предмет допуштања није посебно маркиран неким граматичким средством – него се распознаје по смислу, а у усменој комуникацији може бити истакнут ритмичким сегментирањем и акцентом – или само једним од ових инструмената" (Милошевић 1986: 36). У сложене реченице овог типа концесивне клаузе уводе се, према Ксенији Милошевић, везницима *мада*, *ūремда* и *иако*, а функцију исказивања концесивних релација у

овом случају могу вршити и партикуле *макар* и *ма*, те партикула *нека* и везнички комплекс настао разлагањем везника *иако* на његове компоненте: кондиционални везник *ако* и партикулу за истицање *и*. Ауторка наводи и примјерима поткрепљује и још неке моделе којима се исказује концесивно значење овог типа (глаголска лексема у позицији предиката може сугерисати концесивну релацију, као и адверзативна везничка средства). Када говори о парцијалноконцесивним, тј. комбинованим моделима сложених реченица са концесивном клаузом, Ксенија Милошевић их објашњава као разне врсте стандардних модела зависносложених клауза у чију се семантичку структуру укључује концесивни фактор. То су модели у које се концесивна клауза уводи неким типом неодређене замјенице или концесивном партикулом *макар*, укидајући ограничење у погледу идентитета субјекта, објекта, у погледу квалитета појава или предмета, локалне детерминације, темпоралне детерминације, начина радње, квантитативне детерминације, карактера радње, избора узрочног фактора, допушта се одређена сврха неке акције или се укида ограничење у погледу комплемента семикопулативног глагола у конструкцији перифрастичког предиката. Тако ауторка на основу анализираног корпуса дефинише једанаест врста парцијалноконцесивних модела сложених реченица са концесивном клаузом. Према ставу Ксеније Милошевић, у систему којем припада, концесивна клауза семантички је најближа кондиционалној, јер и једна и друга исказују одређени услов, а ти услови се разликују на основу своје адекватности у односу на ефекат који се остварује. Ауторка наводи и да сложена реченица са концесивном клаузом има и модалну парадигму која је паралелна оној који има реченица са кондиционалном клаузом (Милошевић 1986: 36).

Иво Прањковић даје парадигму концесивних клауза посматрајући их, са једне стране, у суодносу са каузал-

ним значењем, а са друге – у суодносу са кондиционалним значењем. На основу тога, Прањковић наводи да се могу разликовати четири типа реченица које он радно именује као узрочнодопусне, реалнодопусне, потенцијалнодопусне и ирealнодопусне (Прањковић 2001: 49).

У раду *О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност – негација – концесивност* Душанка Звекић Душановић (2007: 271–279) скреће пажњу на условноконцесивне клаузе које настају укључивањем супротности у кондиционалне клаузе, приказује стање у нашој литератури која се бави овом темом (углавном у граматикама и уџбеницима) и указује на потребу да „и овај тип зависног односа добије адекватан опис и своје место у систему зависних реченица" (Звекић Душановић 2007: 278).

Напосљетку, поменимо и закључке о условноконцесивним клаузама из монографије посвећене категорији концесивности у савременом српском језику (Кубурић Мацура 2021: 135–177). Резултати овог истраживања показали су да клаузе са условноконцесивним типом значења карактерише изузетна формално-синтаксичка и семантичка разуђеност: општеконцесивни модели, настали углавном директним укључивањем значења супротности у значење условних клауза, представљају саму срж овог типа концесивности, док парцијалноконцесивни модели, настали „концесивним семантичким обогаћивањем" различитих других модела зависних клауза, због такве комбинације значења, представљају периферију концесивног семантичког поља. Потом, ово истраживање потврдило је раније налазе да највећи број општеконцесивних модела показује велику формално-семантичку блискост са условним клаузама – једна велика група условноконцесивних клауза преузела и интензификацијом модификовала везничка средства условних клауза, а општеконцесивни модели условноконцесивних

клауза од условних клауза преузимају и модалну парадигму, те међу њима разликујемо клаузе са реалним, потенцијалним и ирealним значењем услова (овдје неадекватног услова). Такође, потврђен је претходни увид Ксеније Милошевић (1986: 36) да ријечце *макар*, *ма* и *нека* могу самостално вршити функцију општеконцесивних везника. Наша истраживања условноконцесивних клауза дошла су и до закључка да одређену специфичност међу општеконцесивним моделима показују реченице са алтернативноконцесивним двочланим структурама, које имају потенцијалну модалну вриједност и подразумијевају дисјунктивну везу, те се увијек ослањају на надређену клаузу, ступајући с њом у концесивну релацију. Ови модели подразумијевају увијек двије међусобно искључиве потенцијалне неадекватне околности за реализацију предикације из надређене клаузе (Кубурић Мацура 2018: 34–51; 2021: 150–156). Други тип условноконцесивних клауза представљају парцијалноконцесивни модели, како их је именовала Ксенија Милошевић (1986: 36), код којих је допусним значењем „обухваћен" само један члан реченичне организације, тј. који су настали „концесуирањем" различитих других функционално-семантичких модела зависних клауза. На основу тога у коју се реченичну позицију укључује концесивни елемент, подијелили смо их у десет типова, те указали на њихове синтаксичко-семантичке специфичности (Кубурић Мацура 2019а: 220–238; 2021: 158–174).

Дакле, наша је лингвистика указала на чињеницу да се концесивност једним својим дијелом заснива на узроку, тј. значењу неадекватног узрока, а другим дијелом на значењу неадекватног услова. Та су подручја обједињена у јединствен систем заједничком карактеристиком да и једно и друго значење представљају одступање од очекиваног, било условно или узрочно предодређеног слиједа догађаја, при чему се неадекватна узрочна или условна

основа језички експлицира, а стварна основа остаје неексплицирана. Овим подручјима припадају различита изражајна средства, која, под одређеним синтаксичким условима, могу да стоје или у центру концесивног семантичког поља, као једнозначно концесивне јединице, или на периферији концесивног значења, интерферирајући са другим значењима.

1.3. Истраживачки корпус

У роману *Глуви барут* Бранка Ћопића, који представља истраживачки корпус за овај рад, забиљежено је 36 примјера који су узети као грађа за разматрање у овом истраживању. Иако су у савременом српском језику фреквенцијски доминантна нека друга средства за исказивање концесивног значења, првенствено узрочно-концесивне реченице, и то оне с везником *иако* и конструкције датива с приједлогом *упркос* (Кубурић Мацура 2021: 39 и 114–115), приликом ексцерпирања примјера уочено је да реченице са условноконцесивном семантиком, првенствено оне са везником *макар*, као и неке координиране реченице са условноконцесивном интерпретацијом, представљају доминантно средство за исказивање концесивних односа у овом роману.

2. ТИПОВИ РЕЧЕНИЦА СА УСЛОВНОКОНЦЕСИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У РОМАНУ *ГЛУВИ БАРУТ* БРАНКА ЋОПИЋА

Реченице које су тема овог рада представићемо разврставајући их у двије главне групе – субординиране и координиране реченице са условноконцесивном семантиком.

2.1. Субординиране реченице са условноконцесивном семантиком

Субординиране реченице са условноконцесивном семантиком забиљежене у роману *Глуви барут* разврстаћемо, пратећи систематизацију Ксеније Милошевић (1986: 33–45), као и нашу унеколико модификовану класификацију дату у монографији о категорији концесивности (Кубурић Мацура 2021: 135–177), на општеконцесивне и парцијалноконцесивне моделе условноконцесивних реченица, указујући на одређене формалне и семантичке специфичности у оквиру сваке од ових група.

2.1.1. Општеконцесивни модели условноконцесивних реченица

Општеконцесивне моделе условноконцесивних клауза карактерише, на првом мјесту, чињеница да садржај који је њима исказан представља садржај који није реализован, па ни сазнајно потврђен, и који представља хипотетички неадекватни основ за реализацију радње из надређене клаузе. Као њихова секундарна особина, на основу које ступају у опозицију према другој групи условноконцесивних клауза – клаузама са парцијалним обухватом, издваја се чињеница да се у њима не маркира неки специфичан предмет допуштања, тј. концесивношћу се обухвата цијели садржај клаузе или се „предмет допуштања (...) распознаје по смислу, а у усменој комуникацији може бити истакнут ритмичким сегментирањем и акцентом – или само једним од ових инструмената" (Милошевић 1986: 36).

Овај модел условноконцесивних реченица показује велику и семантичку и, у неким случајевима, велику формалну блискост са условним реченицама, јер и настају простим укључивањем адверзативног елемента у њихову структуру. Из ове сродности проистиче и чиње-

ница да опште условноконцесивне клаузе показују исту модалну парадигму као условне клаузе, тако да међу њима разликујемо, на основу степена реалности услова који се у њима износи, реалне, потенцијалне и ирealне условноконцесивне клаузе (Милошевић 1986: 36; Кубурић Мацура 2021: 135–158).

У роману *Глуви барут* забиљежили смо субординиране реченице с реалним, али не и реченице с потенцијалним и ирealним условноконцесивним значењем.

Најфреквентнији модел субординираних општеконцесивних реченица са условноконцесивним значењем у анализираном корпусу представљају реалне условноконцесивне клаузе с везником *макар* – забиљежили смо осам оваквих реченица:

> Нема онда више ни страха ни узмака, има само незамјењиво заошијано напријед, *ӣа макар ӣред њим био чиӣав Мароко, изазивачки узвиӣлан и заӣаљен*. (8); Његова пркосна природа није дозвољавала пада ни предаје, *ӣа макар ӣо било и у мислима*. (19); С њим ваља отворено и поштено, *ӣа макар се за враӣове ӣрабили*. (41); Како ћеш му отргнути поглед с ових мирних успаваних предјела, па да једног дана почне да се бије за далеку румену пругу на хоризонту чији одсјај чаробњачки трепти у души, обећава, зове и мами, *ӣа макар ӣо било и на ӣолу сабљу*. (42); Одсјећи му пупак од Подгорине, *ӣа макар ӣа мало и забољело*. (96); Ја само могу да се пробијам, прса у прса, *ӣа макар брда ӣреда ме навалили*. (212); Ваља га гурнути натраг у Мрачај, *ӣа макар ми Шарени баӣаљон сӣиӣао усред Јаруӣа*. (273); Његов ће аутомат остати ослоњен на ову обалу, *ӣа макар се морао ӣући до ӣрла у води*. (278).

У свим забиљеженим реченицама примјећује се употреба партикуле *ӣа* у препозицији у односу на везник *макар*, а у неким примјерима и употреба партикуле *и* у

постпозицији. Те партикуле, које појачавају концесивно значење, уз једнозначно концесивни везник *макар* представљају плеонастичке, семантички редундантне елементе – њиховим елидирањем не нестаје и не постаје мање прозирна концесивна релација међу клаузама.

У једном забиљеженом примјеру – знатно рјеђе у односу на самосталну форму,[15] везник *макар* комбинује се са полифункционалним везником *да*, што условљава употребу временског облика у предикату зависне клаузе. На тај начин формиран, сложени везник *макар да* такође има реално условноконцесивно значење:

> Радекићу, пружи ми руку, *ӣа макар да си већ ваӣнуо на ону другӣу сӣрану!* (267).

Депредикатизоване варијанте реалних условноконцесивних реченица с везником *макар* такође се појављују у анализираном корпусу (забиљежили смо шест таквих примјера):

> Послије малопређашњег необичног доживљаја, када је, *макар и у сну*, био поново окружен својим интербригадирцима, пробраним и опробаним револуционарима, Тигру дође посебно тешко ово немило рано буђење. (9); (...) упорно избјегавајући да га на корзу, *макар и закӣашко*, виде у друштву неке „госпођице". (117); Само да није овога, *ӣа макар и Ђулаӣа*, *макар и Каӣеӣановић*! (223); (...) да је сад бог дао једну каву, *макар и јечмену*. (232); Откинула се и пошла увјерена да је он, *макар и мӣрӣав*, може и мора извести. (280).

Треба поменути да је у корпусу регистрована и једна непотпуна клауза с овим везником:

---

15 Сложени везник *макар да* показује ниску фреквентност и у корпусу репрезентативном за савремени српски језик (Кубурић Мацура 2021: 146).

Ником ја више не дам да ме стрпа у оне презрене и одбачене, заостале на пола пута, ником, *да макар*... (196).

Овако редукована клауза, сведена само на везник и његов интензификатор, носи значење прихватања свих потенцијалних негативних посљедица под условом извршења радње исказане предикатом надређене клаузе.

У корпусу је забиљежена једна реченица с везником *таман да*, насталим комбиновањем везника-партикуле *таман* и полифункционалног везника *да*, уз употребу партикуле *да*. Овом реченицом исказује се исти тип условноконцесивног значења, тј. овакве су реченице синонимне реченицама с везником *макар (да)*.

Чујеш ли ти, гардијски црвендаћу... одбиј од мале, јер ће бити крвавих кошуља, *да таман да си краљ Петар*! (16)

У роману смо забиљежили само једну реченицу с реалним условноконцесивним значењем из које се, због природе везника, јасно може увидјети веза условноконцесивног са условним значењем:

Ако већ тамо и навраће, гледају да то буде по дану и накратко, па ни то не пролази без пецкања и злобних примједби. (227)

Клаузе овог типа на очигледан начин показују поријекло од условних клауза са реалним типом услова. Оне су преузеле везничка средства реалних условних клауза и, интензификацијом помоћу партикуле *и*, превеле их у концесивне везнике. Код везника овог типа, тј. кад се партикула налази иза везника, било у контактној било у дистантној позицији, она има верификативни карактер, тј. само семантичку, а не граматичку улогу. Наиме, постпозитивна партикула не формира са условним везником нови, сложени концесивни везник (како је то случај кад се партикула *и* налази испред везника *ако*), већ само пре-

додређује примарно концесивну вриједност релације која се на тај начин успоставља међу клаузама. Чињеницу да овакве партикуле не формирају сложени везник потврђује управо то што се могу појавити и уз сами условни везник и у дистантној позицији, као и то да уз негирани предикат и саме подлијежу негацији (Ковачевић 2008: 76–77).

2.1.2. Парцијалноконцесивни модели условноконцесивних реченица

Парцијалноконцесивни модели са условноконцесивним значењем представљају комбиноване моделе, у којима се концесивни елемент „укључује у разне стандардне семантичке моделе субординираних клауза и на тај начин обогаћује семантичку структуру основног модела, односно семантичког односа који је у тој структури основни" (Милошевић 1986: 42), тј. у овим моделима значење концесивности обухвата и релативизује значај увијек само једног дијела синтаксичке структуре. Због свега тога, ове клаузе припадају самом рубу концесивног семантичког поља, тј. подручју интерференције концесивног и других значења.

Парцијалноконцесивне клаузе подразумијевају сљедеће:

- допуштањем је обухваћен („концесуиран") само један члан реченичне организације у зависној клаузи;
- у том процесу потпуно се укида релевантност датог реченичног сегмента за реализацију ситуације представљене надређеном клаузом, тј. било који облик тог сегмента не може представљати адекватан основ за реализацију надређене предикације;[16]

16 Ова њихова особина може се, како наводи Прањковић (2001: 59), окарактерисати као „хабитуалност" (лат. *habitualis* = уобичајен, сталан, непрекидан).

– реченични сегмент који је на овај начин „концесуиран" добија значење „хипотетичке неодређености", тј. концесивни елемент не јавља се као фактиван, као спозната чињеница, него само као нешто што је могуће, али о његовој реализацији немамо реалног сазнања (в. Кубурић Мацура 2019а: 223; 2021: 159).

У анализираном корпусу забиљежили смо сљедеће моделе ових клауза:

а) Квантитативноконцесивни модел

У квантитативноконцесивним клаузама, значење концесивности прикључује се значењу квантитета. Овај модел клауза представља најфреквентији модел парцијалноконцесивних клауза у савременом српском језику (в. Кубурић Мацура 2021: 168), а у роману *Глуви барут* забиљежили смо сљедећа три примјера:

Ма колико цијенили борбеност дрварских партизана, својих другова, домаћи су их гледали помало сажаљиво, као бескућнике који су им дошли малтене у најам да гину ту пред туђим селима, у туђем крају. (24); *Ма колико говорили и бунили се*, Стојан је опет умио с њима накрај да изађе. (89); *И ма како се преувеличани гласови проносили о засједама и ноћним ликвидацијама*, Стојан је знао још страшније ствари: (...) (90).

Као везничка средства овог модела парцијалноконцесивних клауза у два забиљежена примјера јавља се општи замјенички прилог *ма колико*, а везник *ма како*, који се појављује у језику и као везник модалноконцесивног модела, у трећем овдје забиљеженом примјеру има квантитативно значење (то потврђује могућност супституције везником *ма колико*, без промјене у значењу).

б) Објекатскоконцесивни модел

Објекатскоконцесивним моделом парцијалноконцесивних клауза укида се ограничење у погледу идентитета објек-

та, тј. ове клаузе носе информацију да се ситуација која је садржана у надређеној клаузи реализује без обзира на идентитет објекта. Једини забиљежен примјер је сљедећи:

> *Шта мислио да мислио*, мене, вјере ми, нећеш у опортунисте и слабиће! (52).

У наведеном примјеру парцијалноконцесивно значење исказује се удвојеним обликом предиката у парцијалноконцесивној клаузи, тј. формом „односно-упитна замјеница + крњи перфекат + полисемантични везник *да* + крњи перфекат". Наведеном формом додатно се појачава ирелевантност, тј. указује се на потпуну неважност објекатског елемента за реализацију надређене предикације. Овакви модели се, уопште, међу свим парцијалноконцесивним клаузама ријетко срећу и можемо рећи да су стилски маркирани, па и да представљају особеност Ћопићевог израза (в. Кубурић Мацура 2021: 164–165).

в) Локалноконцесивни модел

Локалноконцесивни модел подразумијева укључивање концесивног значења у мјесну локализацију надређене радње, чиме се укида важност те локализације за реализацију те радње. У корпусу су забиљежена три примјера:

> *Гдје то било да било*, иза посљедње засједе, ипак их чека оно главно и коначно: (...) (191); Јадна, самохрана мајко, увијек је теби најтеже, *ша ма ūдје се и ма зашто ратови водили*! (267). Бори се једнако ма гдје се нашао, *ма ūдје ūа ūоставили*. (273).

И овдје у првом примјеру налазимо сличан начин формирања парцијалноконцесивне клаузе као што је то у примјеру којим је представљен објекатскоконцесивни модел: мјесни замјенички прилог (који предодређује мјесно значење парцијалноконцесивне клаузе) + крњи перфекат + полисемантични везник *да* + крњи перфекат.

У другом забиљеженом примјеру локалноконцесивни модел придружен је каузалноконцесивном моделу парцијалноконцесивних клауза.

і) Квалитативно-посесивни модел

У роману *Глуви барут* забиљежили смо једну парцијалноконцесивну реченицу с квалитативно-посесивним значењем:

> Тај глас да „војска иде", *па ма чија она била*, подсијецао је људима ноге и ледио утробу (...) (199).

Квалитативно-посесивни модел М. Ковачевић (2008: 76) помиње као засебан модел парцијалноконцесивних клауза, додатно проширујући једанаесточлану скалу парцијалноконцесивних клауза К. Милошевић (1986: 39–41), наводећи примјер „*Чију год кућу посјетиш*, добро ће те угостити". Овај модел подразумијева укидање релевантности припадности неког појма за реализацију предикације из надређене клаузе.

ј) Модалноконцесивни модел

Модалноконцесивним клаузама исказује се ирелевантност модуса – начина вршења радње, тј. чињеница да начин на који се врши нека радња нема никаквог утицаја на реализацију надређене предикације. У роману *Глуви барут* забиљежили смо један такав случај:

> *Ма како се поставио*, леђа ти нису сигурна. (223).

ђ) Каузалноконцесивни модел

У каузалноконцесивним клаузама укида се релевантност узрока реализације глаголске радње. Једини примјер који смо забиљежили јесте сљедећи: [17]

17 Овакве клаузе у језику су ријетке. Примјер забиљежен у роману *Глуви барут* представља једини овакав примјер забиљежен

Јадна, самохрана мајко, увијек је теби најтеже, *па ма гдје се и ма зашто ратови водили*! (267).

У овом примјеру се паралелно, један уз други, јављају и локалноконцесивни и каузалноконцесивни модел, а каузалноконцесивни представљен је клаузом са општим замјеничким прилогом у позицији везника – *ма зашто*. Оваквом формулацијом постиже се ефекат потпуне ирелевантности узрочне детерминације радње („без обзира на узрок рата"). И овдје се може примијетити улога партикуле *па* у појачавању концесивног значења.

2.2. Координиране реченице са условноконцесивном семантиком

Однос концесивности настао је семантичким комбиновањем односа супротности, као једног од основних односа у језику и ванјезичкој стварности, и комплексног односа каузалне или кондиционалне условљености. Чињеница да логички однос супротности стоји у самој сржи концесивног значења условила је и могућност исказивања концесивних релација неким типично адверзативним језичким средствима.[18] Да би се адверзативним реченица-

---

и у истраживању заснованом на знатно ширем корпусу (Кубурић Мацура 2021: 173–174).

18 На допусни смисаони однос као подтип односа супротности у језику први је у нашој лингвистици указао М. Ајановић у раду у којем критикује традиционална схватања независносложених реченица као реченица у којима клаузе стоје у лабавом односу, односу скоро потпуне самосталности (1953: 279). Миодраг С. Лалевић у *Синтакси српскохрватскога књижевног језика* наводи да се допусном реченицом исказује допуштање или уступање ономе што се исказује главном реченицом и да се њоме даје могућност да се изврши или не изврши радња главне реченице. Лалевић запажа да су, због таквих својих особина, ове реченице сличне независним супротним реченицама, „али се лако и разликују: супротне су реченице приређене, допусна је споредна према својој главној,

ма могли исказати концесивни смисаони односи, први и неопходан услов је тај да адверзативни садржаји у својој семантици имају концесивну логичку импликацију – у првој клаузи се износи неадекватан основ за реализацију садржаја који слиједи у другој клаузи. Најчешће се у језику адверзативним реченицама исказују узрочноконцесивни односи, а знатно нижом фреквенцијом (али већом формалном разноврсношћу) одликују се супротне клаузе са имплицитном условноконцесивном семантиком, тј. реченице у којима први садржај нема сазнајно потврђену

тј. објашњава уступање да би се извршило оно што се казује главном реченицом" (Лалевић 1962: 223–224). Занимљива запажања о супротности и супротним реченицама даје М. Стевановић. Он наводи да се супротним реченицама називају оне реченице у којима оно што се њима казује стоји и некој међусобној вези по смислу, али је оно што се износи у другој по нечему супротно или барем неподударно са садржајем претходне реченице. Као везнике супротних реченица Стевановић наводи сљедеће: *а*, *али*, *већ*,-*него*, *но*, *док*, *па ипак*, *па и при том*, *па и поред тога*, *пак*, *међутим* итд. (в. Стевановић 1969: 767–783), међу којима су, дакле, и многи везници са концесивним конкретизаторима везничког значења (в. Кубурић Мацура 2019б). Што се новије наше литературе тиче, односа супротног и концесивног значења дотичу се Иво Прањковић, Ксенија Милошевић и Милош Ковачевић. Иво Прањковић, у студији о координацији у хрватском језику (1984: 37–38), критикује превише усложњену традиционалну подјелу координираних реченица и предлаже подјелу на три основна типа: саставне, супротне и раставне. Пишући о оваквој подјели и дајући аргументе против издвајања закључних и искључних реченица као посебних типова, квалификујући их као смисаоне односе међу клаузама саставних и супротних реченица, Прањковић као посебан смисаони однос који се може исказивати супротним реченицама наводи и концесивни однос. К. Милошевић (1986: 41) наводи да адверзативни везници а и али могу да се јаве као концесивни конектори, а М. Ковачевић, у раду у ком даје критику издвајања закључних и искључних клауза као посебних врста, као један од семантичких подтипова супротности, поред односа конфронтације, компензације, ексклузивности и других, издваја и однос концесивности као један од смисаоних односа који се изражавају супротним реченицама (Ковачевић 1998: 39).

вриједност и који се јавља као неадекватан/недовољан услов за реализацију другог по реду садржаја. Овакве реченице јављају се и у асиндетској и у синдетској форми (в. Кубурић Мацура 2019б; 2021: 98–112).

У свим забиљеженим адверзативним реченицама (и синдетским и асиндетским) са условноконцесивним значењем у овом роману регистровали смо употребу облика императива у првој од клауза, био то „прави" императив за друго лице или облик императива за треће лице који се гради помоћу партикуле *нека*.

У корпусу смо забиљежили двије реченице с везником *а* којима се исказује условноконцесивна семантика:

> Сијеци, коси колико ти драго, а оно ти за косом опет ниче... (80); Сасијеци ти Ђулагу до коријена, а други ће ти Ђулага сам доћи, не треба ти за то ни муке ни труда. (81).

С друге стране, забиљежили смо и три асиндетске реченице са истом семантиком и са идентичном структуром (императив у првој клаузи):

> А тамо на крају пута, у замагљеној ријечној долини, слутили су чађаво гвоздено чудовиште коме они, говори ти шта хоћеш, ипак нису дорасли. (109); Нек он говори шта хоће, ја знам свој посао. (123); (...) нек ратује ко хоће, нама није до тога. (125).

Други тип координираних клауза са условноконцесивним значењем у роману *Глуви барут* можемо окарактерисати као синтаксичке структуре са алтернативном условноконцесивном семантиком. За њих су специфичне сљедеће три кључне особине:

– то су структуре са условноконцесивном, и то потенцијалном вриједношћу;
– за разлику од „правих" потенцијалних условноконцесивних клауза, код ових структура говоримо о минимално двије потенцијалне „отежа-

вајуће" околности за релизацију предикације из надређене клаузе;

– те потенцијалне околности, тј. ситуације, повезане су међусобно као клаузе у дисјунктивном односу, и међусобно су семантички опречне, те у концесивну релацију ступају са надређеном клаузом (Кубурић Мацура 2018: 38–39; 2021: 150–151).

У анализираном корпусу забиљежили смо сљедеће такве реченице:

> А чим би, у ријетким приликама, закратко остала без посла, сложила би руке у крило и остала тако, занесена и жалосна, као да се мири с некаквом великом невољом којој се, *хоћеш-нећеш*, већ сјутра мора жртвовати. (16); *Хтио не хтио*, Тигар је почео да запажа како му се међу овим омладинцима крави срце. (125); Нагледаћеш се ти овога чуда *па хтјела не хтјела.* (242); Противиш се, је ли? *Противио, не противио,* сажећи ћу читаву Подгорину, буде ли требало. (159).

Ове структуре имају нешто комплекснију форму од уобичајених асиндетских реченица. Будући да се њима исказује постојање минимално двије потенцијалне „отежавајуће" околности за реализацију имплицитно координиране предикације, карактерише их постојање дисјунктивне везе којом се исказују те околности, која, као цјелина, ступа на семантичком плану у концесивну релацију са том предикацијом. То су, дакле, јукстапониране структуре у којима први дио има облик раставне конструкције.

„Редупликоване" клаузе, тј. дисјунктивне клаузе у синдетској или асиндетској форми, у посматраном корпусу појављују се, у два различита облика:

- глаголски придјев радни + његова одрична форма (*хтио не хтио*; *хтјела не хтјела*; *противио (се), не противио*);

- потврдни облик + одрични облик 2. лица презента (*хоћеш-нећеш*).

Концесивна семантика оваквих реченица заснована је на чињеници да оне, заправо, представљају комбинацију два потенцијална условна низа опречне семантике који срастају у један. Притом један од тих низова представља низ адекватног услова и посљедице, а други представља низ неадекватног услова и посљедице. На тај начин се у алтернативну, дисјунктивну везу доводе двије опречне ситуације, од којих је једна повољна за реализацију надређене предикације, а друга неповољна, а тиме се постиже и ефекат ирелевантности било повољног, било неповољног услова у том односу са надређеном радњом. Другачије речено, комбиновањем два условна низа крајње опречне семантике релевантност услова уопште, какав год он био, смањује се до минимума и укида се.

3. ЗАКЉУЧАК

Реченице са условноконцесивном интерпретацијом представљају у Ћопићевом роману *Глуви барут* доминантно језичко средство за исказивање концесивних односа. Међу регистрованим реченицама уочавају се субординиране, али и координиране, и то адверзативне реченице са овом семантиком. Субординиране реченице заступљене су у анализираном роману реалним општеконцесивним реченицама с различитим типовима везничких средстава, те парцијалноконцесивним реченицама, које смо представили сврставајући их у различите синтаксичко-семантичке моделе. Међу координираним реченицама са условноконцесивним значењем уочавају се двије основне групе: адверзативне реченице са обликом императива и првој клаузи, те алтернативноконцесивне реченице, које одликује употреба специфичне

дисјунктивне везе која ступа у однос са јукстапонираном предикацијом.

ИЗВОР

Ћопић, Бранко. *Глуви барут*. Београд: Просвета, Сарајево: Свјетлост, Сарајево: Веселин Маслеша. 1975.

ЛИТЕРАТУРА

Ајановић 1953: Ајановић, Мустафа. „Независно" сложене реченице и однос простих реченица у њима. *Наш језик*, књ. V (св. 3–4), Београд, 134–147.

Звекић Душановић 2007: Звекић Душановић, Душанка. О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност – негација – концесивност. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Vol. 50, бр. 1–2, 271–279.

Ковачевић 1998: Ковачевић, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.

Ковачевић 2008: Ковачевић, Милош. Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица. *Српски језик у контексту*, Зборник радова са научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Кубурић Мацура 2018: Кубурић Мацура, Мијана. Реченице с алтернативним концесивним значењем у савременом српском језику. *Филолог*, 17, Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, 34–51. DOI 10.21618/fil1817034k.

Кубурић Мацура 2019а: Кубурић Мацура, Мијана. Парцијалноконцесивне клаузе у савременом српском језику. Зборник научних радова с научног скупа „Паисиеви четения", Пловдив: Филолошки факултет Пловдивског универзите-

та „Пајсије Хиландарски", 220–238.

Кубурић Мацура 2019б: Кубурић Мацура, Мијана. Адверзативне реченице с концесивним смисаоним односом у српском језику. *Српски језик*, XXIV, Београд, 375–392.

Кубурић Мацура 2021: Кубурић Мацура, Мијана Ч. *Категорија концесивности у савременом српском језику*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци – Филолошки факултет.

Лалевић 1962: Лалевић, Миодраг. *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*. Београд: Завод за издавање уџбеника НР Србије.

Маретић 1963: Maretić, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Милошевић 1986: Милошевић, Ксенија. Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује. Научни састанак слависта у Вукове дане, *Реферати и саопштења* 15/1, Београд, 33–45.

Мразовић и Вукадиновић 1990: Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Пипер и др. 2018: Пипер, Предраг; Алановић, Миливој; Павловић, Слободан; Антонић, Ивана; Николић, Марина; Војводић, Дојчил; Поповић, Људмила; Танасић, Срето; Марић, Биљана. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Прањковић 1984: Pranjković, Ivo. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Прањковић 2001: Pranjković, Ivo. *Druga hrvatska skladnja, Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Стевановић 1969: Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*. Београд: Научна књига.

II ДИО

СИНТАКСА И СТИЛИСТИКА ПИТАЊА У РОМАНУ *АРЗАМАС* ИВАНЕ ДИМИЋ

1. УВОД

Роман *Арзамас*, награђен НИН-овом наградом за 2016. годину, романескни је првенац Иване Димић, која се у српској књижевности и култури претходно етаблирала пишући драме, драматизације, ТВ сценарија и кратке приче. Иако је од стране неких критичара окарактерисан као „љупко" и „осредње" штиво, без „везивног материјала" (Ћирић 2017), треба имати на уму да ова „прозна фуга о љубави и смрти", како је роман у образложењу за додјелу награде окарактерисао жири, доноси обичне, животне, тј. универзалне теме, са којима читалац и те како може да се идентификује.

Арзамас представља, према ријечима саме ауторке, „крајње личну причу", коју је она годинама и живјела и писала. То је роман о жени у дубокој старости, обољелој од прогресивне деменције, и њеној кћерки, која о њој брине, који у подтексту говори о комплексности односа два најближа бића – мајке и дјетета. Главни, међусобно супротстављени ликови (поред кћерке и мајке, у роману се појављује и низ споредних фигура – мајстор, доктор, редитељ, поштар, адвокат) налазе се у релацији коју карактерише напетост и тензија, те пермутација животних одговорности, при чему кћерка на себе преузима родитељску улогу. Сукоби међу њима покретач су драмског

тока, који је, и поред болне трагичности због мајчине болести, испуњен комичним ситуацијама и хуморним нотама (Бањанин 2024: 318–319). Као додатне димензије романа намећу се и чињеница да протагонисткиње припадају слоју „пропалог старог грађанства" (Панчић 2017), универзалност ликова, амбивалентна фигура мајке, повезница са Емили Дикинсон итд.

На тематском плану овог жанровски сложеног текста смјењују се свакодневица једног тегобног али нераскидивог односа и контемплативне цртице (које читалац, додуше, с напором и само условно доводи у међусобну, али и везу са „главним" дијелом),[19] а на формалном – дијалог, тј. драмски текст, и кратки прозни екскурси. Текст романа је, дакле, конструисан нетрадиционалним умјетничким поступком и по својој форми може се окарактерисати као хибридно штиво, грађено смјеном драмских – дијалошких и прозно-есејистичких дијелова.[20] У неколико новинских чланака, тј. приказа који су услиједили након што се ово дјело, као добитник НИН-овог признања, нашло у центру пажње српске културне јавности, на тим, жанровским темељима, поставља се и врло осјетљиво питање – да ли је Арзамас уопште роман.[21]

19 По ауторкиним ријечима, оваква неповезаност драмских и епских – наративних прозних дијелова романа сугерише „одсјај неповезаности у дементном мозгу који функционише као светло које се на прекидач упали, па угаси" (Димић 2021).

20 Жанровска хибридност у књижевности може се схватити у много ширем смислу и у вези са друштвено-политичком и идеолошком позадином и историјским кретањима (в. Јован 2019), али ми под овим подразумијевамо само формалну – „естетску" хибридну везу двије књижевне врсте.

21 „Наиме, да ли је Арзамас 'уопште' роман? Давно су прошла времена крутих и уштогљених граница те врсте унутар прозних облика и форми, али и између њих и других облика књижевног стварања. И за таквим границама нико разуман неће заплакати. Па ипак, колико год заобљене и омекшане, неке границе или дистинкције ипак

Ауторка његову форму у једном интервјуу описује на сљедећи начин:

> „Та необична форма је мени значила на једном нивоу, психолошком, личну интеграцију. Ако кажем да је мој отац био књижевност, дакле проза, а моја мајка је представљала позориште, ја сам се фузионисала, сабрала као пензионисано сироче у један оклоп. Направила сам један жанровски микс помоћу дијалошке и прозне форме које се смењују једна за другом и чине један занимљив амалгам. Та форма одсликава онај део садржаја у коме се главна јунакиња, кћерка, разапиње на једном крсту између љубави и смрти. А та форма, хоризонтала у дијалошкој форми, и метафизичка вертикала у прозној форми, представља неки покретни крст који тече од почетка до краја романа и који представља ту разапетост." (Димић 2023)

У овом жанровском смјењивању уочава се и тематска и динамичка разлика међу слојевима. Кратки, интерпонирани прозни пасажи спорог су ритма, одликују их разуђене реченице, лексички и тематски су разноврсни. У овим сегментима нараторка је у свом свијету филозофије и умјетности, а не у бригама бременитој свакодневици.

постоје, јер да није тако, дословно би сваки текст укоричен у књигу био прихваћен као легитиман кандидат за награду за роман године – а добро знамо да се то не дешава. Арзамас је, пак, текст претежно исписан у драмској, дијалошкој форми, искомбинованој с кратким прозним фрагментима који – и ту је исто невоља – тек мањим делом чине замајац и 'месо' романескне радње, а већином су тек есејистичке реминисценције трагом живота Емили Дикинсон (чији је живот нека врста нараторкиног самотног прибежишта, ауторефлексивног, контемплативног), приближавајући се понекад чак и песмама у прози. Веза између њих и основног романескног тока (датог у драмској, а не прозној форми) крајње је лабава и необавезно асоцијативна, и читаоцу је (бар овом) сасвим лако да замисли овај текст – шта год он био – без главнине њих, а да због тога нико не буде на озбиљном губитку; књига понајмање." (Панчић 2017)

С друге стране, дијалошки дијелови дати су у реалистичном, живом облику, кратким реченицама које вјерно репрезентују разговорни карактер романа. У њима је ипак имплицирано много тога: љубав, брига, туга, али и хумор као оружје за борбу против умора, тјескобе, те свијести о неумитној пролазности. Језик драмских дијелова свакодневан је и природан. Из овога слиједи да се у преовлађујућем – драмском дијелу овог књижевног дјела може говорити о инкорпорирању разговорног функционалног стила у књижевноумјетнички драмски текст, тј. својеврсној пререгистрацији,[22] о чему закључујемо на основу колоквијалних елемената као што су елиптичност („ДОКТОР: А да јој сипаш у јело?" (63); „ЂЕРКА: Изгледа да је престало. МАЈСТОР: Изгледа." (75)), разговорни фразеологизми (ЂЕРКА: „Наброј, 'леба ти, шта ти још треба." (66); ЂЕРКА: „(...) Шта замишљаш ти? Да сам ја Рокфелер?" (21); ЂЕРКА: „Откуд знам. Зато што је накриво насађена." (60)) итд.

Будући да је, дакле, већим дијелом написан у форми драмског текста, и то првенствено драмског текста намијењеног за читање, а не за извођење на сцени[23] (о чему свједочи минималан број дидаскалија, које нису толико упутства за глумце, колико служе да читаоцу дочарају неки сценски призор: „Пробуди се."; „Прозову их."; „Гледа резултате."; „Стоји изнад ћеркиног кревета.", те чињеница да није подијељен на чинове/сцене, нема пописа ликова, описа сцене, итд.), и зато што доминантни,

22 „Под пререгистрацијом подразумијева се могућност преузимања било којег регистра у књижевноумјетничком тексту, при чему књижевни текст, као самодовољан, може генерирати значења и ситуације, заправо, виртуални свијет, путем језика." (Катнић Бакаршић, 2001: 107–108)

23 Ивана Димић накнадно је текст романа адаптирала за сценско извођење, тако да је представа „Арзамас" премијерно изведена 24. 12. 2019. године у Звездара театру. Глумачку поставу представе чинили су Бранка Петрић, Нела Михаиловић и Милан Лане Гутовић, а режију потписује Љиљана Тодоровић.

„драмски" дио романа подразумијева динамичку смјену реплика, тј. „на првом мјесту и прије свега – дијалог у акцији" (Кристал 2010: 77),[24] у роману се могу уочити комуникативно разноврсни искази, међу којима и мноштво интерогативних конструкција.

2. СЕМАНТИЧКЕ, ПРАГМАТИЧКЕ И СИНТАКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПИТАЊА

На прагматичком нивоу, интерогативност је везана за говорни чин, па се може говорити о питањима као комуникативној ситуацији обраћања, у којој се од саговорника тражи нека информација. Према Остину (1962: 98), питање представља илокуторни – дјелујући говорни акт. Прецизније, семантичко-прагматички смисао интерогативности почива на три истовремена сегмента комуникативне ситуације: а) за говорника постоји одсуство неке информације, б) постоји жеља говорника да ту информацију добије (оптативна модалност), и в) саговорник се подстиче да ту унформацију пружи (директивна модалност) (в. нпр. Пипер и др. 2005: 671).

Као језичка категорија, јединице за исказивање интерогативности представљају језичку универзалију – карактеристику која одликује све познате језике свијета (Бугарски 1972: 110). У српском језику, питања се изражавају упитним реченицама, које се могу разматрати из различитих аспеката. Класификација упитних реченица (у српском језику) није једноставан задатак јер је у њој

24 „But drama is neither poetry nor novel. It is first and foremost dialogue in action. With few exceptions, there is no narrative framework other than that provided by the language of the characters and by the visual setting in which they act. The author cannot step back and provide an opinion or manipulate our point of view, as happens routinely in novels. The dialogue must do everything." (Кристал 2010: 77)

готово немогуће избјећи преплитање два критеријума – прагматичког и граматичког. У већини граматичких приручника наводи се како упитне реченице најчешће имају посебан облик (садрже упитне ријечи) и посебан распоред ријечи (Стевановић 1969: 6–17); али и да могу бити по облику идентичне обавјештајнима и од њих се разликовати само интонацијом (Стевановић 1969: 6–7). Такође, у већини граматика издвајају се и реторичка (реторска) питања, која су упитне реченице само по форми, али не и по комуникативној функцији (Стевановић 1969: 17–18; Пипер и Клајн 2017, 424–425). У приручницима и чланцима који детаљније разматрају однос прагматичке и граматичке интерогативности наводи се да, у формалнограматичкој језичкој реализацији, нека од компоненти интерогативности може да изостане или да буде ослабљена, тако да постоје типични и нетипични примјери упитних реченица (в. Пипер и Клајн 2017: 418; Пипер и др. 2005: 671). И Бадурина и Палашић наводе како не постоји нужна кореспонденција између питања као говорног чина и упитних реченица, односно да постоје питања која нису упитне реченице, као и упитне реченице које нису питања. Ауторке тако пишу да, на примјер, „има питања која се по устројству не разликују од изјавних реченица, дистинктивна је тек реченична интонација (нпр. *Име?* или *Долазите?*), али и оних на која се, упркос устројству упитне реченице, од суговорника не очекује одговор, већ неки други тип реакције (*Зашто је прозор затворен?* или *Хоћеш ли батина?*)" (2018: 383).

У граматикама српског језика упитне реченице класификују се на различите начине, тј. на основу различитих критеријума. Као најчешћа класификација наводи се она према опсегу ситуације на коју се односе, односно према степену општости одговора: на (ситуативно) општа питања, којима се тражи информација да ли се нека ситуација реализује или не, тј. да ли је истинита или

није (захватају, дакле, цијелу пропозицију); и (ситуативно) посебна питања, којима се тражи информација о садржини неког дијела упитне реченице. Општа питања за обиљежја имају упитне ријечи *да ли*, *ли* и *зар*, а основни тип одговора је „Да."/„Не." С друге стране, формалнограматичка обиљежја посебних питања јесу упитне замјенице и прилози, а одговори су изрази којима се даје информација о садржини дијела који питање ставља у фокус (Станојчић и Поповић 1999: 342–343; Пипер и Клајн 2017: 418–419; Пипер и др. 2005: 672–673). Ако се као критеријум узме степен информативности, разликују се отворена (нпр. „Ко пјева?"), изборна („Да ли пјева Марко, Јанко или Перо?"), минимална изборна („Да ли пјева Јанко?") и алтернативна питања („Да ли пјева Марко или Јанко?") (Пипер и др. 2005: 673; Пипер и Клајн 2017: 419). Према степену граматикализованости, тј. с обзиром на израженост посебног граматичког облика у њима, у граматичким приручницима разликују се директна („Да ли читаш?"), индиректна („Нешто сте љути.") и реторичка питања („Ко ће ти сад помоћи?"), при чему су директна она која имају и формална и функционална обиљежја питања (упитна ријеч или израз, одговарајућа интонација), код индиректних нема формалних обиљежја, а код реторичких изостају функционална обиљежја упитности (Пипер и др. 2005: 676–677; Пипер и Клајн 2017: 421–422).

3. УПИТНЕ РЕЧЕНИЦЕ У РОМАНУ *АРЗАМАС*

У невеликом роману *Арзамас*[25] забиљежили смо знатан број упитних реченица, од којих се само 11 налази

25 Роман има 204 стране, али будући да је већим дијелом писан у дијалошкој форми и да су кратке реплике и „именовања" лица која их изговарају одвојени у посебне редове, са великим проредом, његов реални обим знатно је мањи.

у прозним дијеловима „уметнутим" у повезани драмски текст. Иако упитне реченице подразумијевају логичку везу са обавјештајним реченицама које, у већини случајева, у тексту стоје као њихови одговори, у овом дијелу анализе разматраћемо само упитне форме издвојене из комуникативне ситуације. Као полазиште за класификацију и разматрање упитних реченица регистрованих у корпусу послужиће нам класификација према општости одговора, тј. класификација на општа и посебна питања, а у оквиру сваке групе размотрићемо степен и начин граматикализације интерогативности.[26]

3.1. Општа питања

Ситуативно општа, тј. тотална питања односе се на цијелу ситуацију означену упитном реченицом и на њих се може одговорити са „да" или „не". У роману се (ако их упоредимо са бројем парцијалних) овакве упитне реченице знатно рјеђе јављају, па ћемо у наставку навести и прокоментарисати готово све забиљежене примјере. У прву групу примјера можемо уврстити све опште упитне реченице директног типа, у којима се јављају и формална (лексичка и интерпункцијска/интонациона) и прагматичка – функционална обиљежја питања:

> Је л' не спаваш? (15, 32, 54); Јесте ли донели резултате анализа? (26); Је л' пијете ви лекове за притисак? (26); Је л' госпођа стварно имала шлог? (28); Да ли сте добили неко послужење? (62); Је л' пије она ове седативе који су

26 Класификацију према обухватности требало би проширити и у њу уврстити и трећи тип упитних реченица: алтернативне, тј. дисјунктивне реченице. Трипартитну класификацију на тоталне, парцијалне и алтернативне реченице даје Милош Ковачевић у раду о упитним исказима у роману *Госпо̏дска улица* Ранка Рисојевића (2024: 131). Међутим, у *Арзамасу* нисмо забиљежили алтернативне упитне реченице, па их овдје и не наводимо.

јој у кеси? (62); Је л' ти добра та машина за судове? (66); Мајстор Ранко, јесте ли донели типлове да ми наместите ону поличицу? (73); Је л' имате можда пиво? (74); Је л' те боли? (77); Је л' вам тај ваш домар ради бесплатно? (92); Јеси ли разумела? (109); Је л' то проверено? (115); А јесте ли ви ожењени? (141); Тата, јеси ли то ти? (150); Да ли ћу се снаћи? (152); Мама, је л' дишеш? (152); Је л' могу да легнем поред тебе? (153); Можеш ли да дођеш? (157); Је л' ти добро тако? (178); *Да ли ме чујеш?*[27] (199); Је л' се ти то смешиш? (203).

У овом типу питања, као основно лексичко обиљежје упитности појављује се ријечца *ли*, и то у свим типовима оваквих упитних конструкција које су карактеристичне за српски језик,[28] али може се примијетити да већина ових питања има карактеристике разговорности – колоквијалности, која се у писању дочарава скраћивањем упитне ријечце *ли* у облик са апострофом – *л'*.

У неким примјерима, упитна ријечца *ли* у потпуности је укинута, што је такође карактеристика урбаног вернакулара. На овај начин, реченица се обликом, формалнограматички, своди на обавјештајну, а једини маркер упитности остаје интерпункција, тј. упитник на крају реченице:

---

27 Курзивом обиљежавамо упитне реченице из прозних дијелова романа.

28 Како наводи Стевановић, облици упитних реченица којима се пита за радњу, стање или особину разноврсни су: они се могу градити простим глаголским обликом који долази на почетку реченице с упитном ријечцом *ли* непосредно иза њега; „сложеним упитним везником" *да ли* на почетку реченице; обликом помоћног глагола *јесте* на почетку и упитном ријечцом *ли* непосредно иза њега кад су у питању реченице са сложеним глаголским облицима у предикату или с неглаголским предикатом; а обликом помоћног глагола иза кога слиједи партикула *ли* или „сложеним упитним везником" *да ли* почињу и упитне реченице чији предикат садржи сложени глаголски облик с помоћним глаголима *хтјети* и *бити* (Стевановић 1969: 11–13).

И јесу ти продужили дозволу? (41); Хоћете ракију? (75); Јесте завршили? (93); Хоћеш да ти скувам чај од камилице? (98); Хоћеш ја да потпишем? (113); Хоћеш заједно да одемо? (134); Хоћете да попијете са нама кафу, госпођо? (143); Мамице, мама, јеси се ударила? (164); Добро, мама, хоћеш да једеш? (191); Хоћемо онда тамо да станујемо? (197); Мамице, хоћеш да ме водиш на летовање? (198); Хоћеш да те почешљам? (202).

Потом, у роману налазимо тотална питања у којима се као формалнограматички маркер упитности среће ријечца *зар*, која има функцију тонске и емоционалне активације исказа путем увођења додатне смисаоне компоненте – чуђења, зачуђености, изненађења поводом онога што је исказано предикатом – која није присутна код упитних реченица формираних помоћу ријечце *ли* (Стевановић 1969: 14; Симић 2000: 355; Ковачевић 2024: 132):

Зар се за фалсификат не иде у затвор? (84); *Али зар је то мало?* (112); Мама, ја живим с тобом, зар се не сећаш? (174); Ево ти је блуза, зар је не видиш? (185); Зар је не препознајеш? (198).

У двије опште реченице са ријечцом *зар* можемо примијетити реченичну конструкцију која је у језику Иване Димић у овом роману врло фреквентна: реченица започиње као изјавна („Мама, ја живим с тобом [...]"), да би у другом дијелу постала упитна („[...] зар се не сећаш?").

У роману се, додуше – ријетко, јављају и облици општих питања с ријечцом *да* у иницијалној позицији:

Да ниси повредила то колено сад кад си пала? (38); Мама, а да одеш да спаваш, па да ујутру размотримо то? (56); А да јој сипаш у јело? (63); Него, да јој обучем капут, да јој не буде хладно?[29] (152); А да јавим да мама одлази? (152).

29 У овом примјеру, другу клаузу – „да јој не буде хладно" – можемо тумачити и као намјерну зависну клаузу, али и као додатно питање формирано на исти начин (само у одричној форми).

Овакве реченице у роману се реализују доминантно у афирмативној форми. Оне представљају, у ствари, редуковане форме реченица типа „Мама, желиш ли да одеш да спаваш?"; „Треба ли да јавим да мама одлази?", тј. по поријеклу су презентске (*да* + презент) допуне модалним глаголима или безличном *требати*. Једино је првим примјером потврђено постојање одричних „*да*-реченица" у роману. Овакве реченице такође су редуковане форме – из њих је испуштен пунозначни глагол чије значење подразумијева запитаност, недоумицу, сумњу или бригу („Да ниси повредила то колено сад кад си пала?" ← „Питам се да ниси повредила то колено сад кад си пала.") (в. Бабић 2010: 11–31). Како истиче Миланка Бабић, овакве су реченице, због своје кратке и динамичне форме, лишености редундантних дијелова, непосредности и економичности, подесне за употребу у различитим разговорним ситуацијама (2010: 24).

У роману се неријетко појављују тзв. *декларативна питања* (Пипер и др. 2005: 676; Пипер и Клајн 2017: 421), тј. упитне реченице које немају карактеристичну „унутрашњу" формалнограматичку структуру (имају форму карактеристичну за изјавне – обавјештајне реченице[30]) и чија је интерогативност у писаној реализацији маркирана упитником, а у говорној реализацији – интонацијом:

> Није ти добро? (15); Значи, нећу моћи да возим? (45); Били сте на ортопедији? (50); Није за употребу? (65); А ви радите у позоришту? (86); Сад неће више цурити? (93); А бојлер знате да наместите? (94); Не разумем шта је ту смешно? (117); Тета Љубинка је била с тобом?

30 Упитне реченице у формалном, синтаксичком смислу представљају деривате обавјештајних реченица, тј. настају њиховим преобликовањем (в. нпр. Пипер и др. 2005: 671; Пипер и Клајн 2017: 418), тако да се овакве реченице, које од маркера интерогативности имају само интонацију (или – у писању – упитник), могу тумачити као прелазна форма између обавјештајних и упитних реченица.

(134); Треба лек да попијем? (153); Ах, дежурна си? (157); Волиш да читаш? (179); Нема ништа под четири? (186); Значи, сад више нећеш имати визиткарту? (195).

Стевановић коментарише како су овакве упитне реченице одлика индивидуалног стила, јер их не употребљавају сви писци (ни сви људи у свакодневном разговору) подједнако често (1969: 7). Пипер и сарадници пак наводе како употреба декларативних питања зависи од прагматичких фактора – она имају предност у употреби „ако се у дијалогу жели избјећи форма наглашенијег пропитивања саговорника" (2005: 676). Могло би се рећи да је управо ова чињеница од пресудног значаја за употребу овог облика упитних реченица у роману Иване Димић – њима се подражава колоквијалност, разговорна неформалност приказане комуникације.

3.2. Парцијална питања

Парцијалне упитне реченице односе се само на један маркирани дио пропозиције, тј. њима се тражи информација о специфичном реченичном члану, а не о реализацији или истинитости неке ситуације. Будући да се њима може питати за садржај било којег реченичног члана, оне су семантички изузетно разноврсне, а на формалнограматичком плану реализују се помоћу читавог низа упитних ријечи које стоје у иницијалној позицији. Ти формални знаци интерогативности јесу замјенице, замјенички прилози или прилошки изрази (нпр. *ко*, *шта*, *који*, *када*, *куда*, *како*, *колико*, *због чега* итд.). У роману *Арзамас*, овај тип упитних реченица знатно је бројчано доминантнији у односу на опште упитне реченице, а овдје ћемо дати само неке од регистрованих примјера:

Шта не долази у обзир? (20); А шта је са мојом тироидом? (27, 28); Шта је било? (32); Мама, шта се десило? (36); И

где си то ишла? (37); Мама, где си била? (40); Шта ради? (51); Шта је сад, мама? (54); Где си била досад? (70); Каква си то посла имала? (70); Шта се ово дрма? (72); Ко је то рекао? (82); У ком позоришту радите? (86); Кад да вам се јавим? (87); Који ти је сад па тај? (88); Шта је то сад? (91); Ко сте ви? (91); Колико сам вам дужна? (93, 94); Зашто си то рекла? (96); Што да склоним сапун? (105); Шта твојим гостима смета мој сапун, јеси полудела? Зашто да склањам сапун? (106); Мама, шта то радиш? (108); Шта то говориш? (110); Шта је донео? (116); Шта ти је то, 'леба ти? (116); Шта је? Шта ти није јасно? (117); Шта је било, мама? Зашто ме будиш? (120); Шта? Ко је напао Кубу? (120); Шта си урадила? (129); Зашто плачеш? (133); Како се зове радња? (134); Што ниси рекла продавачици да ти га остави са стране док не донесемо паре? (134); Како га је узела? (134); Што ти она није позајмила паре? (134); Зашто си нашла тог дечка? (138); А шта спремате? (142); Тата, где си? (152); Па што си рекла да сам ти ја украла торту? (157); Шта је то бус плус? (161); Мама, шта је било? Шта се десило? Како си пала с кревета? (164); Колико је сати? (165); Шта то има за вечеру? (168); А ко су те жене што су данас биле? (168); Колико имам година? (169); А од чега је умро? (174); Коју књигу читаш? (179); Ко сте ви? Зашто вичете? (180); Које су то девојчуре којима си дала моју блузу? (185); Шта радиш, мацо? (190); Шта ово пише? (194); Докторе, зашто јој не спада температура? (201); Па шта је посреди? (201) итд.

Из наведених примјера може се видјети да су парцијалне упитне реченице у *Арзамасу* по правилу кратке и сажете, једноставне структуре. Оваквим поступком постиже се брза смјена реплика у тексту, тј. динамичност приказаних дијалога, као и утисак разговорног, обичног карактера у дијалог пренесених животних ситуација.

Овом читалачком утиску доприноси и поступак у којем једно те исто лице пита и на питање одговара пи-

тањем, тј. поступак „поновљеног питања", који ауторка неријетко употребљава. Може се примијетити да се у оваквим случајевима у „упитним репликама" на првом мјесту увијек јавља парцијално питање, а на другом упитна „*да*-реченица" или декларативно питање:

> Шта замишљаш ти? Да сам ја Рокфелер? (21); Зашто нисиси понела мобилни телефон, чему он служи? Да стоји на нахткасни? (71); Шта хоћеш да кажеш? Да ја не знам шта говорим? (92); Ко га је убио? Хрушчов? (121); Кад си ставила ову супу? Јуче? (124); Шта је било? Нешто си рђаво сањала? (153); А колико ја имам година? Осамдесет? (175) и др.

Оваква „поновљена питања" изузетно су експресивна и наглашена. У прва три наведена примјера, овим поступком од саговорника се уопште не тражи одговор, већ се поновљеним питањима одсликава реакција на неке „иритирајуће подстицаје" (Бабић 2010: 25), а у посљедња четири примјера њима се фокусира недоумица онога ко питање поставља.

Такође, и међу парцијалним питањима могу се уочити реченичне конструкције у којима се интерогативни садржај комбинује у једну цјелину са другим врстама исказа према комуникативном циљу: императивним и изјавним – информативним, при чему се упитност као примарна прагматичка карактеристика сигнализује упитником као формалнограматичким маркером:

> На ком дневнику, сад је пола четири ујутру? (54); Ама, изађи, али зашто се ниси јавила да знам где си? (71); Хајде, немој да измишљаш, кад сам то рекла? (82); Баш сам била љубазна, шта причаш ти? (87); Не псујем, кажи ми шта ти је то? (117); Нешто сте ми познати, ко сте ви? (140); Мама, смири се, шта ти је? (179); Мама, ти никад ниси пушила, шта те је спопало? (191) и др.

С друге стране, неријетко се у роману овакве „комуникативно хибридне реченице" завршавају тачком:

> Што се плашиш толико од аутомобила, да си научила да возиш, не би се толико плашила. (42); Како ћу, ја нисам никад то научила. (45); Шта си ме спопала, пусти ме да скинем ципеле. (70); Што да бацим, пиво може да стоји. (75); Мајсторе, где ћете, нашла сам типлове. (76); Шта ћеш на пијаци по овом времену, само треба још да се оклизнеш и да паднеш. (80); Зашто си такав баксуз, баш си се допала господину адвокату. (87); Шта има да му се допадам, то је адвокат. (88); Шта се ти узбуђујеш, па није ти то уредник у издавачкој кући, него обичан мајстор. (96); Како си таква испала, као да су те украли Цигани, а не да си васпитана у финој кући. (98); Каква ти то посла стално имаш, баш ме занима. (104); Шта се исколачујеш ти на мене, није ти ово позориште. (109); Зар не плаћам кућњака, нек се кућњак пење на мердевине. (110); Па отвори, шта се дереш. (123); Зови, ко ти брани. (124) и др.

Иако се може уочити да међу „комуникативним хибридима" упитник као ортографско рјешење преовладава код оних реченица код којих се формалнограматички упитна форма налази на другом мјесту, а тачка код оних код којих је формално упитни дио на првом, а обавјештајни на другом, то се ипак не може извести као правило у језику *Арзамаса* (уп. нпр. „На ком дневнику, сад је пола четири ујутру?" и „Па отвори, шта се дереш.").

4. СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ ПИТАЊА У РОМАНУ *АРЗАМАС*

Стилистичко проучавање упитних реченица, како наводи М. Ковачевић (2024: 138) првенствено подразумијева анализу изневјеравања која се тичу семантике и

форме. Под овим се, дакле, подразумијевају одступања од особина које су својствене типичној упитној реченици, која има упитне ријечи, упитну интонацију (тј. њен интерпункцијски маркер – упитник) и, што је најважније, комуникативни циљ којим се од саговорника тражи нека информација.

Реторичка питања представљају синтаксичке јединице у којима очигледно долази до колизије прагматичког и формалнограматичког аспекта, тј. форме и значења. Ове јединице имају формалнограматичко устројство упитне реченице, имају, дакле, формалне одлике питања, али оне не представљају илокуцијски – дјелујући чин питања јер се на њих не очекује одговор. Штавише, говорник од саговорника реторичким питањем не тражи неку информацију, него му је даје. Како наводи Миланка Бабић, која се у србистици највише бавила реторичким питањем, „одговор на питање тог типа не мора да се очекује јер се његова прагматичка вриједност, његова илокутивност, не реализује у комуникативно-иницијативном интерогативном чину, него у асертивно-експресивном, као тврдња са експресивно-емфатичким нијансама значења" (2019: 430). Навешћемо овдје само један мањи дио из читавог обиља примјера:

> *Ко би моīао биīи īолико смеīен да заборави своју будућносī кад му се она, макар једном, īоīīуно разоī–крила?* (13–14); Шта ће нам машина за та два тањира што имамо да их оперемо? (20); Шта ће нам толика машинчина за нас две? (20); Где мислиш да зарадим толике паре? (21); Па шта ће ти струја усред ноћи? (32); А шта мислиш, да одем и до Кофија Анана, па да закажем једно специјално заседање Уједињених нација поводом твог украденог тавана? (55); Ко је тебе овластио да говориш колико ја имам година? (50); Како ја то никад нисам чула? (68); Шта ти има да бринеш? (70); *Где је*

ту озбиљан приступ, свечани тон, адекватан страх и трепет? (78); Зар се за фалсификат не иде у затвор? (84); Шта те се тиче, свекрво? (104); Како смеш да се пентраш на те мердевине? Јесам ли ти рекла да то не радиш? Хоћеш да паднеш, па да сломиш врат? (109); *Али зар је то мало?* (112); Знаш ли ти, бре, ко сам ја? (116); И шта ти има толико да причаш с њим? (116); Хоће ли једна ноћ проћи, а да ме не будиш у пола четири? (121); Шта ће ми визиткарта? (195) итд.[31]

У роману смо забиљежили и примјере у којима се реторичка питања завршавају тачком. Овакав поступак представља, у ствари, усаглашавање реторичких питања са њиховом комуникативном функцијом (Ковачевић 2024: 140). На тај начин појачава се њихова експресивност, будући да она и даље имају форму упитних реченица, тј. почињу упитним ријечима, али се ортографски маркирају као обавјештајне реченице:

Е, шта сам дочекала под старе дане. (12); Ко ти је крив кад не знаш да возиш. (41); И како се само увек сетиш нечег непријатног. (42); Па што ми се гурао око точкова кад возим. (43); [А на телевизији баш делујете високо.] Ко би рекао. (143) и др.

Међу примјере неподударности форме и значења може се убројати и „експресивни неуправни говор" (тер-

31 Како наводи М. Бабић, у реторичком питању постоји неподударност „између истинитосне вриједности упитне форме и изјавног значења, у начелу према пропорцији: упитна потврдна форма > изјавно одрично значење; упитна одрична форма > изјавно потврдно значење" (Бабић 2010: 95). Дакле, реторичким питањима комуникативно еквивалентне обавјештајне реченице имају „супротан предзнак" када је у питању синтаксички облик. На примјерима из романа *Арзамас* можемо то потврдити овако: „Ко је тебе овластио да говориш колико ја имам година?" → „Тебе нико није овластио да говориш колико ја имам година"; „Зар се за фалсификат не иде у затвор?" → „За фалсификат се иде у затвор".

мин М. Ковачевића). Овим термином означавају се зависно-упитне реченице (интегрални дијелови обавјештајних реченица којима говорник саопштава да је питање постојало или постоји ван актуелног говорног контекста), које, према правописној норми, треба да се завршавају тачком (*Правопис* 2014: 132), али се од тога одступа и оне се обиљежавају упитником. Како наводи М. Ковачевић, подлога за овакав поступак јесте експресивно-стилистичка намјера писца: „Стављајући нормативно прокрибовани упитник умјесто тачке, писац као да евоцира примарни контекст питања, као да актуелизује његову комуникативну функцију." (Ковачевић 2012: 26). Ивана Димић изузетно ријетко посеже за овим поступком, тако да смо у *Арзамасу* забиљежили само један случај експресивног неуправног говора:

Кажи како се ја зовем? (180)

Високу експресивност имају и упитне реченице које се ортографски маркирају као ексклamативне. То су, дакле, реченице које имају упитну „унутрашњу форму", тј. почињу упитним ријечима као маркерима интерогативности, али се узвичником наглашава њихова емоционалност, тј. емотивни став говорника према реченичном садржају. Такви су сљедећи примјери забиљежени у роману:

Како си тако недоказана! (11); Што си ти нервозна! (11); То ми је из сервиса, шта ћу сад! (68); Па јеси ли ти нормална да те толико дуго нема! (71); Остави ме на миру, шта се дереш, баксузе! (109); Какав те дом спопао! (191).

Највећи број оваквих реченица јесу, у ствари, реторичка питања, а неке су и комуникативно комбиноване форме. На њих се, углавном, не очекује никакав одговор, већ служе за изношење афективног емоционалног става. Из забиљежених примјера можемо уочити како се њима

најчешће исказује изнервираност, љутња, изреволтираност неким поступком или изјавом саговорника.

У роману *Арзамас* регистровали смо и „упитно-узвичне" реченице, тј. реченице у којима се обједињавају упитна и узвична форма. Овакве реченице завршавају се упитником и узвичником, који се, према *Правопису* заједно пишу када се „пита о нечему што изазива чуђење, невјерицу, неслагање, запрепашћење и сл." (2014: 133)[32]. Међутим, ове реченице, иако имају формалнограматичке маркере интерогативности и екскламативности, најчешће представљају реторичка питања, тј. у њима изостаје упитна комуникативна вриједност, а опстаје само емоционална обојеност, тј. афективност, уз одговарајуће обавјештајно значење:[33]

> Па, јеси ли ти нормална?! (16) [→ Ти ниси нормална.]; Па добро, јеси ли ти нормална да се пењеш на те мердевине!? (108) [→ Ти ниси нормална што се пењеш на те мердевине.]; Ју, ко би рекао?! (169) [→ То нико не би рекао.]; Шта је сад?! (203).

Такође, висок ниво експресивности имају упитне „*да*-реченице", које су, видјели смо, редуковане и стилски маркиране као колоквијално средство (нпр. „Да ниси повредила то колено сад кад си пала?"), те декларативна (нпр. „Није ти добро?") и поновљена питања (нпр. „Шта замишљаш ти? Да сам ја Рокфелер?").

Напосљетку, може се рећи да се онеобичајеност упитних реченица у роману Арзамас ипак понајвише тиче њиховог одступања од стандарднојезичке норме, којим се, уз остале поступке, врши пререгистрација раз-

32 Ова два знака у комбинованој употреби недосљедно се распоређују, тј. пермутују, од реченице до реченице, што можемо видјети из наведених примјера забиљежених у роману.

33 Међу забиљеженим примјерима, само у посљедњој реченици у низу можемо наслутити упитну комуникативну функцију.

говорног у књижевноумјетнички стил. Под овим мислимо на дјелимичну или потпуну редукцију упитне ријечце *ли* у највећем броју забиљежених општих питања (нпр. „Је л' не спаваш?", „Јесте завршили?" и др.). Ипак, најупечатљивије су, у роману врло фреквентне, комуникативно комбиноване – хибридне реченичне форме, које у линеарном низу обухватају, поред обавјештајног или екскламативног дијела, и упитну реченицу. Интерогативни сегмент у оваквим реченицама увијек има унутрашње одлике упитне реченице, тј. упитне ријечи, а завршава се било упитником било узвичником (нпр. „На ком дневнику, сад је пола четири ујутру?" или „Како ћу, ја нисам никад то научила.").

5. ЗАКЉУЧАК

У синтаксичкој и стилистичкој анализи упитних реченица у роману *Арзамас* Иване Димић приказали смо, прво, који формалнограматички облици чине инвентар упитних реченица у дјелу које смо одабрали за анализу, а потом смо коментарисали њихов стилистички аспект. Анализа је показала да се у одабраном корпусу појављују општа и посебна питања, а алтернативна питања нисмо забиљежили. Општа питања, иако су у роману мање фреквентна, показују велику формалну разноврсност. Поред уобичајених стандарднојезичких формалнограматичких облика са маркерима интерогативности (постојање упитне форме, тј. упитних ријечи, и употреба упитника као интерпункцијског рјешења), забиљежили смо и декларативна питања (која одликује облик карактеристичан за обавјештајну реченицу, али упитник умјесто тачке на крају реченице). Парцијална питања у роману су фреквентнија, и такође показују формалну разносврсност – карактерише их употреба низа различитих упитних

замјеница, замјеничких прилога и прилошких израза.

Анализом стилистичког аспекта упитних реченица у роману указали смо на неколико специфичних језичко-стилских поступака за којима ауторка посеже у формулисању драмског дијалога. Као прво, упитне реченице у роману по правилу су кратке и сажете, чиме се успјешно подражава разговорни стил и постиже брза и динамична смјена реплика. Врло чест поступак јесте употреба „хибридних", „комуникативно комбинованих" реченица, у којима се у једну реченичну цјелину комбинују упитна и изјавна, упитна и узвична, па и више од двије реченице различите по комуникативној функцији. Овакав поступак одступа од стандарднојезичке норме, а њиме се, такође, постиже ефекат свакодневности, обичности и „разговорности" приказаних драмских ситуација. Сличан утисак на читаоца оставља и поступак понављања питања, тј. „допунских" питања. И, на крају, треба поменути да се у роману појављује и знатан број реторичких питања, која се неријетко маркирају за упитне форме неочекиваним правописним знаком – тачком, узвичником или комбинацијом узвичника и упитника, чиме се постижу различити експресивни ефекти.

ИЗВОР

Dimić, Ivana. *Arzamas*. Beograd: Laguna. 2017.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 2010: Бабић, Миланка. *Огледи из граматичке синтаксе*. Источно Сарајево: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

Бабић 2019: Бабић, Миланка. *Експламативне конструкције у српском језику*. Андрићград: Андрићев институт.

Бадурина и Палашић 2018: Badurina, Lada; Palašić, Nikolina. Odgovori na pitanja o pitanjima, *Slavistična revija*, 66, 383–397.

Бањанин 2024: Бањанин, Љиљана. Хуморне ноте у роману Арзамас Иване Димић. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 53/2, 317–323. DOI 10.18485/msc.2024.53.2.ch31.

Бугарски 1972: Bugarski, Ranko. *Jezik i lingvistika*. Beograd: Nolit.

Димић 2021: Dimić, Ivana (intervju, razgovarala Kristina Ljevak). Ivana Dimić, književnica: Borba za opstanak ljubavi. *Urban magazin*, 11. 9. 2021. Dostupno na: https://www.urbanmagazin.ba/ivana-dimic-knjizevnica-borba-za-opstanak-ljubavi-2/.

Димић 2023: Dimić, Ivana (intervju, razgovarala Radmila Stanković). Ivana Dimić – „Arzamas". *NIN*, 21. 11. 2023. Dostupno na: https://www.nin.rs/nin-ova-nagrada/iz-arhive/41328/ivana-dimic-arzamas.

Јуван 2019: Juvan, Marko. *Hibridni žanrovi: studije o ukrštanjima iskustva, mišljenja i književnosti*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Катнић Бакаршић 2001: Katnić Bakaršić, Marina. *Stilistika.* Sarajevo: Ljiljan.

Ковачевић 2012: Ковачевић, Милош. О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора. *Срйски језик*, XVII, Београд, 13–38.

Ковачевић 2024: Ковачевић, Милош. Синтакса и стилистика упитних исказа у роману *Госйодска улица* Ранка Рисојевића. У: *Књижевно сшваралашшво Ранка Рисојевића*, Бања Лука: Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 129–152.

Кристал 2010: Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Остин 1962: Austin, John L. *How to do things with Words*. Oxford: Oxford University Press.

Панчић 2017: Pančić, Teofil. Smrt i grumen ljubavi, *Vreme*, 25. 1. 2017. Dostupno na: https://vreme.com/kultura/smrt-i-grumen-ljubavi/.

Пипер и др. 2005: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко. *Синшакса савременоīа срйскоī језика. Проста*

реченица. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Пипер и Клајн 2017: Пипер, Предраг; Клајн, Иван. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Правопис 2014: *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Симић 2000: Симић, Радоје. *Основи синтаксе српског језика*. Београд: Филолошки факултет / Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Станојчић и Поповић 1999: Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир. *Граматика српског језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1969: Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*. Београд: Научна књига.

Ћирић 2017: Ćirić, Saša. Književna kritika: Za sada bez sarme. *Novosti*, 24. 4. 2017. Dostupno na: https://www.portalnovosti.com/knjizevna-kritika-za-sada-bez-sarme.

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ДОМИНАНТЕ РОМАНА *ЛУЗИТАНИЈА* ДЕЈАНА АТАНАЦКОВИЋА

1. УВОД

Дејан Атанацковић често је у посљедњих неколико година помињан као *необична појава* у српској књижевности, понајвише зато што је овај добитник НИН-ове награде за 2017. годину у литерарне воде ушао из свијета визуелне умјетности, у којем се доказао кроз бројне изложбе, инсталације, интервенције у јавном простору и кустоске пројекте, а награду је добио за дебитантски роман *Лузитанија*[34].

Мозаично дати наративни токови *Лузитаније* временски су смјештени у прве деценије 20. вијека, са Првим свјетским ратом као централним догађајем и психијатријском болницом у Београду и њеном судбином у ратним околностима као стјециштем. *Лузитанија* највећим дијелом има основу у стварним историјским збивањима и личностима, и из центра и са периферије историјске сцене, али су ти догађаји и те личности мање или више измијењени, тако да не одговарају стварности, и на тај

34 *Лузитанија* је првенствено историјски топоним (територија у оквиру Римског царства која се простирала у данашњем Португалу и Шпанији), али наслов романа односи се, у ствари, на истоимени британски брод потопљен под необичним околностима 1915. године, и на утопијски организовану психијатријску болницу у Београду током Првог свјетског рата (Растегорац Вукомановић 2018: 61).

начин пред читаоца доносе ауторову реинтерпретацију прошлости. Из тог разлога, овај контроверзни роман може се окарактерисати као *историјска фантазија*, тј. умјетнички изграђена *алтернативна историја*, која „у романескном контексту постаје свет отпора различитим врстама терора: терора обичности и једноличности, стереотипа и предрасуда, конзумеризма и популизма, али се показала и као важан жанровски континуитет оних дела која желе да проговоре о прогону, страдању невиних и каталогу историјских зала и неправди" (Гордић Петковић 2019: 152). С друге стране, један дио књижевне јавности овај роман оцијенио је као „политички коректан" пројекат пун пристрасних и искривљених историјских слика: „Атанацковићев пројекат састоји се из формуле: мало постмодерне игарије, мало бизарности, мало псеудодокумената, мало критике српског национализма, мало пацифизма, и ето награђене – *умјетности*" (Антонић 2019: 118).

Не улазећи у књижевнокритичка и политичка (пр) осуђивања, у *Лузитанији* налазимо испреплетене наративне токове о историјским и фиктивним личностима, који се на најмање очекиваним мјестима сусрећу и откривају нова значења и везе, плетући алегоријски дату друштвену критику. Како су навели чланови жирија у образложењу за додјелу НИН-ове награде (Данас онлајн 22. 1. 2018), *Лузитанија* по неким својим особинама подсјећа на хиспаноамерички роман, и то роман магичног реализма. Поменуту асоцијацију изазива, поред мозаичног концепта романа, и велики број ликова, изузетно пластично приказаних. Може се, у ствари, рећи да *Лузитанија* представља *каталог необичних ликова*. Готово сви они јесу стварне, историјске личности, прецизно лоциране и временски позициониране, али онеобичајене увођењем у истинитосно упитне, умјетнички конструисане контексте. Такав је, на примјер, лик доктора Душа-

на Стојимировића, примаријуса и управника Болнице за душевне болести у Београду у вријеме у које је смјештена радња романа; Едуарда Ходека старијег, бечког царског препаратора – таксидермиста; Едуарда Ходека млађег, зоолога, путописца и фотографа; Томаса Липтона, мултимилијардера и филантропа који је 1915. Србији допремио хуманитарну помоћ; или капетана брода „Лузитанија" Вилијама Тарнера, за кога Атанацковић, и на овај начин повезујући свијет литературе и ликовне умјетности, уочава да је имењак „чувеног сликара морских олуја и бродолома" (31)[35]. Аутор се умјетнички поиграва и личностима које је историја много боље запамтила. Тако помиње „извесног Бенита Мусолинија" (91), о чијем хапшењу у Берну због агитовања насилног штрајка међу италијанским радницима један од ликова, између осталог, чита у дневној штампи; или пак ученике реалке у Линцу „Хитлер Адолфа" и „Витгенштајн Лудвига" (23), које инверзијом имена̂ и презимена̂ смјешта у школске клупе. Међутим, аутор на другом полу свог каталога ликова представља и мање или више фиктивне ликове, као што је, на примјер, „редов 7. Индијске пешадијске дивизије, по имену Читрагупта", „извиђач с чијим се искуством и познавањем подземног света није могао нико мерити" (77)[36]; или њемачки официр – поручник Кирхнер[37].

Треба поменути и то да је *Лузитанија* изразито интертекстуално дјело. Роман отвара пригодан мото –

35 Бројевима датим у заградама обиљежене су странице романа на којима се налазе претходно наведени цитати.

36 Читрагупта је божанство из хиндуистичке митологије које спроводи душе умрлих у подземни свијет (Вилкинсон и Филип 2007: 340).

37 Претпостављамо да је писац ово име „позајмио" од Ернста Лудвига Кирхнера, њемачког сликара који је у Првом свјетском рату учествовао као добровољац, доживио психички слом и након тога насликао познати потресни аутопортрет „Сликар као војник" (в. нпр. Дубе-Хејниг 1961).

цитат из приповијетке *У маїли* Петра Кочића, који је у вријеме збивања датих у роману боравио у Болници за душевне болести у Београду, али, поред тога, писац у приповиједање уводи и изводе из Липтонове биљежнице, новински чланак из дневног листа *Срїске новине* од 2. јула 1903, чланак из *Полиїике* од 18. септембра 1915, чланак из фирентинског дневног листа *La Nazione* од 3. јула 1903, писмо Едуарда Ходека старијег свом сину од 5. јула 1903, биљешке доктора Стојимировића, чланак из листа *Washington Post* од 25. децембра 1915. итд. Притом из „Напомене аутора" на крају романа сазнајемо само да су прве реченице дневника сер Томаса Липтона, у ствари, дио извјештаја објављеног у београдском *Полицијском їласнику* 1899. године, а један од наводних чланака из *Полиїике* прерађени цитат из књиге *Казивања* Душана Стојимировића, док се о документарности осталих текстова аутор не одређује. У сваком случају, овакво мноштво повезница са другим текстовима – било документима, било плодовима фикције – захтијева добро информисаног читаоца и покреће читалачку радозналост.

Из претходно датих увида јасно је да је Атанацковићев роман изузетно инспиративан за различита истраживања. Међутим, ми ћемо се у анализи фокусирати на језичко-стилске доминанте[38] – најупечатљивије и најфреквентније елементе умјетничког поступка у Лузитанији: употребу екфразе, синтаксостилистичке поступке „интелектуализације" исказа (прво лице множине као наративна позиција, употреба имперцептивних формулација и експланативних конструкција), те, напосљетку, али можда и најважније, на различите врсте нагомилавања језичких јединица.

38 „Доминанта" је један од најважнијих појмова руског формализма, „средишна компонента уметничког дела: она усмерава, одређује и преображава остале компоненте" (Јакобсон 1978: 120).

2. *ВИЗУЕЛНО* У РОМАНУ *ЛУЗИТАНИЈА* – ЕКФРАСТИЧНИ ЕЛЕМЕНТИ

У изражајном погледу, овај роман врло је *визуелан*. Аутор, у једном од бројних интервјуа које је дао у 2018. години, истиче да своје писање доживљава као визуелни поступак, рад са призорима и „производњу слика", и да је у његовом случају „пре свега реч о искуству визуелног рада преточеног у књижевни" (Атанацковић 2018). Чак и насловница романа, Атанацковићева илустрација, тј. монтажа фотографије Ђорђа Одановића, признатог српског визуелног умјетника – фотографа, потенцира везу аутора и са ликовним и са књижевним свијетом. Ова фотографија-монтажа изазива снажну асоцијацију са групним портретима с почетка 20. вијека, какве је, на примјер, снимао и поменти Едуард Ходек млађи, иначе и лични фотограф Франца Фердинанда у периоду пред Први свјетски рат. Атанацковић у роману литерарно приказује неколико таквих портрета.

Лузитанија обилује екфрастичним елементима.[39] Аутор у своје приповиједање укључује мноштво описа фотографија, дјела архитектуре и архитектонских нацрта, диорама, позоришних представа итд., што стварних, што плодова умјетничке фикције, као да се све вријеме поиграва преводећи слике у језички израз и обрнуто. Једно од неколико дјела визуелних умјетности која постоје и у

39 *Екфраза* је термин античке реторике под којим се подразумијева „детаљан опис лица, ствари и догађаја који аутор даје на основу властитог, већином маштенског виђења. Најчешће је у питању подробно и до појединости брижљиво описивање уметничких дела, споменика и грађевина (...)" (Кабиљо-Шутић 1986: 159), тј. „мимезис другог степена", како екфразу означава Тамар Јакоби (Јакоби 2009: 61). На другом полу пак постоје и много ужа одређења – нпр. Хефернан одређује екфразу као „вербални приказ графичког приказа" (Хефернан 2009: 48).

реалности, у свијету ван романа, јесте једна фотографија краљице Наталије (Обреновић), коју Атанацковић врло пластично приказује:

> Ходек у својим забелешкама с посебном пажњом описује портрет госпођице Наталије Кешко, рођене у Фиренци, мајке недавно убијеног српског краља. Госпођица Кешко, сматра аутор забелешке, у том тренутку није могла имати више од шеснаест година, премда њен поглед под бујним обрвама одаје заводничку зрелост. Одевена у раскошну хаљину, окружена цветним аранжманима, нежно глади врховима прстију бујну антурију извијеног прашника, с наруквицом о левом зглобу која положајем руке истиче срцолики, веренички привезак. (45)

Можемо као упечатљив примјер екфразе навести и опис једне од кључних тачака романа, умјетнички обликоване унутрашњости надгробног споменика Теофиловићевог, дат као опис ентеријера:

> Занимљив детаљ чини и једна од међусобно повезаних просторија комплексног ентеријера, о којој су сачувани релативно прецизни подаци и планови. Њоме доминира зјапећа празнина која, по засенченом облику, указује на могућност да јој, под оскудним светлом, посетилац заправо и не види дно. Око те конкавне облине, као да је штите, рачва се мрежа стубова; уздижући се из тла, они се увијају у испреплетану мрежу налик капиларима и продиру у уздужни расцеп – посекотину, кроз коју, с обзиром на положај здања, допиру зраци подневне светлости. Неправилне сунђерасте избочине расту из зидова као у гротама шеснаестог века, остављајући утисак нечег меког и растегљивог, а захваљујући посебном поступку сакупљања кишнице у зидовима капеле, низ те је орошене облике, по замисли архитекте, сливање воде требало да оформи танушни, слузави слој који би, нешто ниже, нестајао у невидљивим одводима. У

> летњим месецима овај би ентеријер достизао своје идеално стање: изложена летњем сунцу, лепљива влажност пунила би унутрашњост гробнице готово опипљивом измаглицом, у којој би посетилац осетио продор воденог испарења кроз поре у сопственој кожи. (57)

Упечатљиво је како Атанацковић избором лексичких јединица у овом екфрастичном приказу вјешто дочарава утисак *орјанског* – иначе, доминантне карактеристике југендштила (в. нпр. Вернеил, 1992), умјетничког правца који се више пута помиње у роману: „конкавна облина", „испреплетана мрежа стубова налик капиларима", „неправилне сунђерасте избочине", „нешто меко и растегљиво", „слузави слој" итд.

У датим одломцима, као и у другим бројним примјерима екфрастичних описа у роману, аутор сугестивно „надограђује" дате приказе, отварајући просторе за нова виђења и тумачења (као што то чини еротском алузијом у примјеру портрета краљице Наталије) или пак читаоца, готово хипнотички, магнетском силом синестезијске дескрипције, приближава описаном дјелу (нпр. ентеријеру надгробног споменика), тако да он може свим чулима да осјети тај производ умјетничке имагинације.

3. ПОСТУПЦИ „ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЈЕ" ИСКАЗА

Ако пажњу у овом литерарном колажу фокусирамо на основни наративни ток романа, примијетићемо да је најдоминантнија импресија коју он оставља на читаоца – хладна рационалност, равнодушност, чак и фактографска сувопарност, чиме се постиже утисак емоционалне дистанце према представљеним догађајима. У наставку ћемо показати којим то језичко-стилским средствима Атанацковић постиже овај ефекат.

3.1. Нарација у првом лицу множине

Атанацковић у *Лузитанији* користи *ми*-форму приповиједања, тј. нарацију у првом лицу множине, карактеристичну, првенствено, за научни функционални стил, којом се постиже ефекат објективности казивања (Тошовић 2002: 351), као и безличности (Кликовац 2004: 30–31):

> Ми данас можемо само да претпоставимо зашто је болничко особље препустило задатак дијалога са окупационим властима једном пацијенту. (12); Вратимо се за тренутак на поменути позоришни комад, коме се можда сасвим непотребно приписује било какав конвенционални карактер, јер било је то свакако једно алтернативно позориште за своје доба, по свој прилици без задатог текста, већ радије нека врста хорског рецитовања које се, претпостављамо, одвијало на следећи начин. (12–13); Преостаје нам само да нагађамо шта се тачно збивало у Стојимировићевом одсуству које је трајало пуних петнаест дана. (13); Можемо претпоставити, на основу досад наведеног, да се таква надменост темпераментном Василију Арноту сместа учинила крајње антипатичном (...) (25); Притом нећемо дозволити себи да сасвим потценимо сер Липтонов суд (...) (51); Подсетићемо да је данас немогуће знати колико је првобитни приказ, онај са цртежа несталих у бродолому, био налик потоњем (...) (56); У корист правилног разумевања текста који предстоји, добро је сада напоменути читаоцу да овде престаје свако позивање на забелешке Василија Арнота, с обзиром да, колико нам је познато, он више ниједну реч неће прибележити, а та се одлука може повезати с низом поступака који указују на нарастајући страх арнотов од надзора и праћења. (94); Не можемо са сигурношћу да знамо у ком тренутку је друга верзија фотографије снимљене у београдском музеју постала део скупине списа посвећених Василију Арноту (...) (151) и др.

Овакав ауторски поступак, тј. овако одабрана наративна позиција, која је првенствено одлика неумјетничких сфера употребе језика, лишених субјективности и емоционалности, сама по себи представља онеобичајеност исказа. Наратор се на овај начин у потпуности дистацира од збивања у свијету романа, заузимајући позицију карактеристичну за изношење садржаја на фактографски, одмјерен и концизан начин. Као што се види из наведених примјера, утиску емоционалне дистанце доприноси и суздржавање од категоричног суда о истинитости дешавања приказаних у роману – „ублажавање става", или „уважавање другачијих мишљења" у већ поменутој „деперсонализованој" приповједачкој позицији, што се постиже употребом модалне ријечце *можда*, модалног глагола *моћи* итд. („можемо само да претпоставимо", „коме се можда сасвим непотребно приписује било какав конвенционални карактер", „можемо претпоставити", „не можемо са сигурношћу да знамо" и сл.). Овакво „ограђивање" и суздржавање од доношења коначних закључака о изнесеним садржајима такође је доминантна карактеристика неумјетничких области употребе језика, првенствено научне и журналистичке.

3.2. Имперцептивне формулације

Постизању ефекта објективности приповиједања – посматрања и реконструкције догађаја са дистанце и поменутог суздржавања од апсолутног суда о истинитости збивања – доприноси и нерijетко позивање на изворе или свједочења. Овај поступак – исказивање става говорника (наратора) да он није извор информације коју износи – у лингвистици се означава термином *имперцептивност* (*имперцептивна модалност*) и уобичајена је карактеристика новинарског стила (Спасић 2013а: 109–110). Тај поступак види се у наредним примјерима:

(Хор лудака, *касније се причало*,[40] мада усаглашен и мелодичан, ледио је крв у жилама аустроугарских војника, који нису знали одакле та песма, тако опречна околностима, долази, и у изненадним тренуцима тишине између канонада притискали уши да не би чули тај звук, страшан и нестваран попут песме сирена.) (11); О самом Арноту, његовом породичном имену и пореклу, те животном путу који га је из Београда одвео у Беч и Фиренцу, подаци не оскудевају, али *ми ћемо се овде посебно посветити тек томе што је сакупљено у свежњу забележака и новинских чланака у који смо имали увид* (...) (21); Тамо је, *како стоји у извештају наставног већа године 1901*, био учесник једног, историјски посматрано, необичног инцидента (...) (23); О архитектонским цртежима господина Теофиловића, несталим у бродолому Лузитаније, *можемо судити само на основу описа нађених у његовој бележници и претпоставки које у својим коментарима износи доктор Стојимировић* (...) (38); Теофиловић је ослобођен, наводно, иницијативом самог капетана Тарнера, коме су службеници безбедности својом злослутношћу ионако ишли по живцима, чак и више од самих путника, према чијем је брбљању и бесмисленим питањима, посебно оних са скупљим картама, капетан, *по бројним сведочењима*, гајио дубок презир (...) (40); Наиме, оно што је нашем увиду даље доступно јесу *дневничке белешке Ходека млађег, заједно с писмима и новинским чланцима који су уз ту бележницу хронолошким редом приложени*. (94) и др.

Распон „увјерености" наратора у опис догађања која преноси читаоцу креће се од потпуно резервисаног става (нпр. „Хор лудака, *касније се причало*, мада усаглашен и мелодичан, ледио је крв у жилама аустроугарских

40 Курзив у свим издвојеним примјерима је наш.

војника (...)"),[41] преко релативно слабе (нпр. „(...) можемо судити *само на основу описа нађених у његовој бележници и претпоставки које у својим коментарима износи доктор Стојимировић* (...)"), наглашене употребом рестриктивне ријечце *само*, до релативно високе „поузданости" (нпр. „(...) *како стоји у извештају наставног већа године 1901.* (...)"), сугерисане прецизним податком о наводном документу – извору. Међутим, у сваком случају, оваквим поступком аутор, упућујући на чињеницу да он сам није примарни извор информације, већ само њен преносилац до читаоца, сугерише да наведено не мора нужно бити и тачно.

3.3. Експланативне конструкције

Утисак „информативности" или „извјештајности" постигнут је и високофреквентном употребом формулација додатног објашњења или појашњавања, тј. експланативних конструкција (в. нпр. Ковачевић 1998: 58–79; Спасић 2013б: 318–331). Употреба језичких јединица које имају сврху објашњавања такође је карактеристична за новинарски језик, у којем се „тешко приступачни речник и језик стручњака и научника, празне фразе политичара и дипломата или разне неприкладне кованице друштвених функционера или спортиста одиста преводе на речник и језик разумљив свима, то јест масовном читаоцу, слушаоцу и гледаоцу" (Рајнвајн 1988: 14; у: Спасић 2013б: 318).

У роману *Лузитанија* налазимо обиље оваквих језичких јединица, које се уводе лексичким (нпр. *наиме*, *заправо*, *тачније*) или пропозиционалним конекторима (нпр. *другим ријечима*, *како би се то данас рекло*, *ако ћемо право*):

41 Цитирану реченицу, будући да је аутор ставља у заграду, можемо схватити и као додатни, накнадни коментар, којем се приписује ниска епистемолошка вриједност.

Био је то, *наиме*, први истраживач који је установио однос видљивог и невидљивог дела ледене масе (...) (7); Одважни пустолов, на конференцији за новинаре, објавио је да се у сваком леденом брегу, *тачније* у оних скривених седам осмина, *заправо* крила по једна извртнута кућа. (7); Биле су то куће разноврсних епоха и облика, тврдио је Н., који се, током подводног истраживања, својим очима, *тачније* кроз визир своје ронилачке кациге, уверио у њихово постојање. (7); *Наиме*, за све оне „с ума сишавше", стотину двадесет корисника гостопримства београдске луднице, није било изгледа за организован збег и повлачење из бомбардованог Београда, па је тада тридесетпетогодишњем Стојимировићу дато задужење, *тачније* команда, да остане у окупираној престоници и снађе се како зна и уме. (10–11); Данима је сваког јутра извођен на погубљење, *тачније* на позорницу погубљења где се жртва ломила претњом стрељања које би се одлагало у последњи час (...) (14); (...) али ми ћемо се овде посебно посветити тек томе што је скупљено у свежњу забележака и новинских чланака у који смо имали увид, *тачније* свему што предстоји од тренутка када се (...) Василију Арноту, упућује захтев (...) (21); Безмало целог живота господин Теофиловић замишљао је своју смрт. *Тачније*, замишљао је своје трајање у смрти, оно што ће, по коначном часу, иза њега остати као вечни доказ његовог постојања. Јер смрт је за њега била у сваком огледалу, свакој сенци и фотографској слици у којој је старио његов поглед, и у тој свеприсутности било је нечег несумњиво свечаног. *Наиме*, већ током првог, усељеничког путовања у Америку, претпоследње деценије XIX века, (...) у младом Теофиловићу обзнанила се идеја о гробници коју ће себи подићи у родном Београду. (35); (...) премда у том тренутку није могао да претпостави да ће се то одиста претворити у рад који ће њему, Арноту, учинити исто што киселе супстанце најпре првог па другог Ходека

чине са уловљеном звери, *другим речима* претворити га у сопствену сенку. (21–22); Знајући да се управо то од њега очекује, мајор је дошао на оригиналну идеју која би, да је та прича у свом истинитом облику остала позната јавности, свакако променила однос према историји као одабиру употребљивих тренутака којима се унижава вредност појединачног људског живота, а сам догађај био би, *како би се то данас рекло*, ефикасан пример успелих медијских стратегија. (15); Саветник (...) саопшти да је Арнотов диорамски пројект у потпуности неподобан, штавише неприхватљив, а *ако ћемо право* и дубоко сраман (...) (25) и др.

Аутор у роману врло често посеже за употребом оваквих формулација. Притом свака од експланативних конструкција забиљежених у роману *Лузитанија* у исказ уноси и неку своју семантичку специфичност – значење преформулације, корекције, конкретизације итд. – али се таквом њиховом прецизнијем одређивању овдје нећемо посвећивати.

4. НАГОМИЛАВАЊЕ

Изузетно упечатљива карактеристика Атанацковићевог израза у *Лузитанији* јесте „инвентарисање", тј. „каталогизовање" појава и појмова. Овај поступак доминира Атанацковићевим приповиједањем – аутор га веома често користи, а неријетки су случајеви гдје се у једној реченици јављају по два или чак три набрајања, тј. нагомилавања.

Нагомилавање подразумијева „обједињавање низова језичких јединица у истој синтаксичкој позицији (функцији)" (Ћевриз Нишић 2018: 5), тј. „вишеструку редупликацију језичких јединица обједињених крите-

ријумом функционалне истоврсности и синтаксичке координираности" (Ћевриз Нишић 2015: 47–48). Остварује се, дакле, на нивоу реченице, редупликацијом историодних реченичних чланова. Како наводи Вера Ћевриз Нишић (2015: 42–47; 2018: 5, 10), у овом процесу, језичке јединице у истој синтаксичкој позицији ступају у однос према „језгреном дијелу структуре", али и у међусобне односе, а реченичне позиције у којима се може јавити нагомилавање могу бити разноврсне. Разматрајући стилистички аспект нагомилавања, ова ауторка даје и преглед лингвостилистичких истраживања ове појаве, која заузимају различите позиције на простору између двије крајње тачке: на једној су аутори који, узимајући у обзир само формални критеријум, кумулацијом као стилском фигуром сматрају сваку координацију хомофункционалних синтаксичких јединица (нпр. Ћорац 1974; Симић 1979), а на другој стоји рад Милоша Ковачевића у којем се утврђују јасни критеријуми за разграничење фигуративних и нефигуративних нагомилавања језичких јединица, односно кумулације и других облика стилогених и нестилогених реченичних нагомилавања. Наиме, Ковачевић у овом раду наглашава важност укључивања семантичког критеријума у дефинисање разлике међу врстама нагомилавања: нагомилавања блиских синатроизму и дистрибуцији, и кумулације, која, поред синтаксичке, подразумијева и дјелимичну семантичку редупликацију (Ковачевић 2000).

Нагомилавање се у *Лузитанији* остварује у највећем броју случајева као *синатроизам* – како га класична реторика назива – гомилање које настаје елиптирањем истоврсних елемената који се подразумијевају на дубинској структури реченице, тј. простог набрајања различитих појмова који су обједињени само синтаксичком функцијом, али не и семантиком (Ковачевић 2000: 147–148):

(...) бескрајно сложеног лавиринта, који су хиљаде каљавих упосленика данонoћно *прокопавали, гранали, увијали и пресецали, насипали препреке и размештали пролазе*. (54); Странац је, наиме, чудесно познавао дејство *сваке травке, коре дрвета, шишарке и листа*, и људи су с потпуним поверењем у његове необичне рецепте сакупљали све што би било саветовано и припремали *брашно, месо, напитке за грофа*, са *прецизно измереним, наструганим, исцеђеним, самлевеним додацима*. (68); *Вукови, медведи, лисице, зечеви, даброви, смукови, белоглави супови, дивље свиње, веверице, бројна рогата стока*... ноћима су, пре коначног пада Београда, на раменима пацијената и особља луднице бежали од судбине окупацијског отуђења и један по један стизали у безбедност лудила. (72); Било је ту, наиме, *читавих запрега, коња и мазги* које су теглиле *људе и ствари, групе здружене сродством или интересом, читаве породице и еснафе, позоришне трупе, трговце уметничким делима и психијатре, циганске музичаре и узгајиваче егзотичног растиња, а с њима и черге са огромним филадендронима и мухоловкама, музичким инструментима, библиотекама и медицинским алатима, скупоценим уљима на платну, блоковима цртежа и гипсаним калупима за изливање бронзе*. (79); О тој вечерњој вожњи кроз Фиренцу, Арнот у својим белешкама даје штуре и неважне податке, бележи, као сваки туриста, места и споменике, *Orsanmichele, Loggia dei Lanzi, Bargello, Chiesa di San Marco*, као да је у питању какав инвентар. (90); Укратко, знање Стазијево о сопственој утроби, детаљно и емпиријски стечено, претворило је ту утробу у замишљени предео над којим се Стази надвијао као планинар над понором: предео сав од *органа, жлезда, проточних канала, мишићних ткива, мреже артерија и крвних судова*, а све је то наједном било садржај једне несигурне, одвећ крхке географије. (112); Потом би их стрпљиво и пажљиво издвајао и уређивао по танушним плочица-

ма за узорке, размештао својим микроскопским алаткама њихова *изувијана, ваљкаста, звездаста* телашца у жељени поредак, а ова су тако постајала *мрежасти витражи, желатинасти мозаици, расцветале розете, крилати архитрави, пужолики призори, или балкони налик шкољкама и морској пени*. (149); (...) и доктор би, искрено задивљен његовом вештином, указивао Теофиловићу на *порекло, род и име* појединачних организама које би посматрали под микроскопом: *диатомеје, кламидомони, тетрацисти, хромалвеолати, навикуле*, а Теофиловић би те чудне речи пажљиво уписивао у незнатна острвца белине у својој претрпаној бележници. (149-150) и др.

Међутим, Атанацковић, у својој склоности ка набрајању и нагомилавању, посеже и за својеврсном „дистрибуцијом", како реторика назива стилску фигуру у којој се семантички надређен, хиперонимски појам разлаже на своје саставне елементе. Таква исходишна лексема или синтагма налази се увијек на првом мјесту у низу, а појмови који слиједе означавају „дијелове цјелине", прецизније – конкретне примјерке или реализације хиперонимског појма:

Ова су учења младом Василију Арноту, у служби бечког двора, омогућила да у великом броју процедура које су се тицале производње *скупоцених и трајних предмета,*[42] *таксидермијских препарата, сребрног посуђа и медаља, тананих бакрописа, раскошне љубичасто бојене слоноваче, прецизно сечених дијаманата*, установи необичну повезаност између света киселих материја с једне стране и околности благостања, дуговечности и памћења с друге. (20); (...) господин Арнот изволи руководити израдом величанственог призора по узору на париске диораме, призора, дакле, у ком се *ствари и*

42 Подвлачењем су означени исходишни хиперонимски појмови који се налазе на првом мјесту у описаном типу нагомилавања.

<u>време</u> – звер у трку, сунце у зениту, крошња на ветру – појаве што се, наиме, у природи своде на низ неухватљивих трептаја, уобличавају у јединствени, националном симболиком надахнути мизансцен. (21); (...) то га није омело да сместа пређе на рад и у неколико наредних дана скицама уобличи идеју о првој српској диорами, у чијем су првом плану *<u>бројне аутентичне звери</u>, медвед, вук, лисице и куниће, оскоци и копци, срне и дивокозе, па и понека дивља свиња*, сложно извијале вратове те усмеравале своје погледе узводно Дунавом ка бечким дворовима и балским салонима (...) (22); Стручни поводи фирентинских психијатара и антрополога (...) доводили су пред објективе Броћијевих *<u>бројне примерке људске природе</u>, позоришне глумце, занатлије, затворенике, пацијенте психијатријских клиника, па и понекога домороца из далеких колонија*. (44); (...) Арнот је (...) у пространој соби намењеној смештају *<u>бројних патолошких узорака у телима разних облика и величина</u>, изобличених фетуса, сијамских близанаца, можданих режњева убица и лудака, окамењених органа и узорака тетовиране коже морнара и затвореника*, први пут осмотрио спорни таксидермијски препарат (...) (61); С пажњом би их обухватао прстима, баш као да нежно издваја и разгледа *<u>органска ткива</u>, бешику, бубреге, лимфне жлезде, па и полутке нервног система*, чије је странице раздвајао попут можданих режњева. (114); Готово да је из *<u>сваке групе костију</u>, лобање, кичменог стуба, грудног коша, карлице, удова*, било понеког представника, и на том је столу сада лежао несумњиво јасно уобличен женски скелет. (135); (...) и очи му се мрште не би ли досегао погледом *<u>ту сићушну ствар</u>, медаљончић, значку, ђинђуву, дугме* – нешто танушно и сјајно висило је о завеси (...) (206) и др.

У роману су забиљежена и нагомилавања у којима сви чланови низа дијеле једну заједничку, архисемску компоненту, али у процесу набрајања сваки наведени члан низа доноси и своју семантичку специфичност –

своју диференцијалну семантичку компоненту. Овакви примјери, у којима се јавља дјелимична семантичка редупликација, како наводи Ковачевић (2000: 150–153), стилистички су маркирани и представљају кумулацију као стилску фигуру. Кумулација је у *Лузитанији* ријетка:

> Тражиће се *еуфемизми, речи подстакнућа, оптимистичке формулације, изрази једнакости*, а лудак ће вам и сам рећи, не само да не може већ да и не жели да буде једнак. (51); *Бродоломник, ходач, мртвац, човек од блата* – била су то само нека од имена која су јединице савезничких батаљона користиле у телеграфској комуникацији не би ли најавиле пролазак Теофиловићев. (57); (...) и сваки је цртеж, попут каквог вртлога, настајао *уластањем, сажимањем, утискивањем, скупљањем, уливањем, стезањем у самоја себе*. (148).

Како се види из свих наведених примјера, Атанацковић најчешће нагомилава именице и именичке синтагме (у реченичној позицији граматичког или логичког субјекта, објекта, предикатива, неконгруентног атрибута прилошке одредбе), али смо забиљежили и нагомилавање придјева (у атрибутској функцији) и глаголских облика (у предикатској). Ефекат овог поступка јесте у приказивању обиља појмова, с тим да се најчешће ради о зоонимима, фитонимима, инвентарисању необичних, па и бизарних скупова, или пак појмовима којима се дочарава органски карактер посматраних појава, чиме се појачава синестезијски доживљај Атанацковићевог израза.

5. ЗАКЉУЧАК

Кроз преглед доминантних језичко-стилских поступака у роману *Лузитанија* Дејана Атанацковића указали смо на најупечатљивије карактеристике његовог при-

повиједања. Показали смо, првенствено, да аутор често посеже за поступцима визуелизације исказа употребом екфразе, укључујући у своје приповиједање велики број описа фотографија, дјела архитектуре и архитектонских нацрта, диорама, позоришних представа итд., међу којима су неки стварни, а неки су плодови умјетничке фикције. Анализа основног наративног тока у роману дала је увид у то да Атанацковић неријетко посеже за поступцима карактеристичним за научни или новинарски стил, а то су деперсонализована нарација у првом лицу множине, суздржавање од оштрих судова о изнесеним садржајима, имперцептивност и употреба експланативних конструкција, чиме се постиже „интелектуализација" исказа, као и ефекат емотивне дистанцираности, а понекад чак и фактографске сувопарности. На крају, указали смо на склоност аутора према нагомилавању појмова, врло често зоонима, фитонима и различитих бизарних појава, које се у највећем броју забиљежених случајева реализује као синатроизам или дистрибуција, а најрјеђе као кумулација. Међутим, без обзира на то што се највећи број поступака нагомилавања у тексту не може сматрати стилским фигурама, они су ипак стилистички врло ефектни и доприносе јаком визуелном утиску који текст овог романа оставља на читаоца.

ИЗВОР

Atanacković, Dejan. *Luzitanija*. Beograd: Besna kobila. 2017.

ЛИТЕРАТУРА

Антонић 2019: Антонић, Слободан. Производња политичке коректности у српској књижевности. У Шмуља, С. (ур.),

Србистика данас, IV (107–131). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет. DOI 10.21618/srb1904107a.

Вилкинсон и Филип 2007: Wilkinson, Philip; Philip, Neil. *Mythology*. London: DK.

Верneил 1992: Verneuil, Maurice Pillard. *Art Nouveau Animal Designs and Patterns*. New York: Dover publications.

Гордић Петковић 2019: Gordić Petković, Vladislava. Alternativna istorija i strategije otpora populizmu u romanu *Luzitanija* Dejana Atanackovića. U Gruhonjić, D., i Valić Nedeljković, D. (prir.), *Mediji civilnog društva kao alternativa medijskom populizmu, senzacionalizmu i lažnim vestima* (151–161). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet Novi Sad.

Данас онлајн 22. 1. 2018: Danasonline. *Dejanu Atanackoviću uručena NIN-ova nagrada. Važno je suočiti se sa politički nesvesnim*. Dostupno na: https://www.danas.rs/kultura/vazno-je-suociti-se-sa-politicki-nesvesnim/.

Дубе-Хејниг 1961: Dube-Heynig, Annemarie. *E. L. Kirchner, Graphik*. München: Prestel-Verlag.

Јакоби 2009: Jakobi, Tamar. Slikovni modeli i pripovedna ekfraza. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, 54, br. 457, 61–102.

Јакобсон 1978: Jakobson, Roman. *Ogledi iz poetike*. Beograd: Prosveta.

Кабиљо-Шутић 1986: Kabiljo-Šutić, Simha. Ekfraza. U D. Živković (Prir.), *Rečnik književnih termina* (159). Beograd: Institut za književnost i umetnost, Nolit.

Кликовац 2004: Кликовац, Душка. О научном функционалном стилу (с анализом текста). *Књижевност и језик*, LI/1–2, 23–38.

Ковачевић 1998: Ковачевић, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, Србиње: СПКД Просвјета.

Ковачевић 2000: Ковачевић, Милош. *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.

Атанацковић 2018: Dejan Atanacković: reči u slikama (intervju, razgovarala Dragana Nikoletić). *Kaleidoskop*, 28. 1. 2018. Dostupno na: https://kaleidoskop-media.com/

knji%C5%BEevnost/Dejan-Atanackovic-Reci-u-slikama.
Растегорац Вукомановић 2018: Растегорац Вукомановић, Јана. Истумбана кутија *Лузитаније*. *Просвјета*, 144, 61–62.
Симић 1979: Simić, Radoje. Gramatička kumulacija sa lingvističkog i stilističkog stanovišta, *Književnost i jezik*, god. XXXVI, br. 2–3, Beograd, 449–455.
Спасић 2013а: Спасић, Јелена. Језичка средства за исказивање одређене имперцептивности у новинској вести. *Узданица*, 10/1, Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 109–127.
Спасић 2013б: Спасић, Јелена. Језичка средства за изражавање метајезичке модалности у новинском извештају. У Димитријевић, Б., *Знање и корист* (318–331). Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
Тошовић 2002: Тошовић, Бранко. *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.
Ћевриз Нишић 2015: Ћевриз Нишић, Вера. Граматичко-стилистички аспекти кумулације. *Прилози настави српског језика и књижевности*, III/1-2, Бања Лука, 41–52. DOI 10.7251/PNSJK0115041N.
Ћевриз Нишић 2018: Ћевриз Нишић, Вера. *Стилематика нагомилавања*. Пале: Dis-company.
Ћорац 1974: Ćorac, Milorad. *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
Хефернан 2009: Hefernan, Džejms A. V. Ekfraza i prikaz. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, 54, br. 457, 46–60.

НЕРЕЧЕНИЧНЕ ПОРЕДБЕНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У РОМАНУ *ЗАБЛУДА СВЕТОГ СЕБАСТИЈАНА* ВЛАДИМИРА ТАБАШЕВИЋА – СИНТАКСИЧКИ И СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ

1. УВОД

Поређење је вишедимензионалан, али, првенствено, мисаони, тј. логички релациони механизам, којим се у међусобни однос доводе два појма која имају неку заједничку особину.[43] На мисаоном плану, ова логичка категорија има велики значај у човјековој спознаји стварности која га окружује – когниција има важан темељ у уочавању сличности међу појавама и у примјећивању разлика које постоје међу сегментима реалности, те успостављању релација између појмова на основу тих сличности и разлика (в. нпр. Пијаже 1968: 51–52). Познате ситуације и појмови у поредбеном механизму служе као „средство тумачења" оних непознатих и мање познатих (Николић 2019: 783). Како овој логичкој операцији у језику одговарају одређене језичке јединице, тј. будући да се она манифестује и на језичком плану,

43 Елементи поређења на мисаоном плану јесу појам који се пореди (компаратум), појам с којим се пореди (компарандум), *tertium comparationis* (основ на којем се успоставља релација поређења, тј. основ који служи као повезница – „мост" између та два појма), те релатор којим се повезују упоређени појмови (в. нпр. Николић 2017: 20).

поређење је и језичка категорија,[44] специфична за сваки појединачни језички систем.[45]

Категорија поређења у српском језику по правилу се разматра у вези са категоријом начина. Међуодноc поређења и начина као језичких категорија тема је о којој постоје врло различита, па некад и супротстављена, међусобно искључива виђења. У граматикама српског језика однос између ових категорија разматрао се најчешће у контексту класификације зависносложених реченица, а рјеђе у оквиру синтаксе падежа.[46] Тако, на примјер, Маретић о овој теми говори у дијелу о „начинским или поредбеним везницима", посматрајући поређење и начин као једну категорију са два назива (1963: 543–545) и наводећи разноврстан попис везника (в. њихов критички преглед у Николић 2017: 52–54). Стевановић знатну пажњу посвећује поредбеним и начинским реченицама, за које наводи да су „двојаке", али да се због „карактера њихових служби" разматрају заједно. Овдје Стевановић издваја неколико типова оваквих реченица: оне које су и начинске и поредбене у исто вријеме, оне којима се исказује потпуна једнакост, реченице којима се исказује неједнакост, па и оне којима се исказује изузетна неједнакост (1969: 848–854). С друге стране, од конструкција

44 У литератури се под поређењем као језичком категоријом подразумијевају различити појмови, на морфолошком, синтаксичком и стилистичком плану (в. нпр. Симеон 1969, књ. 2, 99–102; *Речник књижевних термина* 1986: 581).

45 Однос мисаоних и језичких категорија концизно представља Кристал (1985: 115): „На најопштијем нивоу, категоризација се односи на читав процес организовања људског искуства у опште појмове са својим одговарајућим језичким називима; лингвистичко проучавање овога процеса (у семантици) поклапа се са проучавањем филозофа и психолога."

46 В. исцрпан преглед граматичке и синтаксичке литературе у монографији М. Николић о поредбено-начинским конструкцијама у српском језику (2017).

на нивоу нижем од реченичног, овај аутор наводи номинативне и акузативне конструкције „са везницима *као* и *како*" међу „прилошким изразима у служби одредбе за начин" (Стевановић 1969: 65), те конструкције с „везником" *него* „међу именима појмова који се пореде" и генитив с предлогом *од*, а биљежи да се у језичкој прошлости у поредбеној функцији јављао и генитив без предлога (Стевановић 1969: 213–214). Станојчић и Поповић о поредбеним конструкцијама говоре, првенствено, у дијелу о придјевским и прилошким синтагмама. Како ови аутори наводе, прилози и придјеви, као квалификативне ријечи, могу да се пореде, па се често карактеришу употребом поредбених конструкција. Те конструкције могу исказивати поређење по једнакости (тад говоримо о поредбеним одредбама, квалификативна ријеч је у позитиву, а појам с којим се пореди исказује се конструкцијом *попут* + именички конституент у генитиву, или номинативом с поредбеном ријечцом *као*: *брз/брзо попут мање / као мања*), и поређење по неједнакости, тј. различитости (тада су у питању поредбене допуне, и то у форми именичког конституента у генитиву с предлогом *од* или у номинативу с поредбеном ријечцом *него*, а квалификативна ријеч је у компаративу: *бржи/брже од мање / него мања*) (Станојчић и Поповић 1999: 266). Говорећи о поредбеним реченицама, наводе да су то „зависне реченице које карактеришу начин реализовања неке ситуације или, пак, квалитет или степен неке особине или појаве, и то тако што показују са чиме је оно што се пореди једнако или слично или од чега се разликује", притом раздвајајући оне којима се исказује једнакост, тј. сличност, и оне којима се исказује неједнакост. У наставку аутори наводе да се овакве реченице често називају и начинским, али да их је боље звати само поредбеним реченицама (Станојчић и Поповић 1999: 326). У *Синтакси савременога српског језика – проста реченица*, аутори

ове категорије помињу у контексту синтаксе падежа, па тако наводе „номинатив уз везник *као* у поредбеним конструкцијама (редукованим поредбеним клаузама)" (Пипер и др. 2005: 124–125), компаративни генитив („са значењем поређења две појаве по неједнакости или једнакости") са приједлозима *од*, *поȗт* и *сȋрам* (Пипер др. 2005: 175–176) и компаративни акузатив („с предлогом *на*, уз глаголе типа *личи̏ти*, *подсећа̏ти*, *наликова̏ти*", те с конструкцијама *по узору на* и *у односу на*) (Пипер и др. 2005: 236). Поменимо овдје и становиште које заузимају аутори *Синта̏ксе сложене реченице у савременом срȋпском језику* (Пипер и др. 2018). Наиме, овдје се поредбене и начинске реченице разматрају одвојено, с тим да се заузима сљедећи став: „Клаузе које се традиционално одређују као *начинске и поредбене* или као *начинскопоредбене* или *поредбено-начинске* требало би одредити као поредбене. У таквим клаузама поредбено значење је доминантније од начинског." (Пипер и др. 2018: 368).

Навешћемо, у кратким цртама, и нека значајнија новија виђења односа међу овим категоријама и језичким јединицима – њиховим репрезентима у нашој синтаксичкој литератури. У својој студији о синтакси и семантици начина, Исмаил Палић износи став да је категорија начина надређена категорији поређења будући да је начин онтолошка, а поређење логичко-методолошка категорија (Палић 2007: 33). Овај аутор, посљедично, сматра да се поредбене клаузе не могу издвојити као посебан семантички тип адвербијалних клауза, већ да се само у оквиру начинских клауза могу, као подтип, издвојити „поредбеноначинске" (Палић 2007: 161). Став Милоша Ковачевића, са друге стране, јесте да је начин и поређење неопходно разматрати у међуодносу и да се, на реченичном нивоу, могу разликовати чисто начинске (са везницима *(та̏ко) да*, *та̏ко што*, *тȋме да/што*, *на та̏ј начин да/што*), чисто поредбене (којима се исказује поређење по неједнакости, са везницима *него што*, *него да*, *него кад*, *него док*, *него ако*, *него(ли)*) и поредбено-начинске реченице

(којима се исказује поређење по једнакости, са везницима *као што*, *као да*, *како*) (Ковачевић 2003: 99–100).

Дакле, може се рећи да се у србистичкој (сербокроатистичкој) литератури напоредо јављају и преплићу два критеријума важна за дефинисање односа између категорија поређења и начина и класификације јединица којима су оне представљене у језику. На првом мјесту, ту је класификација на (чисто) поредбене, поредбено-начинске и (чисто) начинске конструкције, при којој се, како то наводи Ковачевић (2003: 99), под поредбеним конструкцијама подразумијевају оне којима се исказује поређење по неједнакости, а под поредбено-начинским оне којима се исказује поређење по једнакости (које неки аутори сврставају у поредбене због става да у њима поредбено значење доминира над начинским, в. Пипер и др. 2018: 368). Са друге стране, Милка Николић показује како се међу нереченичним конструкцијама којима се исказује поређење по једнакости могу разликовати поредбене и поредбено-начинске конструкције, у зависности од природе синтагме у којој се јављају: као зависни члан глаголске синтагме јавља се поредбено-начинска адвербијална одредба, а непредикатске поредбене конструкције из ове групе које се јављају као предикативи, те додаци придјеву, прилогу или именици треба окарактерисати као чисто поредбене конструкције (Николић 2012: 143; 2017: 120).

2. ПОРЕДБЕНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У РОМАНУ *ЗАБЛУДА СВЕТОГ СЕБАСТИЈАНА*

Поредбене конструкције у *Заблуди Светог Себастијана* Владимира Табашевића[47] показују високу фреквентност и формалну разновсрсност. Оне се у Таба-

47 Роман *Заблуда Светог Себастијана* објављен је 2018. године у издању београдске „Лагуне" и награђен је НИН-овом наградом за исту годину.

шевићевом језичком обликовању романа појављују и на непредикатском (нереченичном) и на реченичном плану, а семантички се реализују и као поређење по неједнакости и као поређење по једнакости, приближавајући се, у овом другом случају, начинском значењу. Пишчева склоност посезању за поредбеним конструкцијама може се илустровати неколиким примјерима вишеструког поређења у оквиру једне реченице или краћих одломака:

(...) опет серпентине, мучнина и санке, туга попут сачме, Мицко који негде жуди више од слона, јецај као да трза риба (...) (49); Једна жена је трудна и рана која је боли видеће се изван ње, као одроњавање, можда већ сутра, ако, божездравља, то сутра стигне на кркачама. Негде се, исто тако далеко, као то сутра што је далеко, сада док људи ћуте и страхују, таложе рибе и то све значи живот: време, талови и таложења. Бол можда има усне, али говори срцем као бензин који сопствено срце испарава. У некоме једна жена препозна своју сестру која плаче као уназад, потпуно без звука. Један човек сања, али у рату и сан је као заседа. (61); *Кад сам корачао ѓробљем, на ѿоѓребу мајци, чиѿаво ѓробље које је ѿуцало ѿреда мном, сѿоменици као домине, небо, нейресѿано дивље и ѿлаво, ведро као оиљачкано и као да малѿреѿира домаћина, као да малѿреѿира куѿица, радосноѓ младоѓ ђувеѓију, шиљокурца, као да ѿусѿоши обесѿрављене* (...) *јер је све, на ѿоѓребу мајци, ведрије и ѿлавље, као да роииш и одједном цврц: изнад ѿебе чамац, неко бацио бомбу* (...) (87)[48] и др.

У оквиру ове анализе, како и најављује наслов рада, бавићемо се само нереченичним (непредикатским) поредбеним конструкцијама, које ћемо анализирати са структурно-семантичког и стилистичког аспекта. По-

48 Све примјере из романа (објављеног на латиници) дајемо ћириличним писмом, у складу с писмом на којем је написан рад, али задржавамо изворни тип слова – нормал и курзив.

сматране језичке јединице разврстаћемо, на првом мјесту, по семантичком критеријуму, на конструкције којима се исказује поређење по једнакости и оне којима се исказује поређење по неједнакости, да бисмо потом прокоментарисали њихов синтаксички статус, али и семантичке специфичности појединих упечатљивих примјера, као и њихову стилогеност.

2.1. Нерече̑ничне конструкције којима се исказује поређење по једнакости

Нерече̑ничне (непредикатске) конструкције којима се исказује поређење по једнакости реализују се у различитим синтаксичким позицијама, у зависности од тога на који се начин укључују у синтагму, односно на који се реченични члан односе као зависни чланови синтагме. Најчешће се јављају у позицији поредбено-начинске адвербијалне одредбе, као глаголског – предикатског додатка, али и у функцији зависног члана именичке, придјевске и прилошке синтагме, те у функцији предикатива. У роману смо забиљежили сљедеће конструкције са овим значењем: конструкције с поредбеном ријечју *као* и прилогом *исто̑*, генитив с приједлогом *по̄пӯт*, те датив с „попријед̀ложеним придјевом” *налик*.

2.1.1. Конструкције с поредбеном ријечју *као*

У роману *Заблуда Свето̑ Себастијана*, најфреквентније нерече̑ничне конструкције за поређење по једнакости јесу „*као*-конструкције”, односно конструкције с поредбеном ријечју *као*.[49] Оваква ситуација подудара се са стањем у корпусу репрезентативном за савремени

49 О изузетној фреквентности језичких јединица којима се исказује поређење по једнакости у анализираном роману говори и податак да смо у тексту забиљежили преко 150 нерече̑ничних конструкција с поредбеном ријечју *као*.

српски језик (в. Николић 2017: 307). Како наводи Милка Николић и у раду посвећеном поредбено-начинским „*као*-конструкцијама" у савременој српској прози и у монографији о (Николић 2012; 2017), при разматрању ове конструкције треба поћи од дефинисања лексеме *као*. Наиме, традиционално се ова лексема сврстава у везнике (Маретић 1963: 543; Стевановић 1969: 65; Пипер и др 2005: 124; Пипер и Клајн 2017: 328), а у неким граматичким приручницима (нпр. Станојчић и Поповић 1999: 266) помиње се као ријечца. Ипак, будући да ју је, употријебљену у поредбеним контекстима, по основним категоријалним особинама немогуће сврстати у неку од четири непромјењиве врсте ријечи у српском језику, најбоље ју је, како то предлаже М. Николић, назвати „поредбеном ријечју" (Николић 2012: 133; 2017: 104).

Поредбена ријеч *као* у роману се јавља најчешће у конструкцији са именицом (или именичком синтагмом) у номинативу, и то као додатак глаголу у позицији предиката, тј. као адвербијална одредба:

> *Заборавио сам да се и деца нунају* <u>*као овај Христ на ретровизору*</u> *коī нуна вожња немилице*. (11); (...) *ту тајну која се зīусне* <u>*као кнедле*</u> (...) (12); *Та мокра чачкалица, наравно, има своје разлоīе у односу на реку и на неки балван који се котрља īо води,* <u>*као лаж*</u>*. Рола се* <u>*као лаж*</u>*.* (13–14); (...) и у њима види да је живот који га чека тежак, али да плута, <u>као балван</u>. (26); Појео је три банане <u>као мала машина за прождирање банана</u> (...) (31); Карло поврати <u>као мече</u>. (31); (...) а Карло пиштаљком из свог срца прави хаос по кући <u>као покварена турбина</u>. (34); (...) срце које је некад тукло <u>као копито</u> (...) (44); Лидија још увек у страху, <u>као кокош</u> чучи. (44); (...) и рука његова истеже се <u>као петељка</u>. (44); Мицко негде ждере алкохол и пати за сином, <u>као сребрни вук</u>, дере се по Мостару и узима још једну и још једну (...) (44); Страх се увек види у реченицама и у тишинама, <u>као подметнуто</u>

копиле. (45); Неодбрањив је био и шут и његов свет који је исто тако непредвидиво скакао као шарена скочица. (55); Ако то примети он, пљуштаће шамари као велике уши пса који се отреса. (56); (...) али ноћима сања како пада низ степенице као просута вода. (57); (...) Карло види да је овај испао однекуд као изврнут џеп. (66); *Излазе јој очи дивне најпре као рудари из окна* (...) (70); *Једна реченица поред мене плута као пластична дисаљка, изгубљена што је на врху мора.* (76); *Лежимо један поред другог као две скије, паралелни.* (77); (...) шлауф што кружи његовим телом, као стисак летовања. (82); Друга деца са обале гледају вожњу и верују да ужива у томе, као прасе (...) (83); Једна рука га гурне, силно, и настави за њим, као слана ајкула, то тело човека које се претворило у очево па у ајкулино (...) (83); (...) *одгризћу ти песницу. Као ајкулица.* (85); Карло је лежао испод материног крста. Као кићанка. Као пластични адам. (89); Сузе као зрна кукуруза падале су. (116); Теку им мисли као рибе, а моје као јежеви теку. (128); *На лицима оних који су, свеже причешћени, излазили из цркве, баш као цинови, али неуморни, непогрешиво је препознавао завист и осуду* (...) (180); *Унакрсно су се ти људи дешавали баш као бодље на том преграженом јежу* (...) (183)[50] и др.

Сви у ову групу сврстани примјери конструкције *као* + именица / именичка синтагма у номинативу имају синтаксичку функцију поредбено-начинске адвербијалне одредбе, тј. њима се исказује начин вршења глаголске радње у предикату, али се истовремено врши и поређење (по једнакости) компарандума (реченичног субјекта) и компаратума (именице која представља лексичко језгро поредбене конструкције). Ово се може показати трансформацијом ових конструкција у поредбено-начинске субординиране клаузе с везницима *као што* или *као да*:

50 У посљедња два наведена примјера, ријечцом *баш* додатно се наглашава сличност између компаратума и компарандума.

Заборавио сам да се и деца нунају <u>*као овај Христ на ретровизору*</u> *коī нуна вожња немилице*. [→ <u>*као што се нуна овај Христ на ретровизору*</u> (...)]; (...) *ту тајну која се зīусне* <u>*као кнедле*</u> (...) [→ <u>*као што се зīусну кнедле*</u> (...)]; *Та мокра чачкалица, наравно, има своје разлоīе у односу на реку и на неки балван који се котрља по води,* <u>*као лаж*</u>*. Рола се* <u>*као лаж*</u>*.* [→ <u>*као да је лаж / као што се котрља/ рола лаж.*</u>]; (...) и у њима види да је живот који га чека тежак, али да плута, <u>као балван</u>. [→ <u>као да је балван / као што плута балван.</u>]; Појео је три банане <u>као мала машина за прождирање банана</u> (...) [→ <u>као да је мала машина за прождирање банана</u> (...)]; Карло поврати <u>као мече</u>. [→ <u>као да је мече / као што поврати мече.</u>] итд.

У знатно мањем броју случајева, уз глагол у предикатској позицији као управну ријеч, забиљежили смо поредбену конструкцију *као* + придјев / придјевска синтагма у номинативу:

Али тако је Костур уопште гледао на живот и на децу која су му изгледала <u>као пуштена у живот</u>, па је и на себе погледао као на таквог човека. (21); Он сам, пуштао је косу која је Карлу изгледала <u>као кисела</u> (...) (21); И пар браон сандала које изгледаху <u>као дрвене</u>. (21); (...) а хтео би, него <u>као наквашен цео</u>, он теже хода и трчи. (24).

Синтаксички статус оваквих конструкција зависи од природе глагола, тј. његове валентности. У три од четири забиљежена примјера, конструкција *као* + придјев (или придјевска синтагма) у номинативу представља неопходну допуну глаголу „изгледати", па у тим примјерима врши функцију поредбено-начинске адвербијалне допуне. У посљедњем примјеру природа глагола је таква да он не захтијева обавезну допуну, па је функција ове конструкције одредбена. Како наводи М. Николић, и оваквим конструкцијама, као и именичким „*као*-конструкцијама", када су у служби детерминације глагола (који је

најчешће у предикату), исказује се поредбено-начинско значење (2012: 140–142; 2017: 110). И овакве конструкције могу се развити у субординиране поредбено-начинске клаузе, тј. могу се сматрати трансформима реченица с везником *као да*:

> Али тако је Костур уопште гледао на живот и на децу која су му изгледала као пуштена у живот [→ као да су пуштена у живот], па је и на себе погледао као на таквог човека; Он сам, пуштао је косу која је Карлу изгледала као кисела (...) [→ као да је кисела]; И пар браон сандала које изгледаху као дрвене. [→ као да су дрвене]; (...) а хтео би, него као наквашен цео [→ као да је цео наквашен], он теже хода и трчи.

Поред конструкције *као* + именица (именичка синтагма) / придјев (придјевска синтагма) у номинативу, у роману смо забиљежили (додуше, знатно мање фреквентне) и случајеве у којима се поредбено-начинска адвербијална одредба исказује употребом конструкције поредбене ријечи *као* са бесприједлошким акузативом, акузативом с приједлогом *на*, те локативом с приједлогом *о*:

> *Сећање на лепе ствари подсећа на бол у шуми када шумару падне дебели храст на кук и ћутећи га тамо као крстолу*. (16); (...) па је и на себе погледао као на таквог човека. (21); (...) и она може читава да стане у мерцедес и да држи лубенице као неку будућу новорођенчад. (22); Непрестано остављају Карла да му овај намешта тело, гланца као сувенир (...) (26); (...) само га је скидао и љуштио као красту. (63); (...) али да га је један други вратио чупајући га за косу као какву курву. (65); Карло пође по реченицу, па се врати, чује је, па је пусти, као неку змију, тек рођену, али отровну (...) (50); Можда треба викати да је отераш као тишину и њен фрак којим ти крзне слепоочницу. (59); Јер избеглице треба таманити

као кртице (...) (133); О себи почне да мисли отад као о малом ђаволу. (34) и др.

Овакве конструкције јављају се када се поредбена ријеч или синтагма (компарандум) у функцији поредбено-начинске адвербијалне одредбе односи на реченични објекат као компаратум, било директни, било индиректни. Њихову семантику и синтаксички статус можемо потврдити трансформацијом у еквивалентне поредбено-начинске субординиране клаузе:

Сећање на лепе ствари подсећа на бол у шуми када шумару падне дебели храст на кук и њечи га тамо као кртолу. [→ *као да је кртола / као што се њечи кртола / као што би њечио кртолу.*]; (...) па је и на себе погледао као на таквог човека. [→ као да је такав човек.]; (...) и она може читава да стане у мерцедес и да држи лубенице као неку будућу новорођенчад. [→ као да су нека будућа новорођенчад / као што се држе нека будућа новорођенчад / као што би држао неку будућу новорођенчад.]; Непрестано остављају Карла да му овај намешта тело, гланца као сувенир (...) [→ као да је сувенир / као што се гланца сувенир / као што би гланцао сувенир (...)]; (...) само га је скидао и љуштио као красту. [→ као да је краста / као што се љушти краста / као што би љуштио красту.] итд.

Напосљетку, забиљежили смо и неколико примјера „*као*-конструкција" у улози поредбено-начинске адвербијалне одредбе у којима се у улози компарандума јавља прилог или прилошки израз:

У некоме једна жена препозна своју сестру која плаче као уназад, потпуно без звука. (61); (...) и зато сам играо на искреност, као и увек (...) (171); Да имам мало више стрпљења, да сам одморнији и млађи, жељан доминације као некад, опет бих је звао и претварао се да само њу волим. (174).

И ове конструкције могу се развити у поредбено-начинске клаузе са везницима *као што* или *као да*, што показује синтаксички (адвербијална одредба) и семантички статус (поредбено-начинско значење) оваквих веза:

> У некоме једна жена препозна своју сестру која плаче као уназад (...) [→ (...) плаче као да плаче уназад (...)]; (...) и зато сам играо на искреност, као и увек (...) [→ (...) и зато сам играо на искреност, као што играм увек (...)]; Да имам мало више стрпљења, да сам одморнији и млађи, жељан доминације као некад (...) [→ (...) да сам жељан доминације као што сам некад био (...)].

С друге стране, конструкција *као* + именица (или именичка синтагма) у номинативу јавља се и у функцији зависног члана придјевске, прилошке или именичке синтагме и тада има чисто поредбено значење, јер није реализована у функцији детерминације начина вршења радње означене глаголом (Николић 2012: 141; 2017: 120). У највећем броју случајева, забиљежили смо ову поредбену конструкцију као одредбу придјевске ријечи:

> Мајка Лидија, висока, са носом који је савијао надоле, велик као Вележ (...) (22); (...) док шуре огромно крме, велико као фудбалски гол, он ће морати да плете мрежу (...) (29); Лидија ћути пред мајком својом која је огромна као тумор. (29); Партизанка, несретна, правила је кућу велику као комета (...) (30); Сама као крст. (30); У ретровизору, једно иза, велико као морска сила, отвори се, махне (...) (33); Мали Карло има дус табане и ортопедску ципелу тврду као мач. (40); Дебела, као Буда, седела је, загледана у празно. (43); Ујела га је нека доберманка црна као застава Југославије. (47); Она, међутим – смрт – међу тим и таквим нама – управо тако бира неког од нас, прстом кривим као погубно скретање, као опасна кривина. (59); Један дечак се претвара да спава, а у ствари лежи, нем као хлеб (...) (60); Тамо напуштен град, не-

жан и хладан као зечетина. (60); Један човек се повери својој жени да у њему расте тераса самоубице, огромна, као фудбалско игралиште. (63); (...) имао је слаб глас, мекан, као плиш (...) (63); (...) да му поверујемо у то, искрени као кокошија слепила. (84); (...) *лежим* (...) *некад жут као јарац.* (86); Поглед им нема кичму, млитав је, као празна рукавица. (92); (...) свежа хришћанска крв му штрцну по зубима, великим као домине. (157) и др.

У два забиљежена примјера, Табашевић поредбену „*као*-конструкцију" приписује прилогу:

(...) који се храбро, дечачки храбро као какав дрипац, управља ка животу тражећи од њега руку да му пружи. (48); *Најољу хладно као први пут у руци нож* (...) (18).

Нешто чешће поредбена „*као*-конструкција" јавља се као додатак именици:

Кућа као полудели Лудвиг. (11); (...) и дебеле жене, округле два и по метра у пречнику, бабе као нека циста. (23); Бетонски стубови, плоче, креп – као зуби, као азбука, попут грча. (31); (...) већ само и једино та вечита реченица, изговорена напола, која никада не стигне, већ заувек остане да виси, на пола пута. Реченица као језик уморног, жедног човека, испао, исплажен. (51); Има уши као две антене (...) (56); Шта ће посла у животу неко са оваквим детињством као ишчашено раме. Како? (60); То је живот, он помисли, касније у животу, нада, непрестана нада, као медуза, нада да је нешто могло другачије. (69); Чамац као оборено слово, као уморно Ц. (79); Шака као птица, река као птица, улица као птица. (135) и др.

Може се примијетити да се овдје у највећем броју примјера ради о глаголској елипси, тј. да су поредбене „*као*-конструкције" уз именице настале елидирањем глаголског дијела именског предиката:

Кућа као полудели Лудвиг [→ *Кућа је као полудели Лудвиг*.]; Бетонски стубови, плоче, цреп – као зуби, као азбука (...) [→ Бетонски стубови, плоче, цреп су као зуби, као азбука (...)]; Реченица као језик уморног, жедног човека, испао, исплажен. [→ Реченица је као језик (...)]; Чамац као оборено слово, као уморно Ц. [→ Чамац је као оборено слово, као уморно Ц.]; Шака као птица, река као птица, улица као птица. [→ Шака је као птица, река је као птица, улица је као птица.] итд.

Посебан коментар овдје завређују сљедеће забиљежене поредбене конструкције:

Често се мајке као мајке, звале се оне Лидија или некако другачије, сећају својих жртви као да одлазе у пећине да буде медведа куваном мотком. (22); А белај ко белај, личио је на свињу што се опире пред клање. (32); А субота ко субота, ничија, празна, дан који има два краја као кост коју ломиш за срећу. (39); А заблуда ко заблуда, дупла је. (112); *А Јосиф ко Јосиф, већ после првог голфа којем је поправио турбину, мислио је куда даље да управи своје копље и битангу у себи.* (187)

У овим примјерима јавља се облик поређења које би се могло окарактерисати као „подразумијевано, познато поређење".[51] Наиме, овакве конструкције на комуникативном плану подразумијевају да су особине појма који се „пореди сам са собом" општепознате и подразумијеване.

Поредбена „*као*-конструкција" у роману се појављује и у позицији предикатива, и то именичког предикатива (у свим забиљеженим примјерима у овој позицији потврђена је именица или именичка синтагма у номинативу):

51 У РСЈ (2011) као једна од функција лексеме *као* наводи се сљедећа: „в. при понављању исте речи у поређењу, истиче неку особину која је већ позната, разумљива: мајка као мајка, народ као народ".

Сва је била као кокош. (43); Карло је опет као рибица у голфу. (46); *Језик ми је као комад уља који неко убаци у ватру* (...) (70); Опасно је кад се деси љубав, то је као сударе, као помије којим храниш свиње да би их приклао (...) (74); *Среда је још увек као нежан образ моје мајке на који стављам своје лице* (...) (78); Глава јој је као каменица. (80); Пливуцка јер је то као лајање – мора се и мрдаш ногама. (84); То је као ђаво, помисли он (...) (84); *Свака је као играшак, крокодилска* (...) (86); Карло лежи, а његово тело је на мајчином гробу као застава. (89) и др.

2.1.2. Конструкције са прилогом *исто*

Поред конструкције са поредбеном ријечи *као*, у Табашевићевом роману забиљежили смо два примјера разговорне, колоквијалне поредбене конструкције која се састоји од прилога *исто* и именице (у регистрованим случајевима – именичке синтагме) у номинативу:

И знали смо да се тако крећу тела, њишу, пољуп крава чији стомаци као клатна куцају млечне бомбе, на пропланку на ком се већ данас види сутра, криво исто канџа у диму. (10–11); А слова оловна, којима је исписано њено име било на тој крстачи, тада су се топила исто неке чаролије, нану им нанину. (41)

Ова конструкција очигледно је настала у процесу елидирања поредбене ријечи *као* из конструкција „исто као канџа у диму" и „исто као неке чаролије", гдје је прилог *исто* имао улогу додатног наглашавања – интензификације једнакости између појмова који се пореде (у првом забиљеженом примјеру поређење по једнакости врши се са придјевском ријечи у апозитивној функцији, а у другом са глаголском ријечи у позицији реченичног предиката).

2.1.3. Генитив с предлогом *попут*

На нереченичном плану, поређење по једнакости се у језику романа исказује и поредбеним генитивом. Генитив се у овој функцији јавља са предлогом *попут*:

И знали смо да се тако крећу тела, њишу, попут крава чији стомаци као клатна куцају млечне бомбе (10–11); *Успомене и саме навиру, бело, попут зуба лавице* (...) (14); *Између мојих стопала која се њишу, доле, указује се уморна доберманка чији језик виси као да неко скаче ласту. Будибогснама. Попут шаке испале из сандука.* (14); Одлазио је сећањем што је даље могуће у властиту прошлост, попут ајкуле која дивља рањена пропелером (...) (20); Десно велика Вележ попут тупе сатаре. (28); Бетонски стубови, плоче, цреп – као зуби, као азбука, попут грча. (31); Тај малтер највише је попут грча. (31); Машала брзо попут кише у њему већ читавим градом лудује и струји (...) (32); Одмах га разапе на рачуњаку и да му неких пет јабука муке, киселог учења од ког сваком детету трну зуби попут ајкулица. (36); Карло опет у голфу детињство своје има попут рибице у кеси за замрзивач. (45); Поплава њега је кад се загрли, прибије, попут дуван чварака (...) (47); (...) да га Лидија не би видела и тешила речима које би му попут пијавица сисале срце касније у животу (...) (48); (...) опет серпентине, мучнина и санке, туга попут сачме, Мицко који негде жуди више од слона, јецај као да трза риба (...) (49); Она је сада наставила живот у његовом сећању попут оне змије лујке која ће се у једном тренутку окренути и ујести себе за реп: цап. (51); (...) док им се душе изнутра њишу попут пијаних курви. (59); Трајање овога свега што траје рашири се попут куге. (60); *Изненадна је и земља на којој сам попут вашке, којица или обичних манџуша.* (71); *Увек сам ту, непомично, и постојим попут нежних својих година, сећања на један живот што је давно, плитко, постојао (...)* (70–71); *Попут ноја та рука ка његовим устима.*

(76); Стакло се пресијава попут жалопојке. (83); Крв, кост и месо, попут попаре. (89) и др.

Ова конструкција у роману није фреквентна у истој мјери као конструкције с поредбеном ријечју *као*.[52] У највећем броју случајева, јавља се као поредбено-начинска адвербијална одредба (као предикатски додатак), али постоје и примјери у којима се јавља као додатак придјевској ријечи (*Усīомене и саме навиру, бело, īоīуī зуба лавице* (...)), прилогу (Машала брзо попут кише у њему већ читавим градом лудује и струји (...)), али и у позицији предикатива, као допуна копулативном глаголу (Тај малтер највише је попут грча; *Изненадна је и земља на којој сам īоīуī вашке, коīца или обичних манīуīа*.). У неколико забиљежених примјера, ова поредбена конструкција јавља се уз именице ((...) опет серпентине, мучнина и санке, туга попут сачме (...); Крв, кост и месо, попут попаре.) У једном забиљеженом примјеру поредбена конструкција *īоīуī* + именица у генитиву појављује се у реченици из које је елидиран глагол (*Īоīуī ноја īа рука ка њеīовим усīима.*), а присутан је и један примјер гдје подлијеже парцелацији (*Између мојих сīоīала која се њишу, доле, указује се уморна доберманка чији језик виси као да неко скаче ласīу. Будибоīснама. Īоīуī шаке исīале из сандука.*). Разноврсност синтаксичких позиција ове конструкције можда понајбоље говори о Табашевићевом бијегу од било какве шаблонизованости, па и синтаксичком експериментисању.

2.1.4. Датив с „поприједложеним придјевом" *налик*

У роману је забиљежен и један примјер поредбене конструкције у функцији поредбено-начинске адвер-

52 И М. Николић је, у истраживању које је проведено на обимном и стилски разноврсном корпусу, утврдила да „*īоīуī*-конструкције" показују знатно нижу фреквенцију у језику у односу на „*као*-конструкције" (2017: 101).

бијалне одредбе коју чини лексема *налик* и именичка синтагма у дативу:

> Онда их они смирују карамелама и бацају их по асфалту као кишу, а деца се, налик кишним глистама, вуку по те карамеле (...) (64).

Конструкцију *налик* + именица / именичка синтагма у дативу као конструкцију са поредбеном семантиком не биљеже консултовани граматички приручници. И саму лексему *налик* врло је изазовно дефинисати. У рјечницима се она одређује као придјев, непромјењиви, или само као непромјењива ријеч, а једино РСАНУ биљежи употребу ове лексеме и „у прилошкој служби" (РСАНУ, књ. XIV, 1989: 68).[53] Јелена Редли (2020: 353) лексему *налик* у конструкцији са дативом назива „попредложеним придевом", што се може сматрати и најбољим рјешењем, и наводи да се овом конструкцијом исказује поређење по једнакости.[54]

У сваком случају, сложићемо се с тим да се овом конструкцијом исказује „визуелна компаративност" – визуелно поређење по једнакости, тј. поредбена веза које се заснива на „истакнутој особини подложној визуелној

---

53 Речник САНУ лексему *налик* обрађује овако: „прид. непром. (ретко налик, -а, -о) 1. који подсећа, који личи на кога, што, који је као неко, нешто, сличан. (...) 2. у прил. служби а. тако као, слично, подобно. (...)" (РСАНУ, књига XIV, 1989: 68). Једнотомни *Речник српског језика* доноси сљедећу дефиницију: „прид. непром. који подсећа, личи на некога, нешто, који је као неко, нешто, сличан, ~ на бор или јелу, ~ на оца" (РМС 2011: 760).

54 Како потврђују примјери из рјечника, лексема *налик* чешће се јавља у оквиру приједлошког израза *налик на*, који стоји уз акузатив. Јелена Редли (2020: 355–356) констатује да ће се „акузатив с предлогом НА употребити уколико се НАЛИК схвата као попридложени придев те се прави аналогија с глаголом *личити* (личити на некога/нешто : налик на некога/нешто), док ће дативну рекцију имати као прави придев уз успостављање аналогије са придевом *сличан* (сличан некоме/нечему : налик некоме/нечему)".

перцепцији", као и с тим да је ова конструкција синонимична са конструкцијом *налик на* + акузатив (Редли 2020: 354):

> Онда их они смирују карамелама и бацају их по асфалту као кишу, а деца се, налик на кишне глисте, вуку по те карамеле (...)

2.2. Нерече̑ничне конструкције којима се исказује поређење по неједнакости

Нерече̑ничне конструкције којима се исказује поређење по неједнакости у анализираном роману Владимира Табашевића знатно су рје̑ђе – у роману смо забиље̑жили само девет оваквих примје̑ра. У свим забиље̑женим примје̑рима, овај синтаксичко-семантички подтип поредбених конструкција има синтаксичку функцију адвербијалне одредбе за поређење. Ове конструкције су чисто поредбене конструкције јер се поређењем по неједнакости не може обухватити и семантика начина (в. нпр. Николић 2017: 99).

2.2.1. Генитив с прије̑длогом *од*

У роману смо забиље̑жили седам примје̑ра адвербијалне допуне за поређење у форми генитива с прије̑длогом *од*:

> *Киша је̑ падала сто̑рије̑ од снеī̑а* (...) (10); (...) *а иза наших леђа – Мосто̑р, битанī̑а, мањи од маковоī̑ зрна* (...) (12); Карлу је матер Лидија рекла да буде миран и мањи од маковог зрна (...) (27); Са тениском лоптом не можеш ништа осим да је силно грунеш у бетон и гледаш како одлети више од твоје руке. (30); Слеђу птице на повраћку, ситни галебови, мањи од миша а већи од миша. (33); Деца која плачу сама носе у себи наду тежу од кита. (48); (...) опет серпентине, мучнина и санке,

туга попут сачме, Мицко који негде жуди више од слона, јецај као да трза риба (...) (49).

Конструкција *од* + именица / именичка синтагма у генитиву у поредбеном значењу подразумијева постојање поредбене ријечи. У свим забиљеженим примјерима то је облик компаратива придјева или прилога који се налази у различитим синтаксичким позицијама – адвербијалне одредбе, предикатива, апозитива или атрибута.

2.2.2. Конструкције с поредбеном ријечју *неīо*

Друга забиљежена нереченична конструкција којом се исказује поређење по неједнакости јесте конструкција с поредбеном ријечју *неīо*. У свега два примјера регистрована у роману, ова конструкција ослања се синтаксички и семантички на поредбену ријеч – прилог, те има функцију поредбене допуне:

Пред децом без родитеља лептири иду брже него пред осталом децом. (63); Тада се загледао другачије него они који се загледају у себе док чачкају зуб. (92).

3. СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ НЕРЕЧЕНИЧНИХ ПОРЕДБЕНИХ КОНСТРУКЦИЈА У РОМАНУ *ЗАБЛУДА СВЕТОГ СЕБАСТИЈАНА*

Поредбене конструкције у Табашевићевом роману јављају се као доминантно језичко-стилско средство. Штавише, може се рећи да њихова стилогеност потиче првенствено из њихове изузетне бројности – читалац на први поглед у тексту уочава необично високу фреквентност разноврсних поредбених конструкција (на 190 страница романа забиљежили смо преко 320 различитих поредбених конструкција). Међутим, јасно

је да њиховој стилистичкој вриједности не доприноси само то. Табашевићева поређења нису стереотипна, па ни уобичајена. Често су иновативна, а читаоцу понекад и тешко разумљива, јер су дубоко лична и везана за један специфичан ситуациони и персонални контекст[55]. Најчешћа њихова улога у Табашевићевој нарацији јесте да се њима дочара усвајање језика из перспективе дјетета које одраста у трауми и рату, али у ауторовим поредбеним везама има и актуелне интроспекције и емоционалности, уз изразиту асоцијативну необичност и неочекиваност. У овоме је и основни разлог зашто се оне могу сматрати стилистички важним елементима у анализираном роману, а не уобичајеним, на рационалним поставкама заснованим језичким механизмом.[56]

У неким случајевима, стилској вриједности поредбених конструкција доприносе и други фактори. Нерijетко је позиција у реченичном низу неуобичајена – структурно инверзирана (компарандум се позиционира испред компаратума), чиме се на поредбену везу скреће посебна пажња:

> Лидија још увек у страху, као кокош чучи. (44); Сузе као зрна кукуруза падале су. (116); Теку им мисли као рибе, а моје као јежеви теку. (128); *Пōйӣт ноја ӣта рука ка њеӣовим усӣима.* (76);[57] *Као жвака се развлачи.* (92)

55 У свом највећем дијелу, роман представља сплет догађаја и утисака из трауматичног одрастања дјечака рођеног у рату деведесетих година 20. вијека у Босни и Херцеговини, живота у избјеглиштву и општој изгубљености, са процесом усвајања матерњег језика у таквим околностима као једним од централних мотива.

56 Како наводи Тања Поповић у свом *Речнику књижевних ӣермина*, поређење се може сматрати успјелим ако су везе између јединица поређења „изразите и упечатљиве, или ако упућују на шира и сложенија својства предмета и тиме указују на дубља, симболична или нова значења. Напротив, ако су те особине опште, онда је поређење банално и овештало" (Поповић 2010: 551).

57 У овом примјеру присутна је глаголска – предикатска елипса,

и др.

Поредбене конструкције у Табашевићевом роману јављају се и као парцелати, чиме се постиже њихово посебно наглашавање и експресивизација. Сврха парцелисања јесте издвајање поредбене конструкције као значењски најважнијег дијела реченице у посебну цјелину. Овакви, као и сви други језички парцелати представљају синтаксостилистички поступак који аутор свјесно бира с циљем фокусирања одређеног реченичног садржаја, али парцелација разбија и стандардну ритмичку организацију реченице, што додатно повећава експресивност (Катнић Бакаршић 1999: 96). Навешћемо само неколико примјера парцелисаних поредбених конструкција из романа:

> Мајсторска леђа пуна мајсторских крменадли, шљаштећих у зноју и сунцу. Као реклама. Или као порок. (30); (...) *одгришћу ти пјесницу. Као ајкулица.* (85); Карло је лежао испод материног крста. Као кићанка. Као пластични адам. (89); *Између мојих стопала која се њишу, доле, указује се уморна доберманка чији језик виси као да неко скаче ласту. Будибогснама. Пољут шаке испале из сандука.* (14) и др.

Иако је из наведених примјера јасно да су Табашевићева поређења у највећем броју случајева далеко од идиоматизације, међу поредбеним конструкцијама у роману има и неколико оних које се могу сматрати фразеолошким поређењима или се јављају у оквиру глобалних – реченичних фразеологизама. Њихов број није велики, и оне се неријетко јављају као илустрација перцепције и рецепције језичких конструкција од стране

али будући да реченица почиње поредбеном конструкцијом, претпоставља се да би се предикат „иде", „креће се" налазио ван почетне позиције.

дјечака Карла – наратора у појединим сегментима романа. Фразеологизоване поредбене конструкције које смо забиљежили у роману јесу сљедеће:

За једноī īајīаша рекоше да је уцмекан ко зец. (12); (...) *а иза наших леђа – Мосīар, биīанīа, мањи од маковоī зрна* (...) (12); *Мама, возимо се као два изīубљена случаја, као муве без īлаве* (...) (15); *Памīиш као слон, Карло, īоворила си ми* (...) (19); Осушио си се ко цигански светац. (26); (...) смеје се јер овај још увек не зна да трпи као човек. (26); Карлу је матер Лидија рекла да буде миран и мањи од маковог зрна (...) (27); Једним дивљим брдом крећу се као руком однесени. (31); Ово *машала* у њега је ушло као поручено (...) (32); (...) Лидија слага ко из топа. (37); Мали ћути као заливен. (40); Један старац који то гледа каже му да се не измотава без разлога него да брани ко човек. (55); Шупаљ си ко сир, бежи с гола. (55); (...) и да је брз ко метак. (67); Говорили су му да боље шлиц да затвори него што лупета као Максим по дивизији. (82); *Као жвака се развлачи.* (92); Међутим, од тада, непрестана позорност, непрестани страх, жеља да на време препознам такве и сличне опасности, ветрове који дишу дубоко из шуме, отварала је све више нових и нових креста, као длаком о длан (...) (119); (...) већ одлучан да га реши ко добар дан (...) (153).

У највећем броју случајева ради се о фразеологији поријеклом из разговорног језика, а доминантна улога ових, као и других фразеологизама у роману јесте да се прикажу процес и механизми усвајања језичких јединица током развоја језика код дјечака – наратора.

4. ЗАКЉУЧАК

У овом раду представили смо и анализирали једну од доминантних језичко-стилских стратегија у роману *Заблуда Светог Себастијана* Владимира Табашевића – изузетно фреквентне и врло експресивне нереченичне поредбене конструкције. Ексцерпција грађе показала је да у роману преовлађују конструкције којима се исказује поређење по једнакости, које показују и већу формалну разноврсност. Такође, указали смо и на стилистичку вриједност поредбених конструкција, којима се у највећем броју случајева успостављају иновативне и неочекиване везе поредбене конструкције и појма који се упоређује, и које неријетко одсликавају мисаоне и логичке процесе и везе путем којих дијете гради језичку слику свијета. Оваквим поступком постиже се изразита експресивност, те се читалац држи у перманентном стању изненађености ауторовим асоцијацијама.

ИЗВОР

Tabašević, Vladimir. *Zabluda Svetog Sebastijana*. Beograd: Laguna. 2018.

ЛИТЕРАТУРА

Јовановић 2007: Јовановић, Јелена. О синтаксичким и стилским особеностима изградње сликовне представе (на примеру пословичких поређења). *Српски језик*, XII, 141–170.

Катнић Бакаршић 1999: Katnić Bakaršić, Marina. *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Fond Otvoreno društvo. (Elektronsko izdanje)

Ковачевић 2003: Ковачевић, Милош. Пропорционалне у систему поредбених конструкција са значењем једнакости.

Граматичке и стилистичке теме. Бања Лука: Књижевна задруга, 97–140.

Кристал 1985: Kristal, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.

Маретић 1963: Maretić, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Николић 2019: Nikolić, Marina. Poređenje kao sintaksičko-stilsko sredstvo u romanu *Na sunčanoj strani*. *Andrićeva Sunčana strana* (Branko Tošović, ur.), 783–790.

Николић 2012: Николић, Милка. Поредбено-начинске синтаксичке конструкције с поредбеном речју *као* у савременој српској прози. *Српски језик*, XVII, 127–146.

Николић 2017: Николић, Милка. *Поредбено-начинске конструкције у српском језику*. Крагујевац: ФИЛУМ.

Палић 2007: Palić, Ismail. *Sintaksa i semantika načina*. Sarajevo: Bookline.

Пијаже 1968: Pijaže, Žan. *Psihologija inteligencije*. Beograd: Nolit.

Пипер и др. 2005: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко. *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Пипер и др. 2018: Пипер, Предраг; Алановић, Миливој; Павловић, Слободан; Антонић, Ивана; Николић, Марина; Војводић, Дојчил; Поповић, Људмила; Танасић, Срето; Марић, Биљана. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Поповић 2010: Popović, Tanja. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.

Редли 2020: Редли, Јелена. *Адвербијална и адноминална квалификативност у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

РКТ 1986: *Rečnik književnih termina*. Beograd: Institut za književnost i umetnost u Beogradu – Nolit.

РСАНУ (1959–2014): *Речник српскохрватскога књижевнога и народнога језика*. I–XIX. Београд: Институт за српски језик САНУ.

РМС 2011: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.

Симеон 1969: Simeon, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.

Станојчић и Поповић 1999: Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир. *Граматика српскога језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1969: Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*. Београд: Научна књига.

БИБЛИОГРАФСКА НАПОМЕНА

1. Чланак „Генитив с приједлогом *без* са значењем пропратне околности у романима Иве Андрића" заснива се дјелимично на претходно објављеном чланку „Конструкција *без* + N(Gen) у функцији исказивања пропратне околности у Андрићевом роману *Госпођица"* (*Српски језик*, X/1–2, Београд, 2005, 563–576). Међутим, истраживање за овдје приложени рад, како се из наслова види, проведено је на обимнијем корпусу, што подразумијева и друге измјене у структури рада, анализи и закључцима. Такође, будући да је припремљен готово двије деценије касније, у овом раду у обзир је узета и литература о синтаксичким јединицама са значењем пропратне околности која је у међувремену објављена.

2. „Прилози са концесивном семантиком у романима Меше Селимовића" (претходно објављен у: *Зборник радова са научног скупа „Наука и евроинтеграције"*, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2016, стр. 275–286). Текст рада за ову прилику врло мало је допуњен.

3. „Реченице са условноконцесивном семантиком у роману *Глуви барут* Бранка Ћопића" (претходно објављен у: *Зборник радова посвећен проф. др Милану Драгичевићу (1947–2017)*, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Бања Лука, 2018, стр. 223–243). Текст рада за ову прилику врло мало је допуњен.

4. Рад „Синтакса и стилистика питања у роману *Арзамас* Иване Димић" објављује се први пут.

5. Рад „Језичко-стилске доминанте романа *Лузитанија* Дејана Атанацковића" изложен је првобитно као реферат на научном скупу „Наука и стварност", одржаном 20. маја 2023. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, а потом објављен у зборнику радова са скупа (*Зборник радова са научног скупа „Наука и стварност"*, књига 17, 2024, стр. 121–135). За објављивање у овој књизи, текст рада унеколико је измијењен, али и допуњен, понајвише у дијелу о нагомилавању појмова.

6. Рад „Нерече̄ничне поредбене конструкције у роману *Заблуда светог Себастијана* Владимира Табашевића – синтаксички и стилистички аспект" објављује се први пут у овој књизи.

ИНДЕКС ИМЕНА

А
Ајановић, Мустафа 69, 74
Алановић, Миливој 34, 75, 110
Андрић, Иво 13, 19, 26, 32, 33
Антонић, Ивана 17, 34, 75, 100, 150
Антонић, Слободан 104, 121
Атанацковић, Дејан 103-110, 115, 118, 120-123

Б
Бабић, Миланка 89, 92, 94, 95, 99
Бадурина, Лада 84, 100
Бањанин, Љиљана 80, 100
Бом, Дејвид (David Bohm) 45, 53
Бугадов, Рубен 38, 53
Бугарски, Ранко 83, 100

В
Вернеил, Морис Пилар (Verneuil Maurice Pillard) 109, 122
Вилкинсон, Филип (Wilkinson Philip) 105, 122
Војводић, Дојчил 34, 75, 150
Вукадиновић, Зора 56, 75
Вукић, Маја 20, 33

Г
Гордић Петковић, Владислава 104, 122
Гутовић, Милан Лане 82

Д
Дикинсон, Емили (Emily Dickinson) 80
Димић, Ивана 79-81, 98-100
Дубе-Хејниг, Енмари (Dube-Heynig Annemarie) 105, 122

З
Звекић Душановић, Душанка 58, 74

И
Ивић, Милка 14, 33, 48, 49, 53

Ј
Јакоби, Тамар 107, 122
Јакобсон, Роман (Роман Осипович Якобсон) 106, 122
Јовановић, Јелена 149
Јуван, Марко 80, 100

К
Кабиљо Шутић, Симха 107, 122
Касирер, Ернст (Ernst Alfred Cassirer) 38, 53
Катнић Бакаршић, Марина 82, 100, 147, 149
Кениг, Екехард (König, Ekkehard) 39, 53
Кирхнер, Ернст Лудвиг (Ernst Ludwig Kirchner) 105
Клајн, Иван 39, 54, 84, 85, 89, 101, 132

Кликовац, Душка 110, 122
Ковачевић, Милош 15, 16, 29, 33, 37-39, 41, 43, 45, 47, 48, 53, 54, 65, 68, 70, 86, 88, 93, 95, 96, 100, 113, 116, 120, 122, 128, 129, 149
Кочић, Петар 106
Кристал, Дејвид (Crystal, David) 83, 100, 126, 149
Кубурић Мацура, Мијана 16, 19, 20, 28, 29, 33, 34, 39, 40, 47, 48, 54, 55, 58-63, 66, 67, 70, 72, 74, 75

Л
Лалевић, Миодраг С. 56, 69, 75

М
Маретић, Томо 13, 34, 56, 75, 132, 149
Марић, Биљана 34, 75, 150
Милошевић, Ксенија 56, 57, 59, 61, 62, 65, 68, 70, 75
Михаиловић, Нела 82
Мразовић, Павица 56, 75

Н
Николић, Марина 18, 34, 75, 125, 132, 1349, 150
Николић, Милка 125, 126, 129, 132, 134, 137, 142, 144, 150
Нил, Филип (Philip Neil) 105, 122

О
Одановић, Ђорђе 107
Остин, Џон (Austin, John L) 83, 100

П
Павловић, Слободан 34, 75, 150
Палашић, Николина 84, 100
Палић, Исмаил 21, 34, 128, 150
Панчић, Теофил 79, 81, 100
Петковић, Јелена 19, 34
Петрић, Бранка 82
Пијаже, Жан (Jean Piaget) 125
Пипер, Предраг 17, 18, 34, 39, 54, 56, 75, 85, 89-101, 128, 129, 132, 150
Поповић, Љубомир 85, 101, 127, 132, 151
Поповић, Људмила 34, 75, 100, 150
Поповић, Тања 146, 150
Прањковић, Иво 57, 58, 65, 70, 75, 84

Р
Радовановић, Милорад 14, 15, 19, 34
Растегорац Вукомановић, Јана 103, 123
Редли, Јелена 18, 19, 24, 35, 143, 144, 150
Рисојевић, Ранко 86
Ристић, Стана 15, 35
Ружић, Владислава 34, 100, 150

С
Селимовић, Меша 37, 39-42, 45, 48, 50-53
Симеон, Рикард 126, 150
Симић, Радоје 88, 101, 116, 123
Спасић, Јелена 111, 113, 123
Станојчић, Живојин 85, 101, 127, 132, 151
Стевановић, Михаило 69, 70, 75, 84, 87, 88, 101, 126, 127, 132, 151
Суботић, Љиљана 14, 35

Т
Табашевић, Владимир 125, 129, 142, 145, 147-149
Танасић, Срето 34, 75, 100, 150
Тодоровић, Љиљана 82
Тодоровић, Стефан 16, 19, 35
Тошовић, Бранко 34, 100, 110, 123, 150

Ћ
Ћевриз Нишић, Вера 115, 116, 123
Ћирић, Саша 79, 101
Ћопић, Бранко 55, 60, 73, 74
Ћорац, Милорад 116, 123

Ф
Фердинанд, Франц (Franz Ferdinand von Österreich-Este) 107

Х
Хефернан, Џејмс А. В. (James A. W. Heffernan) 107, 123

Ш
Шћепановић, Бранимир 14

О АУТОРУ

Мијана Кубурић Мацура рођена је 1978. године у Сарајеву. У Сарајеву је завршила основну школу, а у Бањој Луци гимназију. Основне студије завршила је 2001. године на Одсјеку за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Бањој Луци.

Магистарске студије, смјер Наука о језику, завршила је 2005. године, такође на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци, одбранивши магистарску тезу *Конструкције са значењем пропратне околности у савременом српском језику*. Докторску дисертацију *Систем концесивних синтаксичких конструкција у савременом српском језику* одбранила је 2014. године на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. И магистарску и докторску тезу радила је под менторством проф. др Милоша Ковачевића.

На Филозофском, а потом Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци ради од 2003. године, прво као асистент, потом као виши асистент и доцент, а од 2021. као ванредни професор на предметима из УНО Специфични језици – српски језик. Од 2023. године ангажована је као наставник и на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

Аутор је једне научне монографије, коаутор једне научне књиге и једног практикума за универзитетску наставу, аутор више научних радова, те коаутор 11 уџбеника из српског језика за основну школу.

За монографију *Категорија концесивности у савременом српском језику* 2021. године добила је, као први лауреат из Републике Српске, награду „Павле и Милка Ивић“, за најбољу књигу из области српске лингвистичке славистике.

Библиотека
ЗНАМЕН СРБИСТИКЕ
Одјељење за језик
Књига 20

Мијана Кубурић Мацура
КРОЗ ЈЕЗИК И СТИЛ СРПСКОГ РОМАНА

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник
Проф. др Милош Ковачевић

* * *

Издавач
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ
Трг Николе Тесле, Андрићград
00387 58 620912; info@andricevinstitut.org

За издавача
Емир Кустурица, директор

Лектура и коректура
Милан Ружић

Прелом текста
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак, Београд

Тираж
100 примерака

ISBN 978-99976-89-42-9

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

811.163.41'37
811.163.41'38
821.163.41.09

КУБУРИЋ Мацура, Мијана, 1978-
Кроз језик и стил српског романа / Мијана Кубурић Мацура. - Вишеград : Андрићев институт, 2025 (Београд : Белпак). - [159] стр. ; 20 cm. - (Библиотека Знамен србистике. Одјељење за језик / уредник едиције Милош Ковачевић ; књ. 20)

Тираж 100. - О аутору: стр. [159]. - Библиографска напомена: стр. [153]-154. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз свако поглавље. - Регистар.

ISBN 978-99976-89-42-9

COBISS.RS-ID 143220993